

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN KAZAK TÜRKÇESİNDE
DUYU FİLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Yakup TÜRKDİL

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

HAZİRAN, 2013
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN KAZAK TÜRKÇESİNDE
DUYU FİİLLERİ

Yakup TÜRKDİL

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 01/07/2013
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 28/06/2013

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gülsine UZUN
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN

Enstitü Müdürü: Namık Kemal ÖZTÜRK

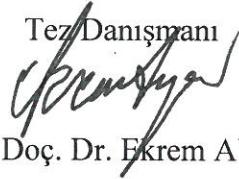
HAZİRAN, 2013
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 14.../06/2013. tarih ve 593/5.. sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Yakup TÜRKDİL'in "Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri" adlı tezini incelemiş ve aday 28.../06/2013. tarihinde saat 14.00' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine 29.../06/2013... ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Gülsine UZUN

Üye

Doç. Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA

ERCİLASUN

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01.07.2013

Yakup TÜRKDİL

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : TÜRKDİL

Adı : Yakup

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri

Y. Dil : In Terms Of Semantics Sense Verbs in Kazakh Turkish

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

●

○

○

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : -

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar : -

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan : -

Basım Yeri : -

Basım Tarihi : -

ISBN : -

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : AYAN, Ekrem

Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Duyu Fiilleri
2. Kazak Türkçesi
3. Türkiye Türkçesi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Duyu Fiilleri
2. Anlam
3. Mental Fiiller
4. Kazak Türkçesi
5. Türkiye Türkçesi

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Sense Verbs
2. Semantic
3. Mental Verbs
4. Kazakh Turkish
5. Turkey Turkish

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 21.07.2013

ÖZET

Duyu Fiilleri mental sürecin algılama basamağını oluşturur. Algılamayı insan vücudunda bulunan duyular gerçekleştirir. Vücudumuzda bulunan bu duyular sayesinde oluşan eylemleri belirtmede kullanılan fiiller duyu fiilleri olarak adlandırılmaktadır.

Bu çalışmamızda Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılan duyu fiillerinin tespit edilip, anlam bilimi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Her iki lehçede de tespit edilen duyu fiilleri karşılaştırılarak duyuları algılamadaki ortaklığımızın derecesi ortaya konulacaktır. Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde duyum ve algılama üzerine genel bilgiler verilip bu alanda yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yer alan duyu fiilleri örneklendirilerek, anlam özellikleri açısından incelenmiştir. İnceleme yapılırken anlam özelliklerini belirten bir tablo kullanılmıştır.

Sonuç kısmında ise ortak olarak kullanılan duyu fiillerinin sayısı verilerek; Her iki lehçenin benzerlik oranına değinilmiştir.

SUMMARY

Sense verbs form the perception step of mental process. Senses in human body realize the perception. The verbs used to define the actions occurring thanks to these senses in our body are named as sense verbs.

In this study, it is aimed to detect and examine semantically the sense verbs used in Kazakh Turkish and Turkey Turkish. By comparing the sense verbs found in both dialects, the level of commonness in perception of senses will be presented. Our thesis is comprised of two parts. In part one; general information on sensation and perception is given and studies on them are dealt with. In the second one; sense verbs included in Kazakh Turkish and Turkey Turkish are exemplified and examined in terms of semantic features. A table defining the semantic features is used when making the examination.

In the result part, number of the commonly used sense verbs is given and similarity degree of the both dialect is dealt with.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Amacı.....	1
B. Metot.....	1
C. Anlam.....	2
D. Temel Anlam – Yan anlam.....	4
E. Olumluluk – Olumsuzluk.....	6
F. İsteklilik – İsteksizlik.....	8
G. Fiziksel - Zihinsel Temas.....	8
1. BÖLÜM ALGILAMA VE DUYU FİİLLERİ	9
1.1. Algı ve Algılama	9
1.1.1. Algı ve Algılama Süreçleri.....	11
1.1.2. Duyum ve Duyu Türleri	13
1.1.2.1. Görme Duyusu.....	16
1.1.2.2. İşitme Duyusu	17
1.1.2.3. Koku Alma Duyusu	17
1.1.2.4. Tat Alma Duyusu.....	18
1.1.2.5. Dokunma (basınç) Duyusu	18
1.1.2.6. Isı Duyusu (Soğuk ve sıcak)	19
1.1.2.7. Ağrı (Acı) Duyusu	19
1.1.2.8. Pozisyon Duyusu (Kinestetik ve Vestibüler).....	20
1.2. Fiil (Eylem)	21

1.2.1.	Mental Süreç ve Mental Fiiller.....	25
1.2.2.	Duyu Fiilleri	27
1.2.2.1.	<i>Tanımı</i>	27
1.2.2.2.	Duyu Fiillerinin Sınıflaması	28
1.2.2.2.1.	Görme Duyu Fiilleri.....	36
1.2.2.2.2.	İşitme Duyu Fiilleri.....	37
1.2.2.2.3.	Tat Alma Duyu Fiilleri	38
1.2.2.2.4.	Koku Alma Duyu Fiili	38
1.2.2.2.5.	Dokunma (Basınç) Duyu Fiilleri	39
1.2.2.2.6.	Isı Duyu Fiilleri.....	39
1.2.2.2.7.	Ağrı (acı) Duyu Fiili	40
1.2.2.2.8.	Sezgi Duyu Fiilleri.....	40
1.2.3.	Duygu Fiilleri	40
2.	BÖLÜM. KAZAK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE DUYU FİLLERİ	43
2.1.	Görme Duyu Fiilleri.....	43
2.1.1.	Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri	43
2.1.1.1.	Temel Görme Duyu Fiilleri	43
2.1.1.2.	Uzun Süreli ve Dikkatli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	47
2.1.1.3.	Şefkat, İyi Niyet ve Masumiyet Bildiren Görme Duyu Fiilleri	52
2.1.1.4.	Şiddet, Korku, Sinirlilik ve Kötü Niyet Belirten Görme Duyu Fiilleri ...	56
2.1.1.5.	Takip ve Gözetleme Anlamı Veren Görme Duyu Fiilleri	62
2.1.2.	Türkiye Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri.....	68
2.1.3.	Ortak Olarak Kullanılan Görme Duyu Fiilleri	72
2.2.	İşitme Duyu Fiilleri	73
2.2.1.	Kazak Türkçesinde İşitme Duyu Fiilleri	74

2.2.1.1.	Temel İşitme Duyu Fiilleri	74
2.2.1.2.	İkincil İşitme Duyu Fiilleri	79
2.2.2.	Türkiye Türkçesinde İşitme Duyu Fiilleri	81
2.2.3.	Ortak Olarak Kullanılan İşitme Duyu Fiilleri	84
2.3.	Tat Alma Duyu Fiilleri	85
2.3.1.	Kazak Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri	85
2.3.1.1.	Temel Tat Alma Duyu Fiilleri	85
2.3.1.2.	Yeme İçme Tat Alma Duyu Fiilleri	89
2.3.2.	Türkiye Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri.....	103
2.3.3.	Ortak Olarak Kullanılan Tat Alma Duyu Fiilleri	109
2.4.	Koku Alma Duyu Fiilleri	111
2.4.1.	Kazak Türkçesinde Koku Alma Duyu Fiilleri	111
2.4.1.1.	Koku Alma Duyusunun Temel Fiilleri	111
2.4.1.2.	Hoş ve Kötü Koku Bildiren Koku Alma Duyu Fiilleri.....	114
2.4.2.	Türkiye Türkçesinde Koku Alma Duyu Fiilleri	120
2.5.	Dokunma Duyu Fiilleri	124
2.5.1.	Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri	125
2.5.1.1.	Temel Dokunma Duyu Fiilleri.....	125
2.5.1.2.	Şefkat Bildiren Dokunma Duyu Fiilleri.....	136
2.5.1.3.	Şiddet İçeren Dokunma Duyu Fiilleri.....	140
2.5.2.	Türkiye Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri	151
2.5.3.	Ortak Olarak Kullanılan Dokunma Duyu Fiilleri.....	166
2.6.	Isı Duyu Fiilleri.....	168
2.6.1.	Kazak Türkçesinde Isı Duyu Fiilleri	168
2.6.1.1.	Sıcak Duyu Fiilleri.....	168
2.6.1.2.	Soğuk Duyu Fiilleri	175

2.6.2.	Türkiye Türkçesinde Isı Duyu Fiilleri.....	182
2.6.2.1.	Sıcak Duyu Fiilleri.....	183
2.6.2.2.	Soğuk Duyu Fiilleri	186
2.6.3.	Ortak Olarak Kullanılan Isı Duyu Fiilleri	189
2.7.	Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri.....	191
2.7.1.	Kazak Türkçesinde Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri.....	191
2.7.2.	Türkiye Türkçesinde Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri	198
2.7.3.	Ortak Olarak Kullanılan Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri.....	203
2.8.	Sezgi Duyu Fiilleri	204
2.8.1.	Kazak Türkçesinde Sezgi Duyu Fiilleri	204
2.8.2.	Türkiye Türkçesinde Sezgi Duyu Fiilleri	212
2.8.3.	Ortak Olarak Kullanılan Sezgi Duyu Fiilleri	216
SONUÇ	217
KAYNAKÇA	225

ÖN SÖZ

Duyu fiilleri konusu günümüzde pek yaygın olarak ele alınmasa da hem dil bilimi hem de psikoloji ve ruh biliminin önemli bir konusudur. Duyu fiilleri mental sürecin algılama aşamasında ortaya çıkar. Bu algılama klasik görüşe göre beş, yapısalcı görüşe göre ise on duyudan oluşan algılayıcılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Duyu fiilleri ortaya çıkarken tek başına bir duyu yeterli olabilirken bazen de birden fazla duyunun birleşimi gerekebilmektedir. Diğer bir ifadeyle temel duyu fiilleri ve birleşik duyu fiilleri olarak ikiye ayrılır. Duyu fiilleri, duyu organlarının çevrede olup bitenleri algılama eylemi sonucunda ortaya çıkar ve mental sürecin algılama basamağında yer alır.

Geleneksel duyu türleri beşe ayrılır. Bu duyular: *görme, işitme, tatma, koklama, dokunma* dır. Günümüzde yapılan araştırmalar beş değil on duyuya sahip olduğumuzu ortaya koymaktadır. Araştırmalarda ortaya çıkan bu duyular şunlardır: *görme, işitme, tatma, koku alma, dokunma, sıcak, soğuk, ağrı, kinestetik ve vestibüler*. Biz de tezimizde en son araştırmalarda ortaya konulan on duyuyu esas alarak sınıflandırma yapacağız.

Duyu fiillerini anlamsal açıdan ele alarak *olumlu-olumsuz, temel-yan anlam, istemli-istemli, fiziksel-zihinsel temas* bakımından inceleyeceğiz. Kazak Türkçesinde duyu fiillerini bu kıstasları ele alarak tespit edip örneklemeyle açıklamaya çalıştık. Ayrıca bu alanda yapılmış diğer çalışmaların büyük çoğunluğuna ulaşılarak bu çalışmalara tezin giriş kısmında değinilmiştir. Kazak Türkçesinin söz haznesinin çok fazla olması nedeniyle tespit edilen fiilleri en fazla iki örnekle ispatlayarak anlamsal özelliklerine kısaca değindik.

Bu çalışmaya başlamadan önce konu seçiminde ve çalışmamın her aşamasında bana destek veren Doç. Dr. Nergis BİRAY'a, Farabi Değişim Programı kapsamında Gazi Üniversitesinde bulunduğum süre içerisinde ikinci danışmanlığımı yapan ve Kazak Türkçesi konusunda her türlü yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Güljanat ERCİLASUN'a ve bu konuyu çalışmam için beni teşvik eden, destekleyen

ve bana her zaman güvenen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN'a son olarak da aileme teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca benim bu seviyeye gelmemde beni teşvik eden, bana güvenen, bana referans olan maddi ve manevi her türlü desteği veren Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı kurucusu ve genel başkanı rahmetli Prof. Dr. Turan Yazgan hocama minnettarım.

Yakup TÜRKDİL

Muğla 2013

KISALTMALAR

Eser Kısaltmaları

1- Kazak Türkçesinde Taranan Eserlerin Kısaltması

- A.A.J. Laksness, H. (2006) *Armanın Añsağan Jandar*, Mädeniy Mura, Astana.
- A.Aq. Kekilbayulı, Ä. (2001) *Añızdıñ Aqırı*, Jazuvşı, Almatı.
- A.At Ospanov, S. (2003) *Ağaş At, Äñgimeler, Ertegiler men Mısaldar, Povester*, Jazuvşı, , Almatı.
- A.Ay. Murtaza, Ş. (2002) *Ay Men Ayşa*, Qazıgurt, Almatı.
- A.B. Batırlar Jırı (2006) *Arqalıq Batır*, Jazuvşı, Almatı.
- A.J. Esenjanov, X. (1977) *Ağayındı Jünisovter 2-Bölim*, Jazuvşı, Almatı.
- Ä.J. Momışulı, B. (2004) *Äñgimeler Jınağı*, Eki Tomdıq Şıgarmalar Jıynağı, 2-tom, Jazuvşı, Almatı.
- A.Ke. Bökey, O. (2010) *Atav-Kere*, Bökeyev, An-Arıs, Almatı.
- B.S. Muhammed-Hanafiya (2009) *Babalar Sözi*, Jüz Tomdıq, Astana.
- D.Ö.Ş.A. Smatayev, S. (1982) *Düniye Öterinde Şır Aynaldı*, Jalın, Almatı.
- E. Smatayev, S. (2009) *Elim Ay*, Almanar, Almatı.
- E.A. Kekilbaev, Ä.(1984) *Eleñ-Alañ*, Jazuvşı, Almatı.
- E.Q. Sündetov, M. (1976) *Eskeksiz Qayıq*, Jazuvşı, Almatı.

- Ed. Jünistegi, K. (2012) *Edige*, Nura-Astana, Astana.
- İ.U.Ö. Dükenbay D. (2003) *İyne Uşındağı Ömir*, Bilim, Almatı.
- İy. Şäymerdenov, S. (2010) *İyneş*, Qızıljar, Öner, Almatı.
- J.Al. Muratbekov, S. (2010) *Jabayı Alma*, An-Arıs, Almatı.
- J.J. Dükenbay, D. (1973) *Jibek Jolı*, Jazuvşı, Almatı.
- Jol. Jansügirov, İ. (2009) *Joldastar*, Jazuvşı, Almatı.
- K.K.B.Ş. Kärim, U. (1978) *Kökeyden Ketpes Balğın Şaq*, Kärim, Jazuvşı, Almatı.
- K.Kör. Mustafin, Ğ. (1963) *Köz Körgen*, Qazaqtıñ Memlekettik Körkem Ädebiyet Baspası, Almatı.
- K.Tav. Älimjanov, Ä. (1982) *Kögildir Tavlar*, Orıssadan avdarğan: S. Muratbekov, Jalın, Almatı.
- Küy Kekilbayulı, Ä. (1980) *Küy*, 2-basılım, Öner, Almatı.
- M.İ.B.Ş. Muhammed İzbasarların Beynelegen Şıgarmalar.
- M.Q. Erüvbayev, S. (2010) *Meniñ Qurdastarım Eriüvbayev*, Öner, Almatı.
- M.Q.M.J. Nurşayıqov, Ä. (2008) *Maxabbat Qızıq Mol Jildar*, Sanat, Almatı.
- Nov. Akuvtagava, R. (2010) *Novellalar, Miñ Qanattı Tirna*, Altın Ğıybadatxana, Avdarma, Astana.
- O.K.O.T. Bayzaqov, İ. (1956) *Onbir Kün, Onbir Tün*, Şıgarmaları, Almatı.
- Ö.B. Gyote (2002) *Öleñder Men Balladalar*, Avdarma, Astana.

- Ö.Ba. Griynvüvd, D. (2002) *Ögey Bala*, Avdargan R.Äbüvov, Avdarma, Astana.
- Ö.Mek. Muqanov, S. (1970) *Ömir Mektebi*, Birinşi kitap, Jazuvşı, Almatı.
- Q.A. Omarov, S. (1981) *Qızıl Aray*, Jalın, Almatı.
- Q.J. Dosanov, S. (2008) *Qıran Men Jılan*, Qazaqstan, Almatı.
- R.Kr. Defo, D. (2002) *Robıynzon Kruvzo*, Avdarma, Astana.
- Ş.A.N.Ä. Şağın Aytıstar Nemese Är Qıylı Aqındarmen Är Türlı Jağdıygerlerdi
- Ş.Üy Kekilbayev, Ä. (1989) *Tañdamalı Şığarmalar 2- Tomdıq “Şetkeri Üy”* Jazuvşı, Almatı.
- T. Şaşkıyn, Z. (2012) *On Birinşi Tarav, Temirtav*, Senim, Service Press, Almatı.
- T.Tuv Äbilev, D. (1957) *Tavdağı Tuv*, Qazaqtıñ Memlekettik Kırkem Ädebiyet Baspası, Almatı.
- Ü. Kekilbaev, Ä. (1981) *Ürker*, Jazuvşı, Almatı.

a. <http://kazakhdebieti.kz> sitesinden 25.11.2012 – 15.05.2013 tarihleri arasında taranan eserler:

- A.A. İbray Altınsarıyn, *Altın-Aydır*
- A.Añ. Äzilxan Nurşayıqov, *Aqıyqat Pen Añız - 4*
- A.Ana Ğabit Müsirepov, *Aşınğan Ana*
- A.Köl. Sävirbek Baqbergenov, *Adam Jäne Köleñke*
- Ä.S.A. Joltay Älmaşulı, *Ämire Sultan Añızı*

- A.T.Ö.O. Oralxan Bökeyev, *Arısın Tosıp Öli Otır*
- Ar.Ag. Aldan Smayıl, *Argımaq Pen Agba*
- Arm. Kamal Älpeyisova, *Armanım, Armanım, Armanım-Ay...*
- B.J.Q. Qajım Jumaliyev, *Buxar Jırav Qalqamanulı*
- B.Sar. Qalihan Isqaq, *Buqtırma Sarını*
- B.T. Ğabıyt Müsirepov, *Borandı Tünde*
- Bor. Şäkärım Qudayberdiulı, *Boran*
- Bot. Şıñgıs Aytmatov, *Botagöz*
- D.Än. Şäkärım Qudayberdivlı, *Duvbrovskıyy Äñgimesi*
- E.B. Qaldarbek Naymanbayev, *Egizbay Jäne Biz*
- E.Ğ.X. Tölek Tilevhanov, *Eñ Ğajayıp Hikaya*
- J. Muxtar Mağavıyn, *Jarmaq*
- J.E.Q. Jüsipbek Qorgasbek, *Jetimniñ Elmen Qoştasuvı*
- J.Seg. Jumeken Sabıruılı Näjimedenov, *Jer Segiz*
- K. Roza Muqanova, *Kompozıytor*
- K.E. Sayın Muratbekov, *Köktemdegi Egis*
- K.İm. Marhabat Bayğut, *Kandidattıñ İmidji*
- K.T.K.E. Ğabiyden Qulaxmet, *Köl Tübine Ketken El*
- Kiş. Jumeken Sabıruılı Näjimedenov, *Kiškentay*
- M.B.B. Roza Muqanova, *Mäñgilik Bala Beyne*
- M.B.Ş. Oralhan Bökeev, *Mandaydan Bağıñ Şayqalsa*

- Me.Qa. Mağaviyya Abayulı, *Medğat-Qasım*
- N.T.B. Ğafuv Qayırbekov, *Nan Tuvralı Ballada*
- Ö.J. Fariyya Oñgarsınova, *Öleñder Jıynağı*
- P. Seyitjan Omarov, *Perzent*
- Q.Jol Seyitjan Omarov, *Qıyır Jol*
- Q.K. Änüvar Älimjanov, *Qarasuñqar Köpiri*
- Q.Q. Xamza Esenjanov, *Qart Qazaq Qozı*
- Q.Q.Q. Oralxan Bökeyev, *Qaydasıñ, Qasqa Qulınım?*
- Q.Sal. Jüsipbek Qorgasbek, *Qazanköldiñ Salqını*
- Q.Ter Äbdijämil Nurpeyisov, *Qan Men Ter 3*(Küyrev - 1)
- Q.U.T. Oralhan Bökeev, *Qasqır Ulığan Tünde*
- Q.Ü. Rafael Niyyazbek, *Qızıl Üy*
- Qıl. Qajıgumar Şabdanulı, *Qılmıs*
- Qıl. Qajıgumar Şabdanulı, *Qılmıs*
- S.Jañ. Oralxan Bökeyev, *Sarıarqanıñ Jañbırı*
- S.S.S. Ğabiyden Qulaxmet, *Seriniñ Soñğı Sälemi*
- Sor. Roza Muqanova, *Sormañday*
- Sür. Ğabiyden Qulaxmet, *Süren*
- Ş.A.N.Ä. Kamal Älpeyisova, *“Äyel Baqıtı” Nemese Aylı Tün Sütten Appaq Edi*
- Ş.I. Seyitjan Omarov, *Şañıraq Iyesi*
- Ş.Ş.B. Ğabiyden Qulaxmet, *Şañtöbe, Şotay, Baldävren*

Şeş.	Nağaşibek Qapalbekulı, <i>Şeşim</i>
T.K.	Jangalıy Nabiyvllıyn, <i>Tuvğan Kün</i>
T.T.E.A.	Säbiyt Dosanov, <i>Tavdıñ Tañı Erte Atadı</i>
Tüs	Kamal Älpeyisova, <i>Tüs</i>
V.Ağ.	Äbiş Kekilbayulı, <i>Vanya Ağay</i>

b. <http://ikitap.kz/> sitesinden 25.11.2012 – 15.05.2013 tarihleri arasında taranan eserler:

A.A.N.K.	Säken İymanasov, <i>Aytıp-Aytpay Ne Kerek</i>
A.A.O.	İliyyas Esenberliyn, <i>Altın Attar Oyanadı</i>
Ä.Jäd.	Ädebiy Jädigerler 5
Ä.Sırı	Sofi Smataev, <i>Ävlet Sırı</i>
Ä.Z.	M. Ävezov, <i>Äñgimeler, Zertteveler</i>
Äke	Ölen Äbdikov, <i>Äke</i>
Al.K.	Alaş Kösemsözi 6. Tom
Aq.	Muxtar Ävezov, <i>Aqsüyekter</i>
As.	Smağul Eluvbay, <i>Asav</i>
Av.	Şahkärım Qudayberdiuvlı, <i>Avdarmalar</i>
B.P.	Gyustav Flober, <i>Buvvar Men Pekişe</i>
B.Ş.S.	Berdibek Soqpaqbayev, <i>Balalıq Şaqqa Sayaxat</i>
D.K.	Ğabiyden Mustafıyn, <i>Davıldan Keyin</i>
D.Kıy.	Qurmanğazı Qaramanulı, <i>Don Kıyxot</i>

Der.	Iyvan Büvniyn, <i>Derevnya</i>
E.	Safuvan Şäymerdenov, <i>Engimeler</i>
E.Bay.	Esentemir Bayulı
Ert.	Ağayındı Griymmder, <i>Ertegiler</i>
G.Şer.	Mäşhür Jüsip Köpeyulı, <i>Gülşat-Şeriyzat</i>
I.Kül.	Näsireddiyn Seraliyev, <i>Istıq Külşe</i>
I.T.	Ba Tszıyn, <i>Izğarlı Tün</i>
Iy.	Köbey Ötjan, <i>Iymatay</i>
J.B.	Oralxan Bökey, <i>Jetim Bota</i>
J.Es.	Ğalım Ärip, Jazbalar, <i>Esseler</i>
J.J.Üy	Säken JÜNİSOV, <i>Japandağı Jalğız Üy</i>
J.Öl.	S. Muqanov, <i>Jeke Öleñder</i>
J.Qaz.	Säken Seyfüvllıyn, <i>Jer Qazğandar</i>
Jab.	Mağzom Sündetov, <i>Jabal</i>
Jes.	O. Bökey, <i>Jesirler</i>
K.Ert.	Körey Ertegileri
K.Kap.	S. Vangeli Guvguvtse, <i>Keme Kapitani</i>
K.Köz.	Miygel Astüvriyas, <i>Kördegilerdiñ Közderi</i>
K.Kün.	Janat Nurmaxanova, <i>Köterilis Kündeligi</i>
Kün.	Djek London, <i>Kündikturaq</i>
M.B.	Q. Sultangaliulı, <i>Maqaş Balğimbaev</i>
M.İ.B.Ş.	M. Köpeyulı, <i>Muxammed İzbasarların Beynelegen Şığarmalar</i>

M.Ü.Ş.	Bavırjan Momişulı, <i>Moskva Üşin Şayqas</i>
Min.	Smağul Elüvbay, <i>Minäjat</i>
O.Q.D.	Agata Krıystiy, <i>On Qara Domalaq</i>
Ö.	Säbiyt Muqanov, <i>Öleñder</i>
Ö.O.	Aytqalıy Nārikov, <i>Oyşıldıñ Ösken Ortası</i>
Ö.Poe.	Ğafuv Qayırbekov, <i>Öleñder Poemalar</i>
Ö.Q.K.	Berdibek Soqpaqbayev, <i>Ölgender Qayıp Kelmeydi</i>
Ö.Qay.	Farıza Oñğarsınova, <i>Ötkendi Qaytalav</i>
Ö.Şıg.	Māşhür Jüsip Köpeyulı, <i>Öleñder, Şığarmaşılığı, Üşinşi Kitap</i>
Öl.	Jambıl Jabayev, <i>Öleñder</i>
Öm.Jı.	Ümit Jäleke, <i>Ömir Jırı</i>
P.A.	İlıyyas Jansügirov, <i>A.S.Puvşkıynnen Avdargandarı</i>
P.Öl.	A. S. Puvşkıyn, <i>Puvşkıyn Öleñderi</i>
Par.	Mājiyt Dāvletbayev, <i>Partıyzandar</i>
Q.	J. Aymavitov, <i>Qartqoja</i>
Q.J.Q.	Dükenbay Dosjan, <i>Qum Jutqan Qalalar</i>
Q.Je.	Şerhan Murtaza, <i>Qızıl Jebe</i>
Q.Jolı	Şıñgıs Aytmatov, <i>Qus Jolı</i>
Q.K.B.S.	Säken Seyfullin, <i>Qozı Körpeş Bayan Suluv</i>
Q.M.A.	Murat Salamatov, <i>Qazaq Munayınıñ Ardaqtıları</i>
Q.Sol.	Ğ. Müsirepov, <i>Qazaq Soldatı</i>
Q.Su.	Sultanmaxmut Torayğırov, <i>Qamar Suluv</i>

Q.X.F.M.	Qazaq Xalqınıñ Fıylosofiyalıq Murası
Qar.	Sayın Muratbekov, <i>Qarındasım</i>
Qat.	Xıykayat Marguba, <i>Qatın</i>
S.	Zeyin Şaşkıyn, <i>Senim</i>
S.Äñg.	Balgabek Qıdırbekulı, <i>Sıqaq Äñgimeler</i>
S.Boy.	Zeynolla Şükırov, <i>Sır Boyı</i>
S.J.	Muqan İymanjanov, <i>Süygen Jar</i>
S.S.J.	Otıñşı Köşbayulı, <i>Sıbzıǵı Sıñsıp Jılaydı</i>
Sp.	Rafaelo Djovanollıy, <i>Spartak</i>
Ş.	Qabdeş Jumadilov, <i>Şarayna</i>
Şıǵ.	Maǵjan Jumabaev, <i>Şıǵarmaları</i>
T.Dey.	Fransuva Morıyak, <i>Tereza Deyskeyröv</i>
T.Jol	Säken Seyfüvllıyn, <i>Tar Jol, Tayǵaq Keşüv</i>
T.S.	Meyırjan Jılqıbay, <i>Tavǵa Sayaxat</i>
T.T.T.	İzbasar Şırtanulı, <i>Tekti Tulǵanıñ Tunbası</i>
Tar.	Beyimbet Maylıyn, <i>Tartıs</i>
U.	Ğabıyt Müsirepov, <i>Ulpan</i>
Ü.K.	Muxtar Ävezov, <i>Üş Kün</i>
Xıy.	Ernest Xemiıngüvey, <i>Xıykayattar</i>
Z.	Ä. Span, <i>Zañǵar</i>

2- Türkiye Türkçesinde Taranan Eserler

- A.D. Seyfettin, Ö. (1964) *Aşk Dalgası*, R. Zaimler Kitap Yayınevi.
- A.İ. Bilgili, M. (2009) *Ararat'ın İtibarı*, İstanbul.
- A.İ.D.G. Şahin, O. (1980) *Ağz İçinde Dil Gibi*, Cem Yayınevi.
- A.M. Mollaosmanoğlu, M. (2008) *Ata Mezarlığı*, Goa Basım Yayın.
- Ank. Erdoğan, Ş. (1965) *Ankaram*, Alkan Matbaacılık.
- B.E. Seyfettin, Ö. (1971) *Bütün Eserleri*, Bilgi Yayınevi.
- B.K.V. Güneş, P. (2003) *Babama Kamera Vermeyin*, Tudem.
- C.P. Baykurt, F. (1973) *Can parası: Hikâyeler*, Remzi Kitabevi.
- Can. Güneş, E. (2004) *Cankuş*, Tudem.
- Ç.B. Işınsoy, E. (1978) *Çiçekler Büyür*, Töre-Devlet Yayınevi.
- Ç.T.T.A.D. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (2007) D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Çob. Neyzi, A. H. (1992) *Çoban*, Cem Yayınevi.
- D.A. Adıvar, H. E. (1971) *Döner ayna*, Atlas Kitabevi.
- D.E. Kemal, O. (1972) *Dünya Evi*, Altın kitaplar, İstanbul.
- D.H.K. Safa, P. (1963) *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, İnkılâp Kitabevi.
- D.K. Kemal, O. (1973) *Devlet Kuşu*, Bilgi Yayınevi.
- D.K.R. Aytmatov, C. (1991) *Dişi Kurdun Rüyalari*, Ötügen.
- D.Y. Tahir, K. (2005) *Dutlar Yetişmedi*, İthaki Yayınları.
- E.İ.M. Tahir, K. (2007) *Esir Şehrin Mahpusu*, İthaki Yayınları.
- E.Ş.İ. Tahir, K. (2005) *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki yayınlari.

- E.Y. Şevki, A. (2009) *Edebiyat Ve Yorum, Öz Yapım - Havuz* Yayınları, İstanbul.
- E.Y.V.G. Berk, İ. (1992) *El Yazılarına Vuruyor Güneş*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- El. Karakurt, D. (2009) *Elma*, Sosyal Yayınlar, Cinius Yayınevi.
- G.D. Ortaç, Y. Z. (1960) *Gün Doğmadan*, İstanbul.
- G.K. Dayıoğlu, G. (1975), *Geride Kalanlar*, Bilgi Yayınevi.
- G.T.K. Bakay, G. (2006) *Günümüz Türk Kadınlarından Başarı Öyküleri*, Remzi Kitabevi, Ankara.
- Gir. Erim, T. (1981) *Girişim*, May Yayınları.
- Gök. Güntekin, R. N. (1971) *Gökyüzü*, İnkılâp yayınları.
- Gul. Gürpınar, H.R. (1965) *Gulyabani*, Atlas Kitabevi.
- H. Nadir, K. (1962) *Hıçkırık*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- H.E. Çalışlar, İ. (2010) *Halide Edib*, Everest Yayınları, İstanbul.
- H.K.K.K. Mert, E. (2011) *Hayatın Kullanma Kılavuzu*, Grao.
- Har. Seyfettin, Ö. (1970) *Harem*, Bilgi Yayınevi.
- I. Toy, E. (1977) *Iğrıp*, May Yayınları.
- İ.A. İzgü, M. (1992) *İt adası*, Bilgi Yayınevi.
- İ.E. İzgü, M. (1989) *İlyas Efendi*, Bilgi Yayınevi.
- İ.M. Kemal, Y. (1960) *İnce Memed*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- K. Dölek, S. (1975) *Korugan*, Milliyet Yayınları.
- K.D. Selâhattin, M. (1971) *Küçük Dünya*, İnkılâp.
- K.K. Tahir K.(2004) *Kurt Kanunu*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

- K.Kap. Kemal, Y. (1985) *Kale Kapısı*, Toros Yayınları.
- K.Koğ. Tahir, K. (2005) *Karılar Koğuşu*, İthaki Yayınevi.
- K.M. Alangu, T. (1967) *Keloğlan Masalları*, Keloğlan Yayınları.
- K.N. İnci, M. (2009) *Kırılma Noktası*.
- K.No Yıldız, B. (2008) *Kimlik No 666*, Karahan.
- K.S.H. Koç, K. (2010) *Kahramanmaraş'ta sosyal hayatın fiziki yapıya etkisi: sosyal, kültürel, ekonomik yapı ve şehirleşme tarihi*, Ukde Kitaplığı.
- Kaç. Bekir, K. (1961) *Kaçaklar*, Remzi Kitabevi.
- Kah. Çamlıbel, F.N. (1965) *Kahraman: destan, İnkılâp ve Aka Kitabevleri*, İstanbul.
- Kapı Sepetçioğlu, M. N. (1973) *Kapı*, İrfan Yayınevi.
- Kuğ. Tarlan, A. N. (1970) *Kuğular*, Yağmur Yayınevi.
- L.G.Z. Salgut, E. (2005) *Leyleklerin Gitme Zamanı*, Tudem Publishing.
- M. Koray, Y. (1970) *Mola*, Remzi Kitabevi.
- M.D. Güneş, E. (2005), *Murat'ın Düşü*, Tudem.
- M.M. Kemal, Y. (1990) *Mektuplar- Makaleler*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- M.T. Güntekin, R.N. (1969) *Miskinler Tekkesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Mağ. Buyrukçu, M. (1971) *Mağara*, E Yayınları, İstanbul.
- Nil. Karay, R. H. (1974) *Nilgün*, İnkılâp.
- Ort. Kemal, Y. (1960) *Ortadirek*, Remzi Kitabevi.

- Ö.K. Arslanoğlu, K. (1998) *Öteki Kayıp*, Adam, İstanbul.
- Ö.S.S.H. Demiray, K. (1970) Ömer Seyfettin'den seçme hikâyeler: Yazarın hayatı ve hikâyeciliği, İnkilâp ve Aka Kitabevleri.
- Ö.Y. Ağaoğlu, A. (1982) *Ölmeye Yatmak*, Remzi Kitabevi.
- Ök. Günel, B. (1972) *Ökse*, Remzi Kitabevi.
- P.H. Yalçın, İ. (1975) *Pansiyon Huzur*, Milliyet Yayınları.
- Pan. Karaosmanoğlu, Y. (1954) *Panorama*, Remzi Kitabevi.
- R.Y.K. Tahir, K. (2006) *Rahmet Yolları Kesti*, İthaki yayınları.
- S. Tahir K.(1981) *Sağırdere*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- S.Ç. Kemal, O. (1963) *Sokakların Çocuğu*, Atılın Kitaplar Yayınevi.
- S.Ç.P.H.E. Akıncı, C. (1968) *Sabır Çağlayanı Peygamber Hazreti Eyyüb*, A. Bolat Kitabevi.
- S.F.B.E. Faik, S. (1970) *Sait Faik Bütün Eserleri*, Bilgi Yayınevi.
- S.G.Y. Kılıç, M. (2010) *Simurg Gerçeğe Yolculuğu*.
- S.K. Arslanoğlu, K. (2007) *Sessizlik Kuleleri 2084*, İthaki Yayınları.
- S.Kat. Topallı, F. (2006) *Seri Katiller*, İthaki Yayınları.
- S.L.E. Dormen, H. (2003) *Sürç-ü Lisan Ettikse*, Pilon, İstanbul.
- S.P. İlhan, A. (2005) *Sırtlan Payı*, Türkiye İş Bankası.
- Ş. Gürpınar, H.R. (1965) *Şıpsevdi*, Atlas Kitabevi.
- Ş.O. Ortaç, Y. Z. (1932) *Şeker Osman*, Sühulet Kütüphanesi.
- T. Terakki
- T.A. Beler, T.A. (1945) *Tüylendi Ailesi*, İstanbul.

- T.Edb. Kabaklı, A. (1997) *Türk Edebiyatı*, 279-290. Sayılar, Türk Edebiyatı Vakfı.
- T.G. Gürpınar, H.R. (1968) *Tutulmuş Gönüller*, Atlas Kitabevi.
- T.G.T.H.A. Ertop, K. (1982) *Tanzimattan Günümüze Türk Hikâye Antolojisi*, Varlık Yayınları.
- T.H.E.S.D.D. Türkiye de halk ağzından söz derleme dergisi (1939) 1. Cilt, Maarif Matbaası, TDK.
- T.K. Tarih Konuşuyor (1965) Aylık Tarih Mecmuası, 3. Cilt Tarih Yayınları.
- T.Kel. Dinamo, H.İ. (1981), *Türk Kelebeği*, Yalçın Yayınları.
- T.M. Tezel, N. (1971) *Türk Masalları*, MEB, Devlet Kitapları.
- T.O. Atay, O. (1984) *Tehlikeli Oyunlar*, İletişim Yayınları.
- Tür. Bâkiler, Y.B. (1986) *Türkistan*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul.
- U. Kulin, A. (2008) *Umut: Hayat Akan Bir Sudur*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Ü.Fır. Erol, S. (2001) *Ülker Fırtınası*, Kubbealti Yayınları.
- Ü.Ö. Üç Öğüt
- Y.A. Tahir K.(2005) *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Y.D.G.B. Kemal, Y. (1968) *Yer Demir Gök Bakır*, Ant Yayınları.
- Y.G. Ağaoğlu, A. (1984) *Yüksek gerilim*, Remzi Kitabevi.
- Y.K. Dayıoğlu, G. (1998) *Yeşil kiraz*, Yapı Kredi Sanat Yayınları.
- Y.Y. Tahir, K. (2008) *Yediçınar Yaylası*, İthaki Yayınları.

Diğer Kısaltmalar

Alm.	Almanca
C.	Cilt
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
İt.	İtalyanca
Kaz. T.	Kazak Türkçesi
KETS	Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü
Lat.	Latince
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Osm.	Osmanlıca
s.	Sayfa
sf.	Sıfat
T.S.	Türkçe Sözlük
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs	Vesaire
yay.	Yayınları

Şekiller ve İşaretler

- > Bundan gelir
- + Belirtilen özelliğe sahip

GİRİŞ

A. Çalışmanın Amacı

Mental sürecin bir basamağı olan algılama çevremizi anlamlandırmada bize yardımcı olan temel yoldur. Algılama işlemini gerçekleştiren duyularımız bulunmaktadır. Bu duyularımız sağlıklı bir şekilde çalıştığı zaman dış dünyayı algılama işlemi tamamlanıp mental sürecin bir diğer basamağına geçilir. Duyulardan biri veya birden fazlası çalışmadığı zaman dış dünyadaki olayları algılamada zorluk yaşanır ve sağlıklı bir anlamlandırma gerçekleşemez. Bu derece önemli olan duyuların algılama esnasında oluşturduğu eylemler incelenmesi gereken bir konudur. Bir dilde ya da lehçede algılama sırasında oluşan fiillerin anlamları ve örneklendirilmesi önemli bir hale gelmiştir.

Bu çalışmamızın birinci amacı Kazak Türkçesinde duyu fiillerini tespit edip örneklendirmek ve anlam özelliklerini belirlemektir. İkinci amacı ise Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında bir karşılaştırma yaparak birbirine uzak olan bu iki lehçedeki duyu fiillerinin benzerlik derecesini ortaya koymaktır. Benzerlikler ortaya konduktan sonra duyu türlerine göre hangi lehçede daha fazla duyu fiili kullanıldığını tespit edip duyu fiilleri açısından zengin lehçeyi tespit etmek temel amacımızdır.

Çalışmamızın nihai ve son amacı ise geleneksel yapıda kabul edilen beş duyunun yerine yapısalcı araştırmacıların kabul ettiği 10 duyu üzerinden bir sınıflama yaparak duyu fiillerini daha ayrıntılı bir hale getirerek incelemektir.

B. Metot

Çalışmamızda, Kazak ve Türkiye Türkçesinin yazı dilini oluşturan sözlüklerin taranması yöntemiyle duyu fiilleri tespit edilecektir. Çalışmanın ilk basamağında duyu fiillerine kadar gelen süreci yani algı, algılama ve fiil konuları ele alınıp; daha sonra bu konular ışığında elde ettiğimiz verilerle kendi duyu fiilleri sınıflamamızı yapıp, fiillerin tespitine geçilecektir.

Fiilleri tespit etme aşamasında Kazak Türkçesinde 15 ciltlik sözlük, Türkiye Türkçesinde ise *Güncel Türkçe* sözlük temel alınıp taramalar yapılmıştır. Bu iki sözlüğün dışında Kazak Türkçesinde başta Sinonimler Sözlüğü olmak üzere birçok sözlükten yararlanılmıştır.

Fiiller tespit edildikten sonra anlamları verilir ve örneklendirilmiştir. Anlamları verilirken kendi içerisinde anlam özelliklerine göre sınıflandırılmalar yapılmıştır. Son aşamada ise her iki lehçede ortak olarak kullanılan fiiller verilmiştir.

C. Anlam

(Alm. *Bedeutung*, *Sinn*, Fr. *Sens*, *signification*, İng. *Meaning*, *sense*, *signification*, Kaz. T. *mağına*, *män*)

Anlam, dilbilimi açısından çok tartışılan ve tanımlamada ortak bir görüş sağlanamayan geniş bir konudur. Anlam, birçok dilbilimcinin de ifade ettiği gibi sadece dil biliminin konusu değildir. Edebiyat, toplumbilim, göstergebilim, felsefe, psikoloji gibi birçok bilim dalı anlam hakkında çalışma yürütmekte ve tanımı hakkında tartışma içerisinde bulunmaktadır. Birçok bilim dalını ilgilendirmesinden dolayı her bilim dalı kendi ekseni etrafında tanımlamalar yapmakta anlamı kendi açılarından açıklamaktadırlar. Böyle olunca ortak noktada buluşulmaması olağan bir durumdur.

Zihnimizdeki kavramların yorumlanması manasına gelen anlam, Vardar'a göre "dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik" tir (2002: 18). Eker ise anlamı, "dil dizgesinin, çerçevesi kesin sınırlarla çizilemeyen, sonsuz ilişkiler örgüsüne ve bağlantısına sahip düzey" olarak açıklayıp sözlüklerin, kullanıldıkları bağlam kadar anlamının da olduğunu belirtir (2010: 436).

Anlamın, bu tanımlarından başka birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

Felsefe Terimler Sözlüğünde (1975) yer alan anlamı: “1. Bir sözcüğün belirttiği, düşündürdüğü (şey). 2. Bir önermenin, bir tasarımın, bir düşüncenin ya da yapıtın anlatmak istediği (şey).”

Toplum Birimleri Sözlüğünde (1975) yer alan anlamı: “Bir toplum ya da toplumsal küme üyelerinin türlü ekin öğeleriyle ilgili olarak yaptıkları düşünsel çağrışım.”

Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğünde (1948) ki tanım: “Bir kelimenin veya kelimelerden meydana gelmesi dolayısıyla, bir cümle veya sözün anlattığı fikir.”

“Beş duyu organıyla doğadan, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dilin ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine anlam denir”. Anlam dış dünyadaki varlığın veya dildeki bir birimin anlattığı ya da uyandırdığı kavram ve içeriktir. Anlam bir dildeki söz, söz öbekleri ve cümle kullanımlarıyla gerçekleştiği gibi beş duyu yoluyla da gerçekleşebilmektedir (Karaağaç, 2012:529).

Dilbilimsel anlambiliminde farklı bakış açılarına göre, anlam tanımlanmıştır. Bu sebepten dolayı dayanılan ölçütlere göre birçok anlam tür ve tanımı ortaya çıkmaktadır. Sözcüksel, dilbilgisel, güncel, göndergesel, çağrışımsal, durumsal, duygusal vb. anlamlar gibi. Anlam tanımı yapılırken bazı ölçütler kullanılmaktadır. Anlam tanımı yapan her kuramcı bu ölçütlerden birine dayandırır. Bu ölçütler şunlardan oluşmaktadır:

1. Biçimin maddesel, tözsel yanı olan ses ve yazıbirimler.
2. Kavramsal tasarımların ve zihindeki anlamın üretimine katılan ruhsal etmenler.
3. Dilsel biçimlerin gönderimde bulunduğu dil dışı dünyadaki nesnelere, durumlar ve görünümeler, kısaca göndergeler.

4. Konuşucu ve dilsel biçimlerin kullanıldığı özel durum (Toklu, 2011:93).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere sözcükler sadece bir ses topluluğu olmayıp belli bir anlam yüklenmiş birim olarak ta ele alınabilir. Çağdaş anlambilimi, sözcüğün anlam çerçevesini dört ayrı açıdan değerlendirmektedir: *Temel anlam, yan anlamlar, tasavvurlar, duygu değeri*. Bu sınıflamaya göre sözcüğün temel ve yan anlamlarından başka tasavvurlara ve duygulara bağlı anlamları da göz önünde tutulmalıdır. Çünkü tasavvura ve duygu değerine bağlı anlamlar toplumdan topluma, kişiden kişiye değişebilen anlamlardır.

Kamchybekova, doktora tezinde Filizok'un bu konudaki görüşlerini şu şekilde özetlemiştir: Bir kelimeye yüklenen anlamlar, bazen anlamın kodlanma derecesine bağlıdır. Üç çeşit anlam kodlaması bulunmaktadır. Bunlar *dilbilimsel, kültürel ve ferdi* kodlamadır (2010:184).

Anlamın tanımını ve tanımın dayandığı ölçütleri belirttikten sonra çalışmamızda yapacağımız anlam incelemelerine değinelim. Tespit ettiğimiz duyu fiillerini temel ve yan anlam açısından inceleyip, taşıdığı anlamın olum veya olumsuz olduğunu belirleyeceğiz. Bir diğer inceleme yapacağımız alan ise fiillerin fiziksel mi yoksa zihinsel bir temas sonucuyla mı oluştuğudur. Son olarak ta tespit ettiğimiz fiillerin istemli oluşup oluşmadığının tespit edilmesidir.

D. Temel Anlam – Yan anlam

Bir sözcüğün anlattığı ilk ve asıl kavrama temel anlam denir. Temel anlam o dili konuşan herkesçe bilinen ve en yaygın olan anlamdır. Temel anlam, anlam biliminde çok çeşitli terim ve tanımlamalara sahiptir. Anlam konusunda olduğu gibi bu konuda da bir birlik sağlanamamıştır. Hem tanımlamada hem de adlandırma da farklılıklar bulunmaktadır. *Düz anlam, çekirdek anlam, gerçek anlam* gibi adlandırmalar yer alır. Sözcüğün gerçek anlamına bağlı olarak kazandığı diğer anlamlara ise yan anlam denmektedir. Yan anlam üzerine yapılan tanımlar ve

adlandırmalar temel anlama oranla bir birine benzerdir. Yan anlam için *iğretilemeli anlam* da kullanılmaktadır.

Yan anlamı “bir sözcüğün sürekli anlamsal ögelerine ya da düz anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, çoşkusal ikincil anlam; çağrışımsal değer” şeklinde açıklayan Vardar, ayrıca doğal dilin sağladığı birinci dizgeden hareketle yan anlam dizgeleri oluşturduğunu belirtir. Temel anlam yerine düz anlam terimini kullanır ve şu şekilde açıklar: “Bir gösterenin gösterileni oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesnel sınıfı” başka bir ifadeyle ise “Yan anlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı”dır (2002:215).

Eker, temel anlamı bir ses bileşiminin başlangıçta yansıttığı, ilk ve asıl kavram olarak açıklar. Sözcüğün temel anlamla ilişkili, edindiği bir başka anlam, yansıttığı yeni bir kavramı ise yan anlamı olarak adlandırır (2010:439).

Bu alandaki diğer bir görüş ise Doğan Günay’a aittir. Günay, düz anlam terimini kullanmaktadır. Günay’a göre düz anlam, “bir sözcüğün ilk anlamıdır ve sözlükteki tanımı olarak açıklar. Bir dili tüm öznelerin bir sözcükle ilgili sahip olduğu ortak değerlerin tümünü sözcüğün düz anlamı olarak kabul eder. Yan anlam ise, bir sözcüğün sürekli anlamsal ögelerine ya da düz anlamına, kullanım sırasında katılan ve alıcıların tümünce algılanmayan (ya da aynı biçimde algılanmayan), ikincil kavramlara, imgelere öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal çoşkusal ikincil anlamlardır. Yan anlam, bir sözcükle ilgili çağrışımsal değerleri ve değişebilir anlamları belirtir” (2007:69).

Karaağaç ise düz anlam terimini kullandığı eserinde, bir dilin en yaygın olarak kullanılan anlamı olarak açıklamaktadır. Dildeki birimlerin nedensiz kullanımları bu yapıların düz anlamını vermektedir. Yan anlam ise, bir varlığı kendi adıyla değil, neden-sonuç, parça-bütün, benzerlik-aykırılık gibi ilişkilerde bulunduğu komşu bilginin adıyla anmaktır. Bir başka deyişle ise nedensiz dil göstergelerinin,

herhangi bir ilişkiyle, bir başka varlık için kullanıldığı ve söz dizimin de gerçekleşen anlamıdır (2012:542-543).

Genel itibariyle bakıldığında temel anlam sözlükte kullanılan anlam olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca herkes tarafından aynı algılanmaktadır. Yan anlam ise herkes tarafından kullanılan bir anlam olmayabilir. Herkes yan anlamlara sahip olacak diye bir koşul yoktur. Yan anlamlar genellikle edebi eserlerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle bilimsel alanda temel anlam kullanılırken sanatsal yazımda yan anlam kullanılmaktadır.

Tanımlardan da görüldüğü üzere her dilbilimci temel anlamı farklı yorumlamıştır. Yan anlam ise tanımlamalarda biraz daha benzerlik göstermektedir. Biz de bu tanımlamalardan yola çıkarak çalışmamızda yer verdiğimiz fiillerin ilk akla gelen anlamları yani birinci anlamlarını temel anlam, temel anlama bağlı olarak ortaya çıkan diğer anlamlarını ise yan anlam olarak kabul edip bu yönde incelemede bulunacağız.

E. Olumluluk – Olumsuzluk

Türkçe Sözlükte olumlu ve olumsuz göstergelerinin anlamı şu şekildedir:

Olumlu *sf.* “1. Gözetilen amaca veya beklenilene uygun, yararlı, müspet, pozitif. 2. Yapıcı. 3. Onaylayan, kabul eden, lehte olan. 4. Olgulara, deneylere dayalı olarak bazı nitelikleri belli olan, müspet, pozitif. 5. Davranışları beğenilen, yapıcı düşünceleri olan, yararlı.”

Olumsuz *sf.* “1. Yapıcı ve yararlı olmayan, hiçbir sonuca ulaşmayan, gözetilen amaca veya beklenilene uygun olmayan, menfi, negatif. 2. Onaylamayan, kabul etmeyen, aleyhte olan. 3. Davranışları beğenilmeyen, yıkıcı düşünceleri olan, zararlı, menfi. 4. Bir şeyi inkâr eden, inkâr veya ret özelliği taşıyan.” (TS:1500).

Fiilleri olumluluk – olumsuzluk açısından iki farklı şekilde inceleyebiliriz. Birincisi duyuşsal ulam diğeri ise dil bilgisel ulamdır (Börekçi, 2001:45). Biz fiilleri duyuşsal ulamda ele alacağız.

Dil bilgisel ulamda olumluluk – olumsuzluk için birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlamalardan ilki Berke Vardar’a aittir. Vardar, olumluluğu “olumsuzluğa karşıt olarak tümcenin yüklemine anlattığı oluşu doğru, olanaklı, olası, zorunlu olarak gösteren ulam.” Olumsuzluğu ise “Tümcenin içerdiği yüklemine anlattığı oluşu yadsıma yoluyla gerçekleştiren ulam” şeklinde tanımlamaktadır (2002:150).

Hengirmen ise olumluluğu “belirli bir bilgiyi, yargıyı, olayı vb.yi gerçekleşme, geçerli olma, bulundurma vb. açılardan aktarma durumu”; olumsuzluğu da “belirli bir bilgiyi, yargıyı, olayı vb.yi gerçekleşmeme, geçerli olmama, bulundurmama vb. açılardan aktarma durumu” olarak açıklamaktadır (1999:286).

Son olarak ise Zeynep Korkamaz (1992) olumluluğu “doğrudan doğruya fiilin karşıladığı hareketi gösteren, fiil kök veya gövdesinin -mA- olumsuzluk tabanı eki almamış haldeki dilbilgisi kategorisi: *oku-, yaz-, gül-, gel-, çalış-* vb. karşın olumsuzluktur.”, olumsuzluğu ise “cümlede yüklemine bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dil bilgisi kategorisi. Türkçede fiile olumsuzluk kavramı -mA- ekiyle, isim cümlesinde *değil* kelimesinin eklenmesiyle verilir” şeklinde açıklamaktadır.

Duyuşsal ulamda olumluluk -olumsuzluğu Börekçi şu şekilde açıklamaktadır: İnsan kavramları ve nesnelere adlandırmaktadır. Bu adlandırmaları kendi açısından *güzel- çirkin, iyi -kötü, yararlı-zararlı* gibi birçok ölçüt bakımından sınıflandırır. Dolayısıyla nesnenin, kavramın veya durumun kişiye göre istenen-istenmeyen olması onların dildeki karşılıkları olan adlara veya sıfatlara nesne ve kavramların hareketlerini, oluşlarını dile aktaran fiillere de yansımaktadır. Bir başka ifadeyle bir fiil kök halindeyken insanın isteyeceği veya istemeyeceği bir nesne, kavram eylem veya durumu gösterebilir (2001:45).

Çalışmamızda olumluluğu ve olumsuzluğu belirlerken fiilin kullanılan lehçede *iyi-kötü*, *istenen-istenmeyen*, *yapıcı-yıkıcı* gibi çeşitli durumları göz önünde bulundurduk. Örneğin: *tat-*, *aymala-*, *usta-*, *tut-* fiilleri olumlu, *ur-*, *üsi-*, *avır-*, *tırna-* fiilleri ise olumsuz anlama sahiptir.

F. İsteklilik – İsteksizlik

Duyu fiillerini anlam bakımından incelerken ele alınması gereken bir noktada istekliliktir. Kırgız Türkçesinde duyu fiillerini anlam bakımından inceleyen Kamchybekova çalışmasında isteklilik açısından da fiilleri değerlendirmiştir.

Eylemeler istekli, isteksiz ve hem istekli hem de isteksiz olarak ortaya çıkmaktadır. Duyu fiillerine bakıldığı zaman kişinin bilerek ve isteyerek ortaya çıkardığı eylem istekli fiilleri oluştururken, isteklilik duymamasına rağmen ortaya çıkan eylemler sonucunda oluşan fiiller ise istemsiz olarak adlandırılmaktadır. Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz duyu fiillerinde bu iki anlam haricinde her iki özelliği taşıyan fiillerde bulunmaktadır.

G. Fiziksel - Zihinsel Temas

Duyu fiillerini incelerken bir başka inceleme kriterimizde temaslılıktır. Duyu fiillerine baktığımız zaman dokunma, tat alma, ısı, ağrı duyu fiillerinde fiziksel temas hâkimken, diğer duyularda daha çok zihinsel temas ön plana çıkmaktadır. Sezgi duyu fiillerinde ise temaslılığın her iki şeklide bulunmaktadır.

1. BÖLÜM ALGILAMA VE DUYU FİİLLERİ

1.1. Algı ve Algılama

(Osm. *İdrak, Şuur, Teferrüs*, Kaz. T. *Tüysik, Kabıldav*, Fr. *Perception*, Alm. *Wahrnehmung*, İng. *Perception*, İt. *Percezione*, Lat. *Perceptio*)

Algı terimi, Türkçede de Batı dillerinde olduğu gibi almak fiil kökünden türetilmiştir. Hint Avrupa dil gurubunda almak anlamına gelen “*cap*” fiili, Batı dillerinde türetilerek “*perception*” terimi elde edilmiştir. İlk olarak Latinceye “*capore*” olarak yerleşmiştir. Kazak Türkçesinde ise algı teriminin karşılığı olarak “*Tüysik*” ve “*Kabıldav*” terimleri kullanılmaktadır.

Algı, *Güncel Türkçe Sözlük*'te “Bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak” olarak açıklanmaktadır. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde ise algı maddesi “Bir şeye dikkati yönelterek, duyular yoluyla o şeyin bilincine varma. Bir nesne duyular aracılığıyla algılanır, ancak algı duysal izlenimlerden daha fazla bir şeydir, bilinçli bir farkına varmadır, duyuları bilince ileten bir olaydır. Algıda: a. algı olayı, b. algı içeriği, c. algı nesnesi ayırt edilir. Algılar şu iki türe ayrılabilir: 1. Dış algı: Dış dünyadaki nesnelere yönelen, onlarla ilişkili olan algı. 2. İç algı: İç dünyanın gerçeklerine (ruhsal durumlar, ruhsal edimler, ruhsal içerikler) yönelen ve onlarla ilgili olan algı” şeklinde yer almaktadır (Akarsu, 1975). Algı psikolojinin konusudur ancak çevre algısıyla ilgili olarak fizik, biyoloji, fizyoloji, sinir bilimleri, felsefe, estetik ve dil biliminin de konusu olmuştur bundan dolayı bilim algıyla başlamakta ve algıya dayanmaktadır. İçinde yaşadığımız dönem iletişim çağıdır ve iletişim sağlanırken algıdan yararlanılmaktadır.

Arkanaç, *Psikoloji-Zihin Süreçleri Bilimi* adlı çalışmasında algının bir zamanlar duyuların bir birleşimi olarak görülmekte olduğunu belirtmiş ve algıyı, “duyu organlarımızca taşınan duysal verileri örgütleyip yorumlayarak, insanoğlunun çevresindeki nesne ve olaylardan oluşan uyaranlara anlam verme süreci” olarak tanımlamaktadır (1998:65). Koptegel-İlal'e göre ise algı, duyu

organları aracılığıyla elde edinilen, nesnelere ve olaylara ait izlenimlerin tanımlamasıdır (1999:19). Atkinson ve Hilgard, *Psikolojiye Giriş I*, adlı çalışmasında algıyı, çevredeki uyaran örüntülerinin organizasyonu ve yorumlaması sürecidir diye açıklamaktadır (1995:185).

Algılama ifadesi, Latince “*Percipere*” kelimesinden gelmektedir. “*Percipere*” kavramak, hissetmek anlamlarına gelir (Rapoport, 1977:178). Birçok çalışmada algılamanın tanımlaması yapılmıştır. Belli başlı çalışmalarda algılama başlığı altında yer alan tanımlamalar şu şekildedir:

Ruh Bilim Terimleri Sözlüğünde “Algılama, duyu organları yoluyla çevrede var olan nesne ve olayların farkına varma” şeklinde açıklanmaktadır (Enç, 1974). Diğer bir ifadeyle algılama, insanların çeşitli duyuları (görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma) yardımıyla çevrelerinden elde ettikleri bilgileri bir araya getirip organize ederek kendileri için anlama ya da yoruma kavuşturmalarına ilişkin süreçlerdir. Algılamanın duyu organlarımıza gelenleri alma, organize etme ve yorumlama süreci olduğunu belirtmekle birlikte, algılamanın yalnızca fizyolojik bir olay olmadığını da söylemeliyiz. Algılama yalnızca fizyolojik olsaydı, farklı geçmişleri, deneyimleri ve özellikleri olan kişiler aynı nesneyi benzer biçimde algılardı (Odabaşı, Barış:128).

Köseoğlu, Yüksek Lisans tezinde Sartain’ın algılama tanımını, duyumsal girdilerin yorumlandığı süreç olarak, duyumsal girdilerin anlamlı deneyimlere dönüştürülmesi organizasyonu olarak belirtmektedir (2004:40). Köseoğlu, yine aynı çalışmasında Lang’ın yapmış olduğu saptamalara da maddeler halinde yer vermiştir. Bu saptamalar şunlardır:

- a. Algılama çok modellidir,
- b. Algılama pasif değil, aktif bir süreçtir,
- c. Algılama, algılanan ve davranışı algılayan şeklinde ayrılarak açıklanamaz,
- d. Algılama, uyarana verilen şartlı cevaplar yoluyla açıklanamaz,

- e. İnsan-çevre ilişkisi dinamikdir,
- f. Bir gözlemcinin sahip olduğu çevre imajı şimdiki motiflere ve tutumlara bağlı olduğu kadar geçmiş deneyimlere de bağlıdır,
- g. Geçmiş deneyimler, kişinin gereksinimlerine bağlı olarak şimdiki durumlara yansıtılır,
- h. Algılamalar, beklenti ve kişiliklerle yönlenir (Köseoğlu, 2004:40).

Alogon ise *Psikolojiye Giriş* adlı çeviri eserde algılamayı, “duyusal bilgiyi nesnelere algılanmasıyla nasıl bütünleştirdiğimizi ve bu algıları yaşarken nasıl kullandığımızı irdeler” şeklinde tanımlamaktadır (1999:456).

Özet olarak algılama sürecinde algı, duyu bilgilerin yorumlanmasını içermektedir. İnsanlar uyarıcı topluluklarını değil, nesne algılarını. Nesne algılama kısmen, doğuştan gelen örgütleyici eğilimlerle tayin edilir (Clifford, 2006:268). Algıda hem yapısal, doğal, hem de edinilmiş etkenlerin rol oynadığını kabul etmek gerekir (Koptegel-İlal, 1999:24).

1.1.1. Algı ve Algılama Süreçleri

Algılama süreci genel itibariyle algılayan ve algılanan olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Algılayan algıları duyu organları ile anlamlı hale dönüştürebilmektedir. Algılama ile ilgili duyulan süreçler seçilir. Her bireyin ilgisini çeken çevresel olay ve bilgiler farklıdır. Farklılıklar, farklı kişiliklere, ihtiyaçlara, güdülere, değerlere, inançlara ve tecrübelerine sahip olmamızdır. Kişilerin oluşturdukları kanaat, kuram ve fikirler zaman içinde değişebilir ama algılama süreci süreklidir. Bu bölümde kapsamlı ve açıklayıcı olması sebebiyle Koptegel-İlal’in algı süreçleri ve Cüceloğlu’nun algılama süreçleriyle ilgili görüşlerine değinilecektir. Bu iki kişiden başka bu alanda birçok psikolog ve bilim adamı görüş bildirmiş ve eser vermiştir (Clifford, 2006), (Arkanaç, 1998), (Alogon, 1999), (Atkinson, Hilgard 1995), (Ünlü, 2001), (Aydın vd, 2004).

Koptegel- İlal, algı sürecinde üç bölüm olduğunu belirtmektedir. Bu bölümler şu şekildedir:

1. *Alıcı Süreç*: Duyuları biz her zaman teker teker ayrılmış olarak algılamayız. Biz duyu organlarıyla belli yapısal bütünlüğü olan bir algı alanı alırız. Bizim algıladığımız hiçbir zaman temel öğelerden kurulu bir mozaik değildir.
2. *Simgesel Süreç*: Algıdaki her yapı alanı bir kavramla birleşiktir. Bir masanın üzerindeki elmanın bizde yarattığı algı, onu görürken bedenimizde teker teker uyanmış olan fiziko-kimyasal sonuçların beyin merkezimize ulaştırdığı duyu değil, o duyuların birleşmesiyle oluşan anlamıdır. Bu anlam simgesel niteliklidir.
3. *Duyusal Süreç*: her algının duysal yaşantısı da vardır. Algıladığımız nesne bizde hoş olan, hoş olmayan ya da ne hoş, ne de hoş olmayan bir duyu uyandırabilir (1999:23).

Cüceloğlu, algılama süreçlerini iki önemli bölümden oluşturmaktadır. Bunlar: Seçici dikkat ve organizasyondur. Özetle Cüceloğlu'nun yaklaşımı şu şekildedir:

a. Seçici Dikkat (Selective attention)

Dış dünyada olup bitenlerin büyük bir kısmını duyu organlarımız yakalar ama biz bu esnada olup bitenin farkına varamayız. İnsanoğlu, çevresini seçici bir biçimde algılar ve duyu organlarımızın yakaladığı uyarıcıların ancak bir kısmını seçerek algılarız. Dışardan gelen uyarıcıların tamamını algılamayız. Onda yaptığımız ya da işimize yarayacak uyarıcılar algılanmaktadır. Beynimizin giren duyu verileri işleyerek anlamlı bir algı oluşturma kapasitesi son derece sınırlı olduğu için beyin belirli değişkenlerin etkisi altında sürekli seçerek algılar. Algılama olayının en önemli özelliği seçme özelliğidir. Algısal seçimi etkileyen iki etmen vardır. Bunlar: Algısal seçimi etkileyen uyarıcı ile ilgili değişkenler ve algısal seçimi etkileyen algılayıcıyla ilgili değişkenler.

Algısal seçimi etkileyen uyarıcı ile ilgili değişkenler: Çevremizdeki uyarıcılar, belli özelliklerine göre dikkatimizi çekmekte ve algılanmaktadır. Bu özelliklerden ilki *uyarıcının değişkenliğidir*. Çevremizde değişkenlik gösteren uyarıcılar dikkatimizi çeker. Duyusal uyum ve evrimsel yaşam kavgası seçiciliğin temelinde yer alabilir.

Dikkatimizi çeken diğer bir uyarıcı özelliği de uyarıcının büyüklüğüdür. Uyarıcının büyümesi dikkatimizi daha çok çekmesi anlamına gelir. Diğer bir dikkati çeken algılamayı arttıran özellikte uyarıcının şiddetidir.

Algısal seçimi etkileyen algılayıcıyla ilgili değişkenler: Hangi uyarıcıları seçeceğimizi o anki içinde bulunduğumuz durum ve beklentiler belirler. İlgilerimiz, içinde bulunulan gereksinimler, inançlar ve bireysel değerler de algılamamızı etkiler.

b. Örgütlenme

Dünya nasıl rastgele bir araya gelmiş, gelişigüzel nesnelerin oluşturduğu bir yer değilse algı da aynı şekildedir. Kısaca algı bir örgütlemedir. Algılama sırasında rastgele bir işlem gerçekleşmez, bize gelen duyuları organize bir şekilde anlamlandırırız. Örgütlenme sırasında bazı organizasyon kuralları vardır. Bu kuralların önemlileri şunlardır: *Şekil-zemin ilişkisi, tamamlama, benzerlik, yakınlık, devamlılık, derinlik* (Cüceloğlu, 1997:121-123).

1.1.2. Duyum ve Duyu Türleri

Duyum, *Felsefe Terimleri Sözlüğünde* “bir duyu organının uyarılmasıyla oluşan psiko-fizyolojik olay” (Akarsu, 1975), *Ruh Bilimleri Terimleri Sözlüğünde* ise, “duyu organlarımız yoluyla beden alanı ya da dış çevreden toplanan uyarıcı” şeklinde açıklanmaktadır (Enç, 1974). Şimdi de psikoloji, sosyoloji, felsefe gibi çeşitli alanlarda çalışma yapmış araştırmacıların tanımlarına kısaca göz atalım.

Aydın vd. *Davranış Bilimlerine Giriş* adlı çalışmasında, “çevremizdeki enerji değişikliklerinin, yani uyarıcıların, sinir akımı haline dönüştürülerek beynimize ulaştırılmasıdır” şeklinde açıklamaktadır (2004:215).

Cüceloğlu'nun duyum tanımı şöyledir: “Alıcı organların çevredeki enerjinin etkisi altında uyarılmasıyla ortaya çıkan nörofizyolojik süreçlere verilen addır.” (1997:98).

Clifford, algıyı anlatırken duyumun, ilkel yaşantıları (ışığın parlaklığı, kahvenin sıcaklığı, iğne battığında duyduğumuz acı) içerdiğini söyler. Duyumlar yaşamın hammaddesi olmakla beraber yaşam sadece duyumlardan ibaret değildir. Duyumlarımız yaşantımız boyunca yorumlanmaktadır. Duyumları yorumlama ve anlamlı hale getirme işini de algı yapar (2006:265).

Arkanç ise duyumun, duyu organlarının, çevredeki enerji vasıtasıyla uyarılması sonucunda ortaya çıkan nörofizyolojik süreçler olarak tarif etmektedir. Eskiden algının duyumların birleşimi olarak görüldüğünü fakat günümüzde duyumsal yaşantılar ile algısal yaşantılar arasındaki çizginin daha da belirsizleştiğini vurgulamaktadır (1998:65). Bu açıklamadan yola çıkarak eskiden keskin çizgilerle ayrılan algı ve duyumun günümüze yaklaştıkça bu çizgilerin git gide belirsizleşmesi bize aralarında fark olmadığı anlamını çıkarmamızı sağlamaz. Baktığımız zaman algı ile duyum arasında farklar vardır ve bu farkları özetle şu şekilde verebiliriz:

- a) Duyum basit fizyolojik bir olaydır. Algı ise karmaşık psikolojik bir olaydır.
- b) Duyumda uyarıcılar tek tek değerlendirilir. Algıda ise bir bütün olarak değerlendirilir.
- c) Duyum her bireyde aynı şekilde gerçekleşir. Algı ise bireyden bireye farklılık gösterir.

Duyumu kısaca tanımlayıp açıkladıktan sonra duyu türleri ya da diğer bir ifadeyle duyu organlarına geçebiliriz. Duyu türleri konusu eskiden beri tartışıla

gelmektedir. Alanımız gereği dil bilimcilere bakıldığı zaman onlar da çevreyi tanımlarken genellikle geleneksel beş duyudan söz etmektedirler (Kamchybekova, 2010:4). Günümüzde hala geleneksel yapıya bağlı kalınarak beş duyu türü olduğu söylenmektedir. Bu geleneksel duyu türleri işitme, görme, tat alma, koku alma ve dokunma duyusudur. Günümüzde ise yapılan birçok araştırma sonucunda on farklı duyu türünün olduğu ortaya çıkarılmıştır. Biz de geleneklere bağlı kalmakla beraber ileriki safhada yapacağımız fiilleri sınıflamada günümüzde kullanılan duyu türlerini harmanlayarak kendimiz bir kriter oluşturacağız. Şimdi duyu türlerini ele almadan bu sınıflamaya araştırmacıların yaklaşımlarını ele alalım.

Cüceloğlu, duyu türlerini birincil ve ikincil duyular olmak üzere ilk olarak iki grupta toplamıştır. İnsan için görme ve işitmenin önemli olması bu duyuları birincil duyu yapmaktadır. Çünkü insanlar bilgi birikimine ve kültür seviyesine ulaşırken bu iki duyudan fazlaca yararlanmaktadır. Diğer duyu organlarımız da bize önemli bilgi verirler fakat görme ve işitme duyularına göre daha az kullanılmaktadır. Bu yüzden bu duyulara ikincil duyular denmektedir. İkincil duyular *sıcak ve soğuk duyuları, dokunma duyusu, pozisyon duyusu, koklama duyusu, tat duyusudur* (1997:103).

Clifford, duyu türlerini anlatırken eski Yunandan beri insanlığa beş duyu türü olduğunun öğretildiğini aslında beş yerine on duyu türü olduğunu vurgular. İnsanlar günümüzde dahi beş duyuyu kabul etmektedir. Dokunma duyusu olarak bilinen duyu aslında deri duyusudur ve dört tanedir. Bilim adamlarına göre bu duyular *dokunma, sıcak, soğuk ve ağrıdır*. Ayrıca Clifford, geleneksel yapıda bulunmayan iki duyuya da değinmiştir. Bu duyular *kinestetik ve vestibüler* duyularıdır. Sonuç olarak Clifford'un kabul ettiği on duyu şunlardır: *görme, işitme, tat, koku, dokunma, sıcak, soğuk, ağrı, kinestetik ve vestibüler* (2006:244).

İnsanlar çevreyi algılamakten duyularına güvenirler. Çünkü algılama sırasında doğrudan ya da dolaylı olarak algılama gerçekleşir. Bu yüzden güvenme duyu organlarına eşit şekilde dağılmaz. İnsanlar algılama sırasında duyularından gelen sonuçlara şu sırada güvenirler: Görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma (ya da

deri duyular), vücut duyuları (Alogan, 1999:125). Şimdi tek tek duyu türlerini ele alım:

1.1.2.1. Görme Duyusu

Aydınlatma Terimleri Sözlüğünde ‘görme’, “göze giren ışığın doğurduğu duyumsal izlerle dış çevredeki ayrıntıların algılanması” olarak açıklanmaktadır (Sirel, 1973). Görme duyusu çevremizi algılamada ve çevreye hükmetmede en önemli duyuların başında gelir. Görme duyusunun alıcısı gözdür. Görme duyusunun gerçekleşebilmesi için sağlıklı bir gözün bulunması gerekir (Koptegel-İlal, 1999:20). Görme gözde değil beyinde oluşur. Görme işleminin temel maddesi ise ışıktır (Cüceloğlu, 1997:112). Her duyu organı belli bir fiziksel enerjiye tepki verir. Gözün duyarlı olduğu enerji türü ise, elektromanyetik tayfin görülebilir kısmı olan ışıktır. Görme ışık dışındaki uyarımlarla da gerçekleşebilir. Göze yapılan baskı ya da beyin belirli alanlarının elektrikle uyarılması da ışık duyumuna neden olur (Atkinson, Hilgard 1995:149). Görme aşağıdaki sırayı izleyerek oluşur:

- a) Işık ışınları korneadan, göz sıvısından, göz bebeği ve göz merceğinden geçer.
- b) Göz bebeği ışığın yoğunluğuna göre büyür ya da küçülür.
- c) Işık ışınları saydam sıvı içinden geçerek retinadaki koni ve çubuk hücreleri uyarır.
- d) Görme süreci retinada başlar. Işık ışınları retinadaki koni ve çubuk hücrelerde elektrik tepkisine dönüştürülür.
- e) Optik sinir yoluyla beyindeki görme merkezine iletilir. Eğer gözün bütün bölümleri görevlerini yerine getiriyorsa iletilen bilgiler beyin tarafından yorumlanır ve görsel bir imgeye dönüştürülür (MEB, 2008:4).

Göz diğer duyu organlarına göre çevreden, kolay, çeşitli ve zengin uyarana alır. Çevreden aldığı çoğu uyarana diğer duyuların incelemesine sunar.

1.1.2.2. İşitme Duyusu

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik konuşmasıdır. Konuşmanın gerçekleşmesi için işitme duyusuna gerek vardır. İnsanlar işitebildikleri süreç içinde belli olgunluğa ulaştıklarında konuşabilmektedirler. Okuma, yazma, anlama ve konuşma gibi yeteneklerin temelinde işitme vardır. İşitme duyusunun zayıf olması bilişsel olarak zayıf olmayı beraberinde getirir (MEB, 2008:7). İşitme duyusu, görme duyusunun yanında çevremizi algılamada başta gelen duyumuzdur. En önce oluşan duyumuz işitme duyusudur. Cüceloğlu, işitme duyusunu birincil duyu olarak kabul eder ve konuştuğumuz dilin işitme duyumu üzerine kurulduğunu belirtir (1997:108). İşitme duyusu, ses olarak adlandırdığımız mekanik titreşimleri ortaya çıkarabilme yeteneği olarak kabul edilir. İşitmenin gerçekleşebilmesi için en önemli organımız kulaktır. Kulak sadece işitme işini değil vücudun dengede durabilmesini de sağlamaktadır. İşitme işini kulağın içindeki *corti* hücreleri gerçekleştirmektedirler (Koptegel-İlal, 1999:20). Kulağın ses enerjisini yakalaması ile başlayan işitme süreci şu şekilde gerçekleşir:

Ses dalgaları dış kulağın işitme kanalından geçer ve kulak zarına çarparak titreşir. Orta kulaktaki kemikçikler tarafından yükseltilerek iç kulağa iletilir. İç kulağa gelen ses dalgaları buradaki tüy hücreleri tarafından alınır. Sinirler tarafından beyine taşınır. Beyin bu sinyalleri analiz eder ve yorumlar (MEB, 2008:6).

İşitme diğer duyulara bakıldığı zaman devamlılık gösteren bir yapıya sahiptir. İşitme duyusunun devamlı olması istemsiz olarak da çalışması anlamına gelir.

1.1.2.3. Koku Alma Duyusu

Koku, evrimsel açıdan duyuların en ilkel ve önemli olanlarından biridir. Koku alma duyusu diğer duyulara göre doğrudan bir yolla beyne ulaşır (Atkinson, Hilgard 1995:176). Koku alma duyusu diğer duyular kadar önceliğe sahip bir duyu değildir. Koku duyusu diğer duyulara göre çok duyarlıdır. Koku için gerekli organımız başın

ön kısmında yer alan burundur. Burnun üst kısımlarında koku epitali adı verilen hücreler vardır. Buruna giren gazlar, burun içinden geçerken koku epitali hücrelerini uyarır; bu uyarılma sinirsel enerji olarak beyine gider ve orada algılanır. Koku alma hücreleri yaşam boyunca her iki veya üç günde bir sürekli olarak kendilerini yenilerler (Cüceloğlu, 1997:108). Koku alma duyusu insanlar için ilkel ama diğer canlılar için en önemli duyu organıdır.

1.1.2.4. Tat Alma Duyusu

Tat alma duyusunun tat tomurcukları adlı alıcıları dilin yanlarında, arkasında ve gırtlakta yer alır. Bu alıcılar sıvılaşmış maddeleri algılayabilirler (Cüceloğlu, 1997:106). Tat uyarını, tuzlu suya benzeyen bir sıvıdır ve tükürükte erir. Tat sistemi dile, damağa ve gırtlığa yerleşmiş olan alıcıları, beyinde ilgili bölgeleri ve bağlantı kuran sinirsel yolları kapsamaktadır (Alogan, 1999:148).

Arkanac *acı, tatlı, ekşi, tuzlu* olmak üzere dört değişik tat alma niteliği olduğunu belirtir. Bu nitelikler dil üzerinde değişik bölgelerde yer almaktadır. Tuzlu ve tatlı dilin hemen ucunda, ekşi iki yanında, acı ise arka kısımda yer alır. Dilin ortası tat almaz (1998:83).

1.1.2.5. Dokunma (basınç) Duyusu

Clifford, “Basınç duyumu, deriye dokunulunca ortaya çıkar. Duyuma yol açan derinin aşağı doğru çökmesidir. Derinin aşağı doğru çökmesi durumunda, bazı hallerde alıcı olarak çalışan ve keseli bitim organları denen özel yapılar faaliyet gösterir. Deride sonlanan ancak özel bir yapıya sahip olmayan serbest sinir uçları da alıcı olarak çalışabilir.” şeklinde açıklar (2006:261).

Alogan ise basıncın uyarısını deri üzerindeki fiziksel basınç olarak belirtir. Alogan, vücudun bazı bölümlerinin basıncın yoğunluğunu duymakta diğer bölümlere göre daha etkin olduğunu söyler. Dudaklar, burun, yanaklar basınca en duyarlı

bölgelerken, en az duyarlı olan ayak başparmağıdır. Bu şekilde farklılık göstermesinin sebebi uyarılar yanıt veren reseptörlerin vücudun her bölümündeki sayısı ile ilgilidir (1999:149).

1.1.2.6. Isı Duyusu (Soğuk ve sıcak)

Isı duyusu başlığı altında sıcak duyusu ve soğuk duyusu birlikte ele alınacaktır. Asıl konumuza geçtiğimizde fiiller sınıflandırılırken de ısı duyusu şeklinde sınıflama yapılacaktır. Bilindiği üzere önceleri ısı duyusu (soğuk ve sıcak duyuları) ayrı bir duyu olarak kabul edilmiyordu. Hepsi dokunma duyusu başlığı altında ele alınırdı. Günümüze gelindiğinde ısı duyusu (soğuk ve sıcak duyuları) ayrı bir duyu olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Alogon, ısının uyarısını, tenimizin ısıyı olarak belirtir (1999:149). Atkinson, dokunma duyusunun tek duyu değil en az dört duyudan oluştuğunu söyler. Bu dört duyunun hepsinin deri yüzeyinde farklı türden duyarlı noktalar yoluyla hissedildiğini belirtir. Kızgın sığın hissedilmesi ise, sıcak ve soğuk noktaların aynı anda uyarılmasıyla gerçekleşir. (Atkinson, Hilgard 1995:178).

Clifford, ısı duyusunun alıcılarını sinir uçları olarak belirtir. Serbest sinir uçları bütün deri uçları için alıcı olarak görev yapar. Clifford ayrıca uyarıcının çok sıcak olması ağrı hissedilmesine yol açtığını belirtir. Bu tür bir uyarıcı aynı anda soğuk, sıcak ve ağrı olmak üzere üç alıcıda birden sinir akımlarını ortaya çıkardığını belirtir (2006:261).

1.1.2.7. Ağrı (Acı) Duyusu

Duyularımızın hiç biri ağrı (acı) kadar dikkatimizi çekmez. Diğer duyularımıza kayıtsız kalabiliriz ama ağrı (acı) yaşantısını önemsememek çok zordur. Ağrı (acı) duyusunun verdiği rahatsızlığa kayıtsız kalınıyorsa, hiç ağrı duyulmuyorsa bu bizim tehlikede olduğumuzu gösterir. Nadiren ağrıya (acı) duyarlı doğmuş insanlar vardır fakat bu durum yüzünden ağrı (acı) duymamaları felaketle sonuçlanan olaylara yol açabilmektedir (Alogon, 1999:150).

Clifford'un bu konudaki görüşlerini özetle şu şekilde verebiliriz: Isı, sivri bir şeyle delme, vurma gibi birçok uyarıcı ağrı (acı) duyumuna yol açar. Gerçekte ağrı olması yakın bir hasarın habercisidir. Ağrı alıcıları özelleşmiş sinir uçlarıdır. Bu sinirler ağrıya duyarlı deri bölgelerinde çokça bulunur. Ağrı veren bazı uyarıcıların bazen deriye dokunma bazen de sıcak ya da soğuktan kaynaklanmaları, insanların ağrıyı genellikle deri duyularından bir ya da bir kaçıyla algıladıklarını ortaya koyar (2006:261).

1.1.2.8. Pozisyon Duyusu (Kinestetik ve Vestibüler)

Pozisyon duyusu eskiden beri gelen beş duyunun haricinde kabul edilen bir duydur. Pozisyon duyusu karşımıza iki ayrı duyu şeklinde çıkmaktadır. Bunlar kinestetik ve vestibüler duyulardır. Kinestetik duyusu, alıcıları kaslardır ve kiriş ve eklemlerde bulunur. Vestibüler duyusu ise iç kulakta bulunur ve işitme haricindeki duylardır.

Kinestetik duyusu, hareket ettiğimiz zaman bedenimizin neresinin nasıl hareket ettiğini bize bildirir. Kasların durumunu, beden ağırlığımızın hangi ayakta daha fazla olduğunu, bedeninin geri kalan kısmının hangi pozisyonda olduğu hakkında bilgileri yine bu duyu bize bildirir. Bu duyunun alıcıları olmasaydı, bedensel hareketlerimizi kontrol etmek epeyce güç olurdu (Cüceloğlu, 1997:104). Atkinson bu duyunun önemini şu şekilde açıklar: “Kinestetik duyu olmasa duruşumuzu ayarlama ve yürümede, tırmanmada, bir şeye uzanma, kavrama ve hareket ettirme gibi istemli hareketlerimizi denetlemede oldukça fazla güçlük çekebilirdik.” (Atkinson, Hilgard 1995:179). Clifford, bu duyunun ortaya çıkabilmesi için vücudun, el ve ayakların görünme ya da bir şeyle temasta bulunma şartının olmadığını belirtir. Clifford'a göre bu duyuyu harekete geçiren alıcılar üç yerde bulunur. Birinci olarak kasın uzaması hakkında bilgi veren iskelet kaslarında bulunan kas içcikleridir. İkincisi, kırışlerdeki çekilmeyi ve gerilimi bildiren kasları kemiğe bağlayan kırışlerde yer alır. Üçüncüsü ise, eklemlerin pozisyonunu bildirir ve eklemlerde bulunur (2006:262).

Vestübüler (denge) duyusu, kinestesi duyusuyla işbirliği içindedir. Denge duyu hücreleri bedenın yerçekimine göre hangi pozisyonda olduğunu bildirir ve bedenın hareketleriyle ilgilidir. Vücutun çeşitli kısımlarının birbiriyle ilişkisinden sorumlu olan kinestezi duyusu iken, denge duyuları vücutun yöneliminden sorumludur (Cüceloğlu, 1997:104), (Atkinson, Hilgard 1995:179). Denge duyusunun alıcıları kafatası kemiğinde bulunan iç kulakta yer alır. İç kulakta yer alan uyarıcılar üç yarım daire kanalı ve iki otolit organdan oluşmaktadır. Clifford, denge duyusunu sağladığı bilgileri doğrudan doğruya algılamayan eşsiz bir duyu olarak görmektedir (2006:262).

1.2. Fiil (Eylem)

(Kaz. T. *etistik*, Alm. *Verb, Verbum, Zeitwort*, Fr. *Verbe*, İng. *Verb.*)

Asıl konumuz olan duyu fiillerine geçmeden önce fiilin tanımını yapıp, fiilin önemi üzerine duracağız. Dil bilimcilerin fiili tanımlama şekillerini ele aldıktan sonra fiillerin bir alt kolu olan mental fiillere değineceğiz. Mental fiilleri tanımlayıp mental fiilleri kendi içinde alt gruplara ayırıp, en çok karıştırılan duyu ve duygu fiillerini ele alarak kesin çizgilerle ayırmaya çalışacağız. Şimdi fiili ele alalım.

Fiil, TDK'nin *Güncel Sözlüğünde* “olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem” şeklinde tanımlanmaktadır.

Zeynep Korkmaz fiillerin iş ve hareket bildiren sözcükler olduğunu, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirdiğini belirtir (2003:91).

Banguoğlu, “bir kılış, bir oluş veya durumu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil denir.” demektedir (2004:408).

Muharrem Ergin fiilleri, hareketleri karşılayan kelimeler olarak belirtip, hareketleri ise nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü faaliyetleri olarak değerlendirmektedir (2012:280).

Berke Vardar fiili geleneksel ve yapısal dilbilimine göre açıklamıştır. Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge şeklinde açıklar. Yapısal dilbilimde ise fiil, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizim kurucu öge olarak karşımıza çıkar (2002:97).

Kazak Türkçesinde fiil en önemli söz grubu olarak görülmektedir. Bu önemli söz grubu düzeninde fiil sadece şahsın iş-oluş hareketlerini değil; tabiatta, toplumda, ortak yaşantıda rastlanan durumların insanın engin bilgisiyle ortaya çıkan çözüm hareketleri, davranış, vaziyet gibi süreçleri bildirmektedir (Orazbaeva vd, 2005:317).

Nergis Biray, Yaylagül'ün fiiller hakkındaki görüşlerini makalesinde şu şekilde özetlemiştir: Dil, düşüncelerimizi aksettirir, ama aynı zamanda kendisi düşüncedir. İnsanın düşünce sistemi ve zekâsına ulaşmak, bu konuda inceleme ve araştırmalar yapabilmek de ancak dille mümkündür. Düşüncelerimizi ifade eden, şekillendiren, çevremizi de olup bitenleri de anlamamızı sağlayan, anlatmamızı, anlaşmamızı sağlayan dildir. Cümleler kurmak yani sözdizimi, subjektif bir yaklaşım olsa da sosyal ve kültürel şartlarla ilgili anlama ve yorumlama demektir. Bu, kendimizi de dünyayı da yorumlayışımızdır. Bu anlama, şekillendirme ve yorumlamayı da en çok belirleyen, hareket, durum, şart, vs. bildiren kelime ise fiildir. (Biray 2007:309-310).

Atabay, kimi dilbilimcilerin eylemleri, dilin doğuşunda, ilk çıkarılan sözcükler olarak kabul ettiğini ve en eski dil çalışmalarında, dil içinde eylemin öneminin ilgi çektiğini, Aristo'nun başlıca sözcük türleri olarak ad ile birlikte eylemi saptadığının görüldüğünü ve geleneksel dilbilgisi çalışmalarının da eylemin temel öğelerden biri sayıldığını ifade etmiştir (1983:175). Aynı şekilde geleneksel

dilbilgisinde de yapısal dil bilgisinde de fiil hacimli bir yer kaplar. Fiiller cümlelerin temel unsurudur. Bize eylem ve kişi hakkında birçok bilgi verir. Fiilin kapsamlı ve çok yönlü oluşu onun çeşitli yönlerden incelenmesi anlamına gelmektedir. Türkçedeki ve Türk lehçelerindeki fiillerin incelenmesi konumu itibariyle çok önemlidir ve derin bir çalışma gerektirmektedir. Biz konumuz itibariyle fiili semantik açıdan ele alacağız. Fiilleri semantik açıdan sınıflandıran dil bilimcilerin yapmış olduğu sınıflamalar şunlardır:

Sariyev, Türkmencedeki fiilleri anlam özelliklerine göre on gruba ayırmış ve bu sınıflamanın ilk defa yapıldığını; aslında sınıflamanın daha kapsamlı olduğunu ve daha fazla gruplara ayrılabilceğini belirtmiştir. Bu sınıflama şu şekildedir:

1. Hareket anlatan fiiller: *gel-, git-, gımlılda-*
2. İş, çalışma, emek anlatan fiiller: *işle-, sal-, çıkar-*
3. Nutuk anlatan fiiller: *ayt-, diy-, sözle-*
4. Durum anlatan fiiller: *yat-, otur-, dur-*
5. Gözlem anlatan fiiller: *gör-, bak-, seret-*
6. Ses anlatan fiiller: *agla-, gül-, hovla-*
7. Fikir, düşünce anlatan fiiller: *düşün-, oylan-, bil-*
8. İşitme ve duygu anlatan fiiller: *eşit-, duy-, dinle-*
9. Nezaket anlatan fiiller: *tanış-, hoşlaş-, salamlaş-*
10. Eksiklik anlatan fiiller: *döv-, boz-, yırt-* (1998:45-48).

Türkiye de yapılan çalışmalar içinde en sistemli fiil tasnifi denemesini Hacıeminoğlu yapmıştır (Barutçu, 1999:57). Hacıeminoğlu'nun yapmış olduğu bu tasnif çalışmasında bizi ilgilendiren kısım muhtevalarına göre yapmış olduğu bölümdür. Muhtevalarına göre fiiller:

1. Hareket bildiren fiiller: *yürü-, vur-*
2. İş bildiren fiiller: *öğret-, pişir-*
3. Oluş bildiren fiiller: *büyü-, sarar-*
4. Tavır bildiren fiiller: *beğen, sev-* (Hacıeminoğlu, 1992:15)

Banguoğlu fiiller konusunu anlatırken o da bir tasnif yapmıştır. Banguoğlu, ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre fiilleri şu şekilde sınıflamıştır:

1. Durum fiilleri: *yat-*, *sus-*
2. Kılış fiilleri: *al-*, *kaz-*
3. Oluş fiilleri: *doy-*, *uza-* (2004:408)

Tatar Türkçesi gramerinde (1993) fiiller tematik açıdan on bir gruba ayırmıştır Sema Barutçu bu grupları bildirisinde şu şekilde vermiştir:

1. Hareket fiilleri
2. İş fiilleri
3. Proses fiilleri
4. Durum fiilleri
5. Davranış, tavır fiilleri
6. Hareket tarzını bildiren fiiller
7. Ses fiilleri
8. Konuşma fiilleri
9. Düşünme fiilleri
10. Hissi kavrayış, idrak fiilleri
11. Taklidi fiiller. (Barutçu, 1999:57).

Duyu fiillerini ele alacağımız bu çalışmamızda fiilleri semantik açıdan sınıflandırıp açıklayacağız. Semantik açıdan fiiller yukarıda bahsettiğimiz gibi çeşitli gruplara ayrılabilir. Duyu fiilleri zihinde gerçekleşen fiillerdir ve zihinde gerçekleşen sürecin ilk basamağıdır. Aslında zihinde gerçekleşen duruma mental durumlar denmektedir. Duyu fiillerini ele almadan önce mental süreçleri bilmek gerekir. Mental süreçler açıklandıktan sonra mental fiilleri sınıflamak gerekiyor.

1.2.1. Mental Süreç ve Mental Fiiller

“Ne olursa olsun ilk olarak bir konuyla ilgili bilgiler ediniriz. Çeşitli yollarla elde ettiklerimiz aslında algılama ve idrak dediğimiz süreçle de ilgilidir. Bu süreç zarfında elde ettiğimiz edinimleri tanımaya ve sezgilerimizle kaydetmeye, idrak etmeye çalışırız. İdrak aşamasından sonra duygularımızın olumlu veya olumsuz katkısıyla hafızamızda önceden var olan olguları karşılaştırmaya, muhakeme etmeye gayret sarf ederiz. Dışarıdan gözlemlenemeyen iç dünyaya ait düşünme ve yorumlama süreci diyebileceğimiz bu aşamadan sonra davranış ve inançlarımızı, elde ettiğimiz sonuçları açıklarız. Böylece varsayımlarımız belirgin hale gelir ve şahsa göre gerçek durum açıklanmış olur. Yani iç dünyamızdaki düşünce ve yorumlar sesli olarak dile getirilmiş olur.” (Biray, 2007:310).

İnsanın zihninde bir düzen içinde gerçekleşen oldukça karmaşık bir sistem vardır. Bu sistem bizim çevremizi ve olayları algılamamızı sağlamaktadır. Bu süreç mental süreçtir ve daha çok ruh bilimcilerin inceleme alanı içinde yer almıştır. Dil bilimciler her ne kadar ele almış olsa da daha çok kazanıma yönelik çalışmalar yapmışlardır. İfade ve anlam alanlarının farklı sınıflamaları mevcuttur. Lakof ve Johnson’un sınıflaması:

- a. Vücutlarımız: algıyla ilgili motor aygıtlar, mental kapasite, duygusal tamamlama
- b. Fiziksel çevreyle etkileşim: dokunaklı, etkileyen nesnelere
- c. Aynı kültürdeki insanlarla etkileşim: sosyal, politik, ekonomik, dinsel

Sweetser ise dört temel anlam alanı açıklamıştır. Bu alanlar: fiziksel, sosyal, mental (duyu), söz-eylem’dir (Yaylagül, 2005:19).

Mental sürecin çeşitli aşamaları vardır ve bu aşamalar araştırmacılar tarafından farklı olarak verilebilmektedir. Bunu sebebi ise mental sürecin çok geniş ve karmaşık

bir alan olmasıdır. Bu alanda kapsamlı bir sınıflamayı J.R. Booth and W.S. Hall yapmışlardır. Bu sınıflamaya göre zihinsel süreç şu aşamalardan oluşmaktadır:

1. Algı: algı işi bildirilir.
2. Tanıma: konuşmacı bazı kişi veya kavramları tanır.
3. Anımsama: konuşmacı anımsadığı olgulara dayalı bilgilerden bahseder.
4. Anlama: konuşmacı kavramsal çatı veya mantıklı düşünme veya muhakemeden söz eder.
5. İleri idrak: konuşmacı mental eylemlerin farkında olduğunu tartışmaya odaklanır.
6. Değerlendirme: konuşmacı durumların gerçekliğiyle ilgili davranış ve inançlardan söz eder (Booth ve Hall 1995:532).

Biray'a göre mental fiiller, “duyu, duygu, hafıza, algılama, idrak ve açıklama ifade eden fiillerdir” (2007:310). Özen Yaylagül ise mental fiilleri, algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme etkinliklerini gösteren zihinsel süreçler sonucunda ortaya çıkan eylemlerdir... şeklinde açıklar (2005). Mental fiilleri alt gruplara ayıran birçok sınıflama mevcuttur. Bu sınıflamalardan bir kaçına göz atalım. Croft, mental fiilleri algılama, idrak ve duygu fiilleri olmak üzere üç türe ayırmıştır (1993:55). Melek Erdem de bu sınıflamaya uyarak “*Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İstem'e Göre Anlam Değişmeleri*” adlı bildirisinde mental fiilleri algılama, etki ve idrak olmak üzere üçe ayırmıştır (2004:942). Diğer bir önemli sınıflama ise Özen Yaylagül'e aittir. “*Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*” adlı makalesinde mental fiilleri dört gruba ayırmıştır:

1. Duyu fiilleri
2. Duygu fiilleri
3. Anı ve uslamlama fiilleri
4. Açıklama fiilleri (Yaylagül 2005:24).

Mental fiillere zihinsel fiiller de denilmektedir. Dil biliminde zihinsel süreçlerin ilk aşaması olarak yapılan sınıflamalarda da görüldüğü gibi algılamadır.

Algılama duyu organları sayesinde gerçekleşir. Başta belirttiğimiz gibi algılama her sürecin başlangıcı kabul edilmektedir. Bizim konumuzda mental sürecin ilk basamağı olan duyu fiilleridir.

1.2.2. Duyu Fiilleri

1.2.2.1. Tanımı

Duyu fiillerinin tanımını yapmadan, daha önce bahsettiğimiz algı ve duyu kavramlarını kısaca tekrar etmekte fayda var. Algı, çevredeki uyaran örüntülerinin organizasyonu ve yorumlaması sürecidir. Algılama, duyu organları yoluyla çevrede var olan nesne ve olayların farkına varmadır. Duyu kavramı ise, felsefe terimleri sözlüğünde uyarımları görme, işitme, koklama, tatma, dokunma organlarıyla alma yetisi olarak tanımlanır (Akarsu, 1975).

Duyu fiilleri Yaylagül'e göre, mental etkinliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdilerin toplanması işlevini gören dolayısıyla idrak etme yani mental sürecin ilk basamağıdır (2005:24). Bu tanımdan da çıkarılacağı üzere diğer süreçlerin olduğu gibi dilin süreçlerinin de başlangıcı, algılamaktır.

Levin, algılama fiillerini olayların gerçek algılanmasını betimler şeklinde açıklamıştır (1993:186). Duyu fiillerinin tanımını yapan bir diğer dil bilimcisi Kamchybekova'dır. Kamchybekova göre duyu fiilleri, "dış dünyadaki ve bünyemizdeki değişik duyu kanallarıyla zihnimize nakledilen, bir veya birden çok sözcüklerin oluşturduğu algılama eylemleridir." (2011:91).

Duyu fiilleri birçok dilbilimci tarafından algılama fiilleri başlığı altında verilmiş ve mental sürecin ilk basamağı olarak gösterilmiştir (Goatly 1997; Croft 1993; Halliday 1990; Erdem 2004; Levin 1993). Dil bilimine bakıldığında algılama eylemlerinin işlevlerini duyu fiilleri üstlenir. Kısaca bakarsak duyu fiilleri, isteğimize bağlı veya bağlı olmadan çevremizde gerçekleşmekte olan olayların veya

çevremizdeki nesnelere varlığının algılanmasını sağlayan eylemlerdir (Kamchybekova 2011:89).

Bir başka deyişle duyu fiilleri, zihinsel sürecin bir parçası olup bu sürecin başlaması için çevredeki ve bünyemizdeki uyarıları istekli ya da isteksiz olarak algılayıp zihne ulaştırarak süreci başlatan eylemlerdir.

1.2.2.2. Duyu Fiillerinin Sınıflaması

Duyu fiilleri üzerine kısıtlı da olsa çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda bir birine yakın sınıflamalar yapılmıştır. Bu bölümde duyu fiilleri üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak sınıflamaları vererek çalışmamızda yapacağımız sınıflamayı vereceğiz. Duyu fiilleri üzerine yapılan sınıflamalar geleneksel beş duyu üzerine kurulmuştur. Yapılan sınıflamalar birbirinin devamı niteliğindedir. Şimdi tek tek elde ettiğimiz bu sınıflamaları ele alalım.

İlk olarak, “*Algı Fiillerinde Çokanlamlılık ve Metefor: Çapraz Dil Çalışması*” adlı eseriyle İbareetxe’yi ele alalım. İbareetxe bu çalışmasında çok anlamlılık, duyuşsal algının anlamsal alanı, algı fiillerinin etimolojisi, çok anlamlılığın sorunları, algı-duyular ve dil, mülkiyet seçim süreçleri ve çok anlamlılık üzerindeki sınırlamalar başlıklarını ele alarak açıklama getirmiştir. Algı fiillerinin anlamsal sınıflandırması başlığı altında algı yani duyu fiillerine ait bir sınıflama yapmıştır. İbareetxe’ye göre algı anlamsal olarak beş bileşenden oluşur (görme, işitme, koku alma, tatma, dokunma) ve bu bileşenler üç grup altında sınıflandırılabilir. İlk grup bilinçle kontrol edilemeyen, süreç belirten eylemlerin yer aldığı “*Pasif Algılama Fiilleri*”dir. İkinci grup eylemlerin aktif katılımı ile gerçekleştiği “*Aktif Algılama Fiilleri*”. Gisborne, bu iki grubu ayırt etmek için “*Kasten Testi*”ni öneriyor. Ancak bu test sonucunda yırt edilebileceğini belirtiyor. Son grup ise “*Uyarıcısı Olan Algılama Fiilleri*”dir. Bu grupta olan fiilleri oluşturan duyuların bir algı çekimi vardır. İbareetxe’nin bu gruplara verdiği örnekler şunlardır:

I. Pasif Algılama Fiilleri

Peter kuşları gördü.

Peter kuş sesini duydu.

Peter ayağının altında bir taş hissetti.

Peter odada sigara kokusu aldı.

Peter yemekte sarımsak tadını aldı.

II. Aktif Algılama Fiilleri

Peter kuşlara baktı.

Peter kuşları dinledi.

Peter kumaşı(a) hissetti(dokundu).

Peter sigarayı kokladı.

Peter yemeğin tadına baktı.

III. Uyarıcısı Olan Algılama Fiilleri

Peter mutlu görünüyor.

Peterin sesi mutlu geliyor.

Kumaş yumuşak hissediliyor.

Peter güzel kokuyor.

Yemeğin güzel tadı vardı.

İbareetxe, sınıflamaların adlandırması konusunda her araştırmacının kendine özgü tanımlar kullandığını ve kendisinin Viberg'in izinden gittiğini belirtiyor. İbareetxe, algı fiillerini gruplara ayırdıktan sonra algı fiillerinin temel çekimler tablosunu da eserinde yer veriyor.

Duyu Şekilleri	Deneyim	Etkinlik	Algı
Görmek	Görmek	Bakmak	Bakmak
İşitmek	Duymak	Dinlemek	Ses çıkarmak
Dokunmak	Dokunmak	Dokunmak	Dokunmak
Koklamak	Koklamak	Koklamak	Koklamak
Tatmak	Tatmak	Tatmak	Tatmak

Tablo 1. İbareetxe'nin duyu fiilleri sınıflaması

Temel çekimlere bakıldığında işitme durumunda algı her gruba ayrı bir fiil sunmaktadır. Diğer gruplar için böyle bir ayırım söz konusu değildir (İbareetxe 1999:42–45)

Viberg, algı alanının önemli olduğunu belirtir ve bu alana özgü temel beş duyudan bahseder. Viberge göre bu beş duyu klasik duyular olarak kabul ettiğimiz duyulardan ibarettir. Viberg, Algı Fiilleri adlı çalışmasında duyu fiillerini temel duyular olan görme, işitme, dokunma, tat alma, koklama fiilleri olarak ayırmıştır. Çalışmasında ilk önce “*algı fiillerinin temel paradigmasını*” şema halinde cümle örnekleriyle vermiştir.

Dinamik sistem	Temel seçim: Etkinlik	Deneyime dayalı Deneyim(durum/yeni başlayan)	Kaynak tabanlı Kosaç (durum)
Duyu yöntemi			
Görme	Peter kuşlara baktı. Peter kuşlara bakıyordu.	Peter kuşları gördü.	Peter mutlu görünüyordu.
Duyuma	Peter kuşları dinledi. Peter kuşları dinliyordu.	Peter kuşları duydu.	Peterin sesi mutlu geliyordu.
Dokunma	Peter kumaşı hissetti. Peter kumaşı hissediyordu.	Peter ayağının altında taşı hissetti.	Kumaş yumuşak hissediliyor.
Tatma	Peter yemeği tattı. Peter yemeğin tadına bakıyordu.	Peter yemekte sarımsak tadı aldı.	Yemeğin güzel tadı vardı.
Koklama	Peter sigara koktu. Peter sigara kokuyordu.	Peter odada sigara kokusunu aldı.	Peter güzel kokuyordu.

Tablo 2. Viberg'in duyu fiilleri sınıflaması

Viberg, aynı çalışmasında algı fiillerini fiil örnekleriyle birlikte şu şekilde sınıflandırmıştır:

I. Etkinlik (gözlemek, test etmek, incelemek)

- a. Bakmak
- b. Dinlemek
- c. Hissetmek
- d. Tatmak
- e. Koku

II. Deneyim (algulamak, dikkat)

- a. Görmek
- b. Duymak
- c. Hissetmek
- d. Tatmak
- e. Koku

III. Koşaç (görünmek, olmak)

- a. Bak
- b. Ses
- c. Hisset
- d. Tat
- e. Koku

Her iki şekilden de anlaşılacağı üzere Viberg algı (duyu) fiillerini üç grupta sınıflandırmıştır. Ve her sınıflandırmaya hem cümle hem de fiil örnekleri vermiştir (1984:123–127).

Türkiye de yapılmış olan en kapsamlı çalışma Kıyal Kamchybekova'ya ait yayınlanmamış doktora tezi ile iki makaledir. Kamchybekova, çalışmalarında genel olarak yapılan tüm sınıflamaları belirtip geleneksel yapıya sadık kalmıştır. Özellikle Viberg'in izinden gitmiştir. Kamchybekova'nın sınıflama yaparken duyu fiillerini ikiye ayırmıştır. İlk grup temel duyu fiilleri, ikincisi ise birleşik duyu fiilleridir.

I. Temel duyu fiilleri

- a. Görme duyu fiili
- b. İşitme duyu fiili
- c. Tat alma duyu fiili
- d. Koku alma duyu fiili
- e. Dokunma duyu fiili

II. Birleşik duyu fiilleri

a. Sezgi duyu fiilleri

III. Vücut durum duyu fiilleri (Kamchybekova, 2011:99)

Türkiye de yapılan diğer bir sınıflama da Özen Yaylagül'e aittir. *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller* adlı çalışmasında mental fiillerini dört gruba ayırmıştır. Mental fiillerin ilk grubu bu sürecin başlaması için gerekli olan Duyu fiilleridir. Yaylagül, Temel ve Birleşik duyular olmak üzere iki tip duyunun olduğunu belirtmiştir. Türk Runik Harfli Metinlerden tespit edilen temel duyu fiillerini şu şekilde sıralamıştır: *eşid-, tiñla-, tuy-, kör-* (2005:24-25).

Duyu fiilleri üzerine yapılan diğer bir çalışma ise Azerbaycan Türkü olan Kuliye'v'e aittir. Kuluev, *Türk Dillerinin Fiil Semantiği* adlı eserinde fiiller hakkında ayrıntılı bir incelemede bulunmuştur. Bu çalışmasında Gaguz, Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçelerinden örnekler kullanmıştır. Kuliye'v'in yaptığı çalışma ve sınıflandırmayı Kamchybekova çalışmasında şu şekilde vermiştir:

Kuliye'v, algılama duyu fiillerini beşinci büyük fiil grubu olarak ele almış ve dört alt gruba ayırmıştır. Bu sınıflamasında *gıcıkla-* fiili dışında dokunma fiillerinden söz etmemiştir.

- a. Görsel algılama fiilleri: *gör-, bak-, seyret-*
- b. İşitsel algılama fiilleri: *işit-, dinle-, kulak ver-*
- c. Koku alma fiilleri: *kokla-, kok-*
- d. Tat alma algılama fiilleri: *tat-, tadına bak-* (2011:92-93)

Duyu fiilleri üzerine birçok makale yazılmış olmakla beraber bu çalışmalarda yapılan sınıflamalar genel itibariyle birbirine yakın geleneksel sınıflamalardır. Şimdi bu çalışmalara bir göz atalım: Ornella Corazzari vd., “*Konuşma Yasası ve Algı Fiilleri: Genellemeler ve Karşıtlık Yönleri*” adlı makalede duyu fiillerini altı alt sınıfa

ayırılmışlardır. Bu altı sınıf, “*hissetmek, görmek, işitmek, dinlemek, bakmak, tatmak ve koklamak*” tan oluşmaktadır. Kısmen geleneksel sınıflamadan farklı bir sınıflama yoluna gitmiştir (1996). Thomas Gamerschlag ve Wiebke Petersen’in birlikte yazdıkları “*Almancada Algı Fiillerinin Kanıtsal Kullanım Analizi*” adlı makalede geleneksel beş duyu sınıflaması ele alınarak çalışma bunun üzerine kurulmuştur (Gamerschlag, Petersen 2012). Roman Korytko İngilizce’yle Lehçe’yi karşılaştırmalı olarak algı fiillerini ele aldığı makalesinde beş duyuya dayalı sınıflamayı kullanmıştır (Korytko 1986). Eugene Kim ve Hae-Yun Lee yazdıkları “*Korece Algı Fiillerinin Anlamsal Uzantıları*” makalesiyle geleneksel beş duyu sınıflama yapanların arasında yer almışlardır (Eugene ve Lee 2011). Duyu Fiillerini geleneksel yapıda sınıflayan diğer isimler şunlardır: Lies Harmidy, Tom Güldemann, Kristel Proost. Richart J. Whitt’in *İngilizce ve Almanca delile dayalılık ve algı fiilleri çalışmasına değinelim*. Whitt, bu çalışmasında karşılaştırmalı bir yol izleyerek algı fiillerini sınıflandırmıştır. Whitt’in yaptığı bu sınıflandırma şu şekildedir:

I. Görsel algı fiilleri

- a. Görmek
- b. Bakmak

II. İşitme algı fiilleri

- a. İşitmek
- b. Ses çıkarmak

III. Dokunma algı fiilleri

- a. Hissetmek

IV. Koklama algı fiilleri

V. Tatma algı fiilleri (Whitt 2009:19-20).

Son olarak da B. Levin’in yapmış olduğu sınıflamayı ele alalım. *English*

Verbs Classes and Alterntions adlı çalışmasında fiilleri çeşitli gruplara ayırarak örneklendirmiştir. Duyu fiillerini ise algı fiilleri başlığı altında dört gruba ayırmıştır. Levin'e göre algı fiilleri şu başlıklardan oluşmaktadır:

Görme fiilleri: gör-, işit-, kokla- dokun- ...

Uyarı fiilleri: hisset-, kokla-

Gözetleme fiilleri: göz at-, bak-

Gözlem fiilleri: bak-, gözden geçir-, keşfet-, incele-, gözle-

Levin dokunma duyu fiillerini ayrı bir başlık altında dokunma fiilleri olarak ele almıştır. Bu bölümde *gıdıkla-, okşa-, vur-* gibi fiilleri de ayrı bir grup olarak vermiştir (1993:155-189).

Levin'in yapmış olduğu bu sınıflama örnekleme üzerine dayanmaktadır. Yapılan bu çalışmada grupların belirlenmesinde karmaşık bir yol izlenmiştir. Bunun sonucu olarak ta bir grupta yer alan fiil başka bir grup tada yer alabilmektedir.

Tüm bu yapılan sınıflama çalışmaları denemelerinden sonra bizim yapacağımız duyu fiilleri sınıflaması yapısalcı psikolojiye bağlı olarak on duyu temelinde olacaktır. Bilim adamlarının belirttiği üzere insanlarda on farklı duyu bulunmaktadır. Bu duyular; *görme, işitme, tat, koku, dokunma, sıcak, soğuk, ağrı, kinestetik ve vestibüler*'dir (Clifford, 2006:244). Bu duyulardan yola çıkarak bizim sınıflamamız ise şu şekildedir: *görme duyu fiili, işitme duyu fiili, tat alma duyu fiili, koku alma duyu fiili, dokunma (basınç) duyu fiili, ısı duyu fiili, ağrı (acı) duyu fiili, sezgi duyu fiilleri*. Sıcak ve soğuk duyularını ısı duyuları başlığı altında birleştirerek sadeleştirme yoluna gittik. Sınıflamamızda vücut durum duyuları olan kinestetik ve vestibüler duyusunun net sınırlarını çizemediğimiz için yer vermedik. Şimdi bu sınıflamayı bir tablo üzerinde görelim:

Duyu Fiili Türleri	Örnek Cümleler
1. Görme Duyu Fiili	Ali evi gördü.
2. İşitme Duyu Fiili	Ali kuş sesini işitti.
3. Tat Alma Duyu Fiili	Ali yemeği tattı.
4. Koku Alma Duyu Fiili	Ali çiçeği kokladı.
5. Dokunma (basınç) Duyu Fiili	Ali eline dokundu.
6. Isı Duyu Fiili	Ali üşüdü.
7. Ağrı (Acı) Duyu Fiili	Alinin kolu ağrıdı.
8. Sezgi Duyu Fiili	Ali sezdi.

Tablo 3. Duyu fiilleri tablosu.

1.2.2.2.1. Görme Duyu Fiilleri

Göze gelen ışığın doğurduğu duyumsal izlerle dış çevredeki ayrıntıların algılanması sonucu gerçekleşen eylemlerin oluşturduğu fiillere görme duyu fiilleri denir. Görme duyu fiilleri göz organı sayesinde ortaya çıkan eylemlerin bir sonucudur. Bu eylemler istemli veya istemsiz olabilmekle beraber sonuca bakılmaksızın görme duyu fiilleri olarak adlandırılabilir. Bazı çalışmalarda görme duyu fiilleri farklı kategorilere ayrılabilir. Levin'e göre görme duyu fiilleri üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar şunlardan oluşur: Görme fiilleri: *see, discern*; gözlem fiilleri: *descry, espy*; gözetleme fiilleri: *gawk, glance* (1993:185-187). Bu sınıflamada sıkıntı yaratan durum gözetleme fiilleri ile gözlem fiillerinin net olarak ayrılamamasıdır. İki grup halinde sınıflama yapılmış olsaydı daha doğru bir sınıflama olur ve karışıklık çıkmazdı. Şimdi bu alanda yapılmış diğer sınıflamalarda görme duyu fiilleri örneklerine bir göz atalım:

Viberg: see, look; **İbarretxe:** see, look; **Kuliev:** gör-, bak-; **Erdem:** gör-, bak-, seyret-; **Kamchybekova:** kör-, kara-; **Yaylagül:** kör-, közlä-; **Whitt:** see, look; **Biray:** gör-, bak-

Türkçeye bakıldığı zaman görme duyu fiillerinin oldukça zengin olduğu görülmektedir. Türkçe de görme duyu fiillerine örnek olarak; *gör-, bak-, izle-* verilebilir. Türkçenin bir lehçesi konumundaki Kazak Türkçesinde de durum aynıdır. Duyu fiilleri açısından zengindir ve zenginlik günlük hayatta olduğu kadar edebi dile de yansımıştır. Hem fiil olarak hem de metefor haliyle bu fiiller oldukça fazla kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde görme duyu fiillerine örnek olarak *kara-, kör-* fiilleri verilebilir.

1.2.2.2.2. İşitme Duyu Fiilleri

Çevreden dolaylı ya da dolaysız olarak meydana çıkan ses dalgalarını kulak yardımıyla algılayıp onu beyne iletiriz. Bu iletme işlemi sonucunda ortaya çıkan eylemler işitme duyu fiilleri olarak adlandırılabilir. İşitme organı ilk oluşan organ olduğu için göz kadar önemlidir bizim için. Görene kadar dünyayı işitme organıyla algılarız ve anlamlandırırız. İşitme duyu fiilleri yapılan sınıflamaların hepsinde temel duyu fiilleri içinde yer almıştır. Bu da bize işitme duyu fiilinin her dilde önemli bir yer kapladığını göstermektedir. Yapılan sınıflamalarda işitme duyu fiilleri kategorisinde yer alan örneklere bir göz atalım:

Viberg: hear, listen; **İbarretxe:** hear, listen; **Kuliev:** işit-, dinle-; **Erdem:** eşit-, duy-; **Kamchybekova:** uk-, işit-; **Yaylagül:** eşid-, tuy-; **Whitt:** hear, sound; **Biray:** işit-

Türkçede görme duyu fiillerinde olduğu gibi işitme duyu fiilleri de oldukça zengindir. Türkçede işitme fiillerine örnek olarak *işit-, duy-, dinle-* fiilleri verilebilir. Kazak Türkçesine bakıldığı zaman işitme duyu fiilleri oldukça fazladır. Bunun sebebi de doğayla iç içe olması ve sözlü kültürün hala devam etmesidir. İnsanlar görme duyusunun yanında işitme duyusunu oldukça fazla kullanmışlardır. Kazak Türkçesinden örnek vermek gerekirse *eşit-* ve *tînda-* fiilleri verilebilir.

1.2.2.2.3. Tat Alma Duyu Fiilleri

Bir nesnenin ağızla teması sonucu harekete geçen dil ve ağız yüzeylelerinde bulunan tat hücreleri nesnelere yer alan tatları algılar ve beyne iletir. Bu olay sonucu ortaya çıkan eylemlere tat alma duyu fiilleri denir. Tat alma duyusu görme ve işitme duyusundan sonra gelen önemli bir duyudur. Genellikle küçük çocuklar dokunma duyusundan sonra bu duyuyu kullanırlar. Yapılan sınıflamalarda tat alma duyusu örnekleri şu şekildedir:

Viberg: taste, savour; **İbarretxe:** taste, savour, **Kuliev:** tat-, tadına bak-, **Kamchybekova:** ce-, daam tat-, **Whitt:** taste

Türkçede tat alma duyusu örneği olarak *tat-* fiili çekirdek fiildir. Kazak Türkçesinde ise tat alma fiili *demin tat-, tat-* örnek olarak verilebilir.

1.2.2.2.4. Koku Alma Duyu Fiili

Duyu türleri içinde en ilkeli olan koku alma duyusu diğer duylara göre daha duyarlıdır. Burun duyu organıyla çevrede oluşan kokular algılanır ve direk olarak beyne ulaştırılır. Bu işlem sonucunda oluşan eylemler koku alma duyu fiillerini oluşturur. Koku alma duyu fiilleri diğer duyu fiilleri kadar öncelikli eylemler gerçekleştirmez. Yapılan sınıflamalarda koku alma duyu fiillerinin örnekleri şu şekildedir:

Levin: smell, scent; **İbarretxe:** smell, sniff; **Kuliev:** kokla-, kok-; **Kamchybekova:** cıtta-

Koku alma duyu fiilinin Türkçedeki örnekleri *kok-, kokla-*, fiilleridir. Kazak Türkçesinde ise bu duyu fiillerinin örneği ise *iyiste* ' dir.

1.2.2.2.5. Dokunma (Basınç) Duyu Fiilleri

Basınç duyumu, deriye dokunulunca ortaya çıkar ve duyuma yol açan derinin aşağı doğru çökmesidir. Bu duyum sırasında ve sonucunda oluşan eylemler dokunma (basınç) duyu fiillerini oluşturur. Geleneksel duyu fiilleri sınıflamasında bu duyu fiilleri içine ısı duyu fiilleri olan sıcak ve soğuk duyularıyla birlikte ağrı (acı) duyu fiilleri de girmektedir. Bugüne kadar yapılan sınıflamalarda dokunma duyu fiilleri genel başlık altında verilmiştir. Bizim yaptığımız sınıflamada ise dokunma duyusu altında verilen diğer duyu fiilleri ayrı bir başlık altında sunulacaktır. Bugüne kadar yapılan sınıflamalarda dokunma fiillerine verilen örnekler şunlardır:

Viberg: felt; *İbarretxe*: touch; *Levin*: nudge, caress; *Kamchybekova*: karma-, tiy-

Türkçede dokunma fiillerine örnek olarak *dokun-*, *değ-* gibi fiiller verilebilir. Kazak Türkçesinde dokunma fiillerinin örneği ise *tiy-* fiilidir.

1.2.2.2.6. Isı Duyu Fiilleri

Isı duyu fiilleri, sıcak ve soğuk duyularının oluşturduğu fiillerden oluşmaktadır. Bu iki duyu fiilinin de sıcaklıkla ilgili olmasından dolayı ayrı ayrı almak yerine sıcaklık duyu fiilleri başlığı altında almayı uygun bulduk. Isı duyusunun alıcılarının deride bulunan sinir uçları olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu sinir uçlarının algılaması sonucu ortaya çıkan eylemlere ısı duyu fiilleri denir.

Bu fiiller, bugüne kadar çalışılmış olup da ulaşabildiğimiz kaynaklardaki sınıflandırmalarda ayrı bir grup olarak ele alınmayıp dokunma duyusu içinde yer almıştır. Bundan dolayı sınıflamada yer almadığı için örnekleri yer almamaktadır. Türkçede baktığımız zaman ısı duyu fiillerine örnek olarak *don-*, *üşü-*, *yan-* gibi örnekler verilebilir. Kazak Türkçesindeki örnekleri ise *ton-*, *jılın-* fiilleridir.

1.2.2.2.7. Ağrı (acı) Duyu Fiili

Ağrı duyu fiili genellikle derideki uyarıcılarla algılansa da diğer duyuların yani ısı ve dokunma duyusunun birleşmeleri sonucunda da oluşabilmektedir. Bu algılama sonucunda ortaya çıkan ağrı (acı) eylemlerinin oluşturduğu fiillere ağrı (acı) duyu fiilleri denir. Bu duyuyu ayrı bir başlık altında alma sebebi bu duyunun diğer duyulardan daha çok bizim dikkatimizi çekmesidir. Gelen uyarıcıların ortaya çıkardığı bu algılama sürecinin sonuçlarına kayıtsız kalamayız mutlaka bir tepkide bulunuruz. Diğer duyuların ortaya çıkardığı sonuçlara kayıtsız kalabilmekteyiz. Ağrı (acı) duyusunun kendine ait alıcıları var olduğu gibi diğer duyuların birleşimiyle de oluşabilmektedir. Bu da ağrı (acı) duyusunun birleşik bir duyu olduğunu gösterir.

Ulaştığımız çalışmalarda ağrı (acı) duyusuna değinilmediği için örneklerine rastlanmamaktadır. Türkçe’ de bu duyunun örnekleri *acı-* ve *ağrı-* fiilleridir. Kazak Türkçesinde ise *avır-* ve *aşı-* fiilleridir.

1.2.2.2.8. Sezgi Duyu Fiilleri

Sezgi, bir bilgi sağlama sürecinde örtük anlatımları ve açıkça dile getirilmeyen konuları kavrama ya da görünüşlerin derinliğine inme yolu, yetisidir (TS, 1981). Konuları kavramak ya da görünüşlerin derinliğine inmek için duyulara ihtiyaç vardır. Duyuların bir veya birden fazlasının çalışması sonucunda sezgi gerçekleşir. Sezginin gerçekleşmesi sonucunda ise ortaya çıkan eylemlere sezgi duyu fiilleri denir. Bu fiillerin kullanım alanı geniş olmasına rağmen dillerde az rastlanır. Türkiye Türkçesindeki örneği *sez-* ve *hisset-* fiilleridir. Kazak Türkçesinde ki örneği ise *sez-* fiilidir.

1.2.3. Duygu Fiilleri

Duygu, belirli nesne, olay ya da kişilerin, bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerdir (Enç, 1974). Koptegel-İlal duyguların, aslında davranışın yapısı olduğu,

doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan, iç ve dış nedenlere bağlı olarak doğduklarını, kendilerini ilk uyarıcı uyarıcı yok olduktan sonra da varlıklarını sürdürdüklerini ve davranışın amaca yönelmesinde önemli katkıda bulduklarını belirtir. Duygu oluşumunun üç dönemi vardır. Bu dönemler: birincil duygu tepkileri, ikincil duygu tepkileri, kalıcı duygular.

Birincil duygu tepkileri: Belli bir durum karşısında ortaya çıkar ve kısa sürelidirler.

İkincil duygu tepkileri: Birincil duygu tepkilerden sonra ortaya çıkan ve daha uzun süreli olup anlam taşıyan tepkilerdir. İkincil duygu tepkilerine daha çok panik durumlarında rastlanır.

Kalıcı duygular: Bazı durumlarda kişinin belli durumlara alışmak için kullanılan duygular uzun süre veya sık sık kullanıldığı zaman alışkanlık haline gelir ve o kişi için kalıcı duygular haline geçer (2001:67-69).

Duyguların, yapılan deneyler ve araştırmalar sonucunda öğrenme yoluyla oluştuğu kanıtlanmıştır. Duygular hızlı ve ayrışmamış tepkilere yol açar. Mental bir sürecin kolu olan duygular insanları anlamada önemli yer tutar. Duyguları yani duygusal tepkileri dil bilimi açısından ele alırsak aktarma yolları vardır. Bu yollar fiiller, ünlemler, eksilteli cümleler vd. yapılarıdır. Duygu fiilleri üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar Özen Yaylagül’ün “*Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri*” ve “*Türk Runik Harfli Metinler de Mental Fiiller*” adlı makaleleri ile Melek Erdem’in “*Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri*” adlı bildirisidir. Şimdi bu çalışmalardan yola çıkarak duygu fiillerinden kısaca bahsedeceğiz.

Bütün diller hissetmek için bir kelimeye sahiptir. Bütün dillerde duygular iyi veya kötü olarak tanımlanabilir ve insan gözlenebilir bedensel belirtiler yoluyla duygularını tanımlayabilir. Düşünme, duygu ve bilme gibi kavrama alanları arasında bir ilişki vardır. Melek Erdem duygu fiillerine, mental süreçleri açıklarken yapmış

olduğu sınıflamada etki fiillerinin içinde yer vermiştir. Etki fiilleri, duygularla veya olayların ve durumların insanlar üzerinde bıraktıkları etkilerden oluşmaktadır. Örnek olarak etki fiillerine, Türkmen Türkçesinde kullanılan *beğen-*, *hala-*, *gork-* fiillerini vermiştir (2004:942).

Chang vd, duygu fiillerini daha kapsamlı bir şekilde ele almışlardır. Daha önce yapılan çalışmaları da ele alarak semantik açıdan geniş bir sınıflamaya gitmiştir. Bu sınıflama, mutluluk, üzüntü, öfke, korku, endişe, pişmanlık ve depresyondan oluşmaktadır. (2000:61-80)

Duygu fiilleri üzerine diğer bir çalışma Liu ve Hong'a aittir. Duygu fiillerini diğer çalışmalarla (Tsai vd 1996; Chang vd. 2000; Liu, 2002; Levin, 1993) harmanlayıp tek tek ele aldıktan sonra benzer bir sınıflama yapmıştır.

Duygu fiilleri üzerine en kapsamlı çalışma Özen Yaylagül'e aittir. Bu çalışmasında duygu fiillerini mental fiillerin ikinci aşaması olarak görmektedir. Duygu fiillerin çok eski zamandan itibaren takip edilebilmekte olduğunu vurgular. Yaylagül'e göre duygu fiillerinin çoğu fiziksel hareketlerin bir sonucudur. Yaylagül, Türkiye Türkçesindeki duygu fiillerini ele alırken duygu fiillerini semantik açıdan üç grupta incelemiştir:

- a. Bütünsel davranış tepki fiilleri: *ürkmek, korkmak*
- b. Olumlu duygu fiilleri: *ağlamak, yas tutmak*
- c. Olumsuz duygu fiilleri: *sevinmek, neşelenmek* (2010:102)

Sonuç olarak duygu fiilleri yukarda bahsettiğimiz gibi zihinsel sürecin ikinci aşamasıdır. Duygu fiillerine ulaşabilmek için birinci aşamanın gerçekleşmesi gerekir. Zihnin birinci aşaması ise duygu fiilleridir. Öncelikli olarak duyuların çalışması ve etrafta olup bitenin algılanması gerekir. Algılanma olayı gerçekleştikten sonra algılanan olaya verilecek tepkiyi belirlemede duygular devreye girer. Aslında bu iki aşama bir birine sınıksız bağlıdır ve sınırlarının derin çizgilerle belirlenmesi güçtür. Duyuların düzgün çalışmaması duygularda eksiklik ortaya çıkması anlamına gelir.

2. BÖLÜM. KAZAK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE DUYU FİLLERİ

2.1. Görme Duyu Fiilleri

Göz duyu organının çalışması sonucu etrafta olup bitenleri algılamasıyla ortaya çıkan eylemleri adlandıran fiillere görme duyu fiilleri denir. Görme eylemi istemli ya da istemsiz olarak ortaya çıkabilmektedir. İnsanlar bu eylem ortaya çıkarken aktif ya da pasif bir konumda yer alabilir. Görme duyusu en güvenilir duyu kaynağımızdır. Bu sebeptendir ki insanlar bu duyu sonucu çıkan eylemelere birinci öncelik vermektedir. Dokunma duyusu ile birlikte çok geniş bir fiil havuzuna sahiptir. Kazak Türkçesi görme duyusu etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu iddiamızı kanıtlayan ise her türlü duruma karşılık gelen fiiller kullanıyor olmasıdır. Kazak Türkçesi görme duyu fiilleri bakımından ağızlarda ve konuşma dilindekiler hariç olmak üzere oldukça zengindir. Kazak Türkçesinde çekirdek eylem olarak *kör-*, *kara-* fiilleri kullanılmaktadır.

2.1.1. Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri

2.1.1.1. Temel Görme Duyu Fiilleri

bağdarla- (III) “Bakmak, görmek”

“Ana qırğa barıp, maldı bağdarlap kel. (KETS II. C. s.540)” *Şu kırdaki, mala bakıp gel.*

“Eñ äveli küñşığısqa bet alıp jatqan ağıstıñ boyına tüskense, soltüstikti bağdarlap jürdim de otırdım. (R.Kr. s.101)”

Doğuya doğru akan su boyuna inince önce kuzeye bakıp yürüdüm.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bağdarla-	+		+		+			+

baq- “4. bakmak”

“Olar meniñ sözimdi uqtı, – dedi, Bir-biriniñ betine baqtı, – dedi (B.S. IV. C s.125)”

Onlar benim sözümi anlayıp bir birinin yüzüne baktı, dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
baq-		+	+		+			+

bayqasta- “1. Dikkatli bakmak”

“Özimen küresetin beytanıs jigitti bayqastaydı. (KETS II. C. s.580)”

Kendisiyle güreşen tanış olmayan yiğite dikkatli bakıyor.

“At üstinde jaqındamay alıstan bayqastadı. (K. Ö.)”

At üstünden yaklaşımadan uzaktan dikkatlice baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bayqasta-	+		+		+			+

beñze- “Gözü düşmek, bakmak”

“Közderi döñgelek tuñgiyıq qara suvğa beñzedi. (KETS III. C. s.260)”

Yuvarlak gözleri derin kara suya baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
benze-	+		+		+	+		+

boyla- “3. Boynunu uzatıp bakmak”

“Sosun atına minip, saydı boylap tömen tarttı. (Ü. s.385)”

Sonra atına bindi, vadiye bakıp aşağı doğru sürdü.

“Ol aspanıñ tuñğıyığın boyladı. (O.Poe. s.3)”

O gökyüzünün derinliğine baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
boyla-		+	+		+			+

kör- “1. Görmek”

“Äkeydi kördiñ be? - Kördim, sälem ayttı, «alğa şıqsın!»-dedi. (S. s.123)”

Babanı gördün mü?- gördüm, selam söyledi, öne çıksın dedi.

“Ayjan qabağın tüyip jerkene söyledi. - Oy-buv, öz közimden kördim. (S. s.40)”

Ayjan kaşlarını çatıp tiksiniş söyledi. Oy bay kendi gözümle gördüm.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kör-	+		+		+	+		+

köz sal- “1. Bakmak, göz atmak, göz dikmek”

“Bas jağındağı özin bağıp otırğandargä köz saldı. (M.B.B. s.3)”

Tepeden kendine bakanlara gözünü dikti.

“Dedi de batır qıranday, jan-jağına köz saldı. (KETS VIII. C. s.193)”

Deyip, batır kartal gibi etrafına baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
köz sal-	+		+		+			+

köz tasta- “Bakmak, göz atmak, gözünü dikmek”

“Bir-birine mənisti köz tstadıda qoydı. (Ş. s.9)”

Bir birine anlamlı baktı.

“Keliñder jaqqa elevsizdev köz tstadı. (E. s.302)”

Gelinler etrafa diqqat çekmeden baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
köz tasta-	+		+		+			+

közün avdar- “Bakmak, göz atmak”

“Qızı mınav şay quyıp otırğan Kämən, ayauvlı bala, - dep ülken qızğa közin avdardı. (B.T. s.3)”

Kızı bu çay koymakta olan Kämən, değerli bala, -deyip büyük kıza baktı(göz attı).

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
közün avdar-	+		+		+			+

qara- “1. Bakmak, göz atmak.”

“Osplan Xarıyton ağayğa tuvra qaradı. (Q.A. s.152)”

Osman Hariton ağaya doğru baktı.

“Äbilqayır basın köterip dıbis şıqqan jaqqa qaradı. (Ü. s.36)”

Äbilkayır başını kaldırıp ses gelen tarafa baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qara-	+		+		+			+

2.1.1.2. Uzun Süreli ve Dikkatli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

baqla- “1. İzlemek, dikkatli bakmak

“Şeşesinde äli ün joq, mısıqtay baqlap, közin almaydı. (T. s.60)”

Annesinde hala ses yok, kedi gibi bakıp, gözünü alamadı.

“Köz kıyığimen baqlap otırğan Dämeş: Oraz! -dedi davıstap. Seni, äne atam şaqırıp tur! (T. s.66)”

Göz kıyısıyla izleyen Demeş: Oraz!-dedi seslenip. Seni atam çağırıyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
baqla-	+		+		+			+

baqşiy- “1. Gözlerini ayırmadan bakmak”

“Seniñ avzıñnan bir avız jılı söz şıgar ma eken dep, baqşıyıp qarsı aldıñda otır. (Ö.Q. s.1)”

Senin ağzından bir ağız güzel söz çıkar mı deyip, gözlerini ayırmadan bakıp karşısında oturmakta.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
baqşiy-	+			+		+		+

köz tik- “Göz dikmek, gözlerini ayırmadan bakmak”

“Otti janarın keň aşyp töñirekke köz tikti. (Q.J. s.1)”

Ateşli gözünü genişçe açıp etrafa göz attı(dikti).

“Doyna tereze aldına otırip alıp, qarañğıga köz tikti. (K.Kap. s.16)”

Doyna pencere önüne oturup, karanlığa gözünü dikti.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
köz tik-	+			+		+		

nazarla- “Dikkatli bakmak”

“İsa, nazarlayıqşy, ört emes pe mınav? – dedi ol maşınanıñ jaqtav esiginen sırtqa boy tastap qarağan küyi. (KETS XI. C. s.455)”

İsa, dikkatli bakalım, yangın değıl mi bu?- dedi arabanın kapısından boyunu uzatıp bakan kocası.

“Köziniñ astımen bir nazarlap qoydı da iske qayta kirişti. (KETS XI. C. s.455)”

Göz ucuyla dikkatlice bakıp içeriye tekrar girdi.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
nazarla-	+			+		+		+

qadalıñkara- “Gözlerini ayırmadan dikkatli bakmak”

“Bektay esepşi kişkene qadalıñqırıp turıp alğan eken. (KETS VIII. C. s.712)”

Muhasebeci Bektay biraz dikkatlice baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qadalıñkara-	+		+		+			+

sıǵırayt- “Gözlerini kısarak bakmak”

“Ol közin sıǵıraytıp aynalıp şolıp ötti. (KETS XIII. C. s.462)”

O gözünü kısarak bakıp döndü etraftı gözetleyip geçip gitti.

“Uyquı basqan ala közin sıǵıraytı: -Mektepte eşteñe de joq. (E. s.19)”

Uykusu gelen ala gözünü kısarak bakıp: - okulda da hiçbir şey yok.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıǵırayt-	+		+		+			+

sıqsıy- “1. Göz süzmek, gözlerini kısarak bakmak”

Käri şeşeñ sıqsıyıp toltıra almay urşığın otır jılap bükşiyip köziniñ sürtip bılşığın. (KETS XIII. C. s.487)

Yaşlı anan kirmenini dolduramadan bakıp ağlayarak oturuyor, eğilip gözünün çapağını sildi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıqsıy-	+		+		+			+

şuqşiy- “2. Dikkatle, gözü ayırmadan bakmak.

“Anav tipti äkesi aytsa da tıñdaytın emes. Közi jaynap, Ospanğa şuqşıydı. (Q.A. s.141)”

O hatta babası söylese de dinlemez. Gözü parlayıp, Osman’a dikkatle baktı.

“Asıljan öz közine özi senbey jazuvğa qayta şuqşıydı. (P. s.4)”

Asıljan kendi gözüne inanamayıp yazıya tekrar dikkatli baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şuqşiy-		+	+			+		+

telmir- “1. Gözünü ayırmamak, gözünü dikip bakmak”

“Köz uşındağı Qaravıl-Kümbettiñ közine qanşa telmirdi. (Z. s.69)”

Göz önündeki bekçi Kümbetin gözüne uzun süre baktı.

“«Kütip tur,- dep,- bizdi kim?» Terezege telmirdi. (Ö. s.94)”

Bizi kim bekliyor deyip? Pencereye gözünü dikip baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
telmir-	+		+		+			+

tesil- (II) “Gözlerini ayırmadan bakmak”

“Jäniya qol sozğan tusqa köz tigemin, qanşa tesilesem de, köre almaymın. (KETS XIV. C. s.166)”

Jäniyanın işaret ettiğı yere göz attım, ne kadar baksam da göremedim.

“Osınıñ özi öñim be, túsım be degendey bet-avzına tağı biraz tesilip otırdı da, qayta söylep ketedi. (E.A. s.56)”

Bun kendi yüzüm mü, hayalim mi der gibi yüzüne yine bir süre bakıp, tekrar konuşmaya devam etti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tesil-	+		+		+			+

tikte- “Doğru bakmak, gözünü dikmek, gözlerini ayıramamak”

“Küysi de jüzin tiktedi. (Küy s.18)”

Müzisyen de yüzüne baktı.

“Közime köziñ tiktep, salıp qara. (D.Än. s.6)”

Gözüme gözünü dikip bak.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tikte-	+		+		+			+

üñil- “1. Dikkatle bakmak”

“Mınav beytanıs adam nege qarap otır eken dep süvğa üñildi (Ü. s.365)”

Bu tanış olmayan adam niye bakıyor deyip suya dikkatli baktı.

“Qolındağı kitaptıñ alğaşqı betine üñildi. (E.A. s.25)”

Elindeki kitabın ilk sayfasına dikkatli baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
üñil-	+		+		+			+

2.1.1.3. Şefkat, İyi Niyet ve Masumiyet Bildiren Görme Duyu Fiilleri

abalaqta- “Etrafına şaşkın şakin bakmak”

“Äldekimder qusap abalaqtap jürmeydi. (KETS I. C. s.33)”

Bazıları gibi kederlenip şaşkın şakin bakınıp gezmez.

“Abalaqtap ornımnan turdım. (J. s.39)”

Şaşkın şakin bakınıp yerimden kalktım.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
abalaqta-	+		+		+			+

eleñde- “1. Şaşkın şakin etrafına bakmak, bakınmak”

“Joldasıñ Jubay sağan sälem dedi, “Jalgız em! ”– dep artına eleñdedi. (A.B.)”

Yoldaşın Jubay sana selam söyledi, tek çare! – deyip ardına baktı.

“Qunanbay avılıñ jigit-jeleñi Abay avılına qaray eleñdep turatın boladı. (O.Ö.O. s.6)”

Qunanbay köyünün yiğitleri Abay köyüne doğru merakla bakar oldu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
eleñde-	+		+		+			+

eleste- “1. Hayal meyal görünmek, gözüne görünmek, göz önüne gelmek, canlanmak”

“Onıñ köz aldına äldeneler elestedı. (Par. s.21)”

Onun gözünde bir şeyler canlandı.

“Jerdegi barlıq izgi jaqsı adamdar sen bolıp elesteydi mağan, ağa! (KETS V. C. s.234)”

Dünyadaki bütün iyi insanlar sen olup görünüyor bana ağa.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
eleste-	+		+		+	+		+

javtañda- “1. Yalvaran ve uman gözlerle bakmak”

“Qasındağı beytanıs äyel de älgi xabardı estigende közi dımdanıp, batırdıñ jüzine javtañdadı. (Ü. s.412)”

Karşısındaki tanış olmayan kadın da deminki haberi duyduğunda gözü nemlenip, batırın yüzüne yalvaran gözlerle baktı.

“Jan-jaqqa javtañdadı, äke qayda, Äkeniñ sağınişın qaytıp tıyyar? (Ö.B. s.16)”

Etrafına yalvaran gözlerle baktı, babam nerde. Baba özlemine yine duydu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
javtañda-	+		+		+			+

javdıra- “1. Masumca, bir şey umarcasına bakmak”

“Köz aldımızda alaqanday javdırağan közder köp. (KETS VI. C. s.207)”

Gözümüzün önünde avuç içi gibi, bir şey umarcasına bakan gözler çok.

“Biraq, qaytı uyqısı kelmedi, jüregi. tolıp, saqat mexanyzminiñ işine Orazdın eki közi javdıradı da turdı. (T. s.132)”

Fakat döndü uykusu gelmedi, yüreği dolup, saat mekanizmasının içine Oraz'ın iki gözü bir şey umarcasına bakakaldı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
javdıra-	+		+		+			+

möliy- “Birisine medet umar gözlerle bakmak”

“Tüsindirip aytşı, ata, - dedi ol möliyp. Ş.I. s.4)”

O medet umar gözlerle bakıp, açıqlayıp söyle ata, -dedi.

“Men de onıñ suvıq jüzine möliye qarap turmın. (Q.A. s.197)”

Ben de onun soğuk yüzüne medet umar gözlerle bakıyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
möliy-	+		+		+			+

telmeñde- “Bir şey umarak yalvarırcasına bakmak”

“Rabiğağa tayanıp, telmeñdep söyleydi. (KETS XIV. C. s.109)”

Rabiya'ya dayanıp, yalvarırcasına bakarak söyledi..

“Kiyiz üyge telmeñdedi qazaq-orıs. (Ö.J. s.34)”

Qazak-Rus keçe eve yalvarırcasına baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
telmeñde-	+		+		+			+

tömilji- “Utandırıp yere bakmak”

“Älgi jağdaysız äserden şırmalanıp şığa almas edi. Janterge tösip tömiljip qalar edi. (KETS XIV. C. s.344)”

Deminki uygunsuz etkiye sarınıp çıkmaz idi. Kan ter içinde kalıp, yere bakıp kalır idi.

“Jigit täjim etip, tömiljip turıp aldı. (KETS XIV. C. s.344)”

Yiğit eğildi, utanıp yere baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tömilji-	+		+		+			+

2.1.1.4. Şiddet, Korku, Sinirlilik ve Kötü Niyet Belirten Görme Duyu Fiilleri

adıray-: “1. Gözünü büyüterek bakmak, bakakalmak, gözünü alamamak”

“Meniñ tañdağan qızımdı unatpaytını bar osı uvaqqa deyin äzine bitirip jür, ol ıyt? dep äyeline adıraydı. (Ö.J1. s.166)”

Benim seçtiğim kızdan hoşlanmıyor, bu zamana kadar öylesine büyütüyor, o it? – deyip karısına gözlerini büyüterek baktı.

“E.İY. İyvanov mağan qarap: "sonda bul kedergiden äte alatın eşkim joq pa?" dep adıraydı. (M.B. s.171)”

E.İY. İyvanov bana dönüp: o zaman bu engelden geçebilecek hiç kimse yok mu deyip gözlerini büyüterek baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
adıray-	+			+	+			+

alar- “2. Hoşlanmayan, beğenmeyen, istemeyen gözle bakmak”

“Xanzada men Qotır batırğa alarıp, teris aynaldı. (E.A. s.81)”

Xanzada ile Qotır batıra beğenmeyen gözle bakıp, geriye döndü.

“Xan alara bir qaradı da ündegen joq. (Ü. s.330)”

Han beğenmeyen bir gözle baktı, bir şey söylemedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
alar-		+		+	+			+

buqaközden- “Gözünü süzüp dik dik bakmak”

“Hatşı ornında duvdar şaştı, süzegen buqaközdenen birev otır. (KETS III. C. s.668)”

Kâtip yerinde dağınık saçlı, dik dik bakan biri oturuyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
buqaközden-	+			+	+			+

edirey- “2. Korkarak bakmak, gözlerini büyüterek bakmak”

“Kim bolsa da barıp, bilip kelinderşi. Ötkelden şeginşektegen tüyedey edireyip, ayaqtarın baspay qoydı goy. (KETS V. C. s.155)”

Kim olduğunu, öğrenip geliniz. Güçlükten(geçitten) çekinen deve gibi korkarak bakıp, ayaklarını basmadı.

“Burılıp qarasa, tumsıgın kökke köterip, qulağın tigip, edireyip tur, nazarı Javırtağı jaqta. (KETS V. C. s.155)”

Dönüp baksa, burnunu göğe kaldırıp kulağını dikmiş, korkarak bakıyor, dikkati Javır dağı tarafında.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
edirey-		+		+	+			+

ejirey- “1. Gözünü dikip bakmak, bakakalmak”

“Äy, dos, bayqap söyle, ol meniñ azamattıq borışım! Nege aytpayım!— dedi Oraz ejireyip. (T. s.105)”

Ey arkadaş, dikkatli konuş, o benim vatandaşlık görevim! Oraz gözünü dikip bakarak Neden söylemeyeyim! – dedi.

“Zor davıstan selk etip, esikke jalt qarasam, bosğa aldında qısqaşa şaştarı ürpiyip, kökşil közderi ejireygen Qarmaqbaev tur. (KETS V. C. s.161)”

Yüksek sestən irkilip, kapiya birden baksam, eşiğin önünde kısa saçları dikilen, gök gözleri dik dik bakan Qarmaqbaev duruyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ejirey-	+			+	+			+

jaltaqta- “1. Korka korka etrafına bakınmak, endişeyle bakmak, bakınmak”

“Toqtamıs xan..., – dep bastay bergen jigit büldirip aldım ba degendey jaltaqtadı. (Ed. s.233)”

Toqtamıs Xan...- deyip söze başlayan yiğit yanlış mı yaptım der gibi bakındı.

“Olay-bulay jaltaqtadı Qartqoja. Jağın tirenip bəybişe otr. (Q. s.15)”

Öyle böyle endişeyle bakındı Qartkoja. Elini çenesine koyup beybişe oturuyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jaltaqta-	+			+	+			+

odıray- “1. Dik dik bakmak”

“Köbegen arbağa birden jaqınday qoymay, aşuvlı qalpın saqtap odırayıp biraz turdı. (K.E. s.2)”

Çoğalan arabalara hemen yaklaşmayıp, sinirli halini koruyarak dik dik bakıp biraz durdu.

“Jalgız-aq qara jağal aq serke bir şette odırayıp tur.(Q.Q. s.4)”

Yalnız kara çakal, ak tekeye bir kenardan dik dik bakıyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
odıray-	+			+	+			+

ojıray- “1. Gözünü büyütüp dik dik bakmak”

“Silem qatıp ölgeli otırsam, -dep Qalampırdı oqtı közimen atıp, ojıraya söyledi. (KETS 11. C. s.613)”

Yorgunluktan otursam deyip, Qalampır oku gözüyle atıp, dik dik bakıp söyledi.

“Anadayda bar-joğı belgisiz bop oqşav ojırayıp turğan Batır sultan «Uvh» – dep urtın C.payttı. (E.A. s.282)”

Orada varlığı ile yokluğu belirsiz olan Batır sultan uzaktan dik dik bakıp, uh deyip avurdunu şişirdi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ojıray-	+			+	+			+

oqıray- “Bir kaşını kaldırıp dik bakmak”

“Äldekimderdiñ özine kijinip, oqırayıp söylegen sözün estimedi. (K. s.1)”

Birilerinin kendine öfkelenip, dik bakarak söylediklerini duymadı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
oqıray-	+			+	+			+

oqşıray- “1. Yandan, yan gözle, şaşkı bakmak, neyzen gibi bakmak”

“Bastarın tömen tuqırıp, denelerin qırın berip, üş serke anaday oqşırayıp şıqtı da, mañırap kerı burıldı. (KETS XI. C. s.659)”

Başlarını aşığı eğıp, vücutlarını yan çevirerek, yan gözlerle bakıp oradan çıkan üç teke, meleyip geri döndü.

“Böke, - dedim men attıñ basınan asıp keterdey oqşırayıp otırğan äkeme. (Q.Q.Q. s.4)”

Böke, -dedim ben atın başından aşır gider gibi yan gözle bakıp oturan babama.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
oqşıray-	+		+	+	+			+

özevre- “2. Yiyecekmiş gibi bakmak.”

“Sonda deymin-av, - dep özevredi Glebov. (Q.Je. s.96)”

O zaman söylüyorum, - deyip yiyecekmiş gibi baktı Glebov.

“Joq, tüşindiretin eşteñesi joq, - dep özevredi Mäntay. (Äke s.31)”

Yok, anlatıcak hiçbirşeyi yok, deyip baktı Mäntay.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
özevre-		+		+	+			+

şekirey- “Küçümseyerek, burun kıvrarak bakmak”

“Nurqat atqa minip, şekireyip jürüvdi tañsıq köredi. (S. s.87)”

Nurqat ata binip, küçümseyerek bakıp yürümeyi merak ediyordu.

“Körsem — közim şıqsın»,— dedi şekireyip. (Jes. s.8)”

Burun kıvrarak bakıp, görürsem gözüm çıksın dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şekirey-	+			+	+			+

tesirey- “Gözlerini kırpmadan dik dik bakmak”

“Onsuz da sup-sur beti onan sayın bedireyip, budan közin ayırmay tesireyip aldı. (Ü. s.392)”

Bomboz yüzü ondan sonra somurtup, gözünü ayırmadan dik dik baktı.

“Jarım közin menen aldı da äyelge tesireydi. Şataq endi bastalğan şıgar dep oyladım. (S.J. s.3)”

Sakat gözünü benden alıp, kadına dik dik baktı. Kavga şimdi başlar deyip düşündüm.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tesirey-	+			+	+			+

tiksiy- “Dik dik, ters ters bakmak”

“Erteñine masterskoyge iynjener kirip keldi; keldi de ol Mardanga tiksiydi. (Jol. s.151)”

Ertesi günü usta mühendis geldi; o Mardan'a ters ters baktı.

“İye, meni nege bögediñiz, ne aytasız?- dep tiksidi ol. (KETS XIV. C. s.599)”

Sahip, beni niye alı koydunuz, ne söyleyeceksiniz?- deyip ters ters baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tiksiy-	+			+	+			+

2.1.1.5. Takip ve Gözetleme Anlamı Veren Görme Duyu Fiilleri

añdı- “3. Takip etmek, gözlemek, izlemek”

“Nağız qusbegi, ärine, añdıp jürüp, uya jatqan jerdı bilip aldı. (KETS I. C. s.535)”

Gerçek kuşçuyu, izleyip, yuvasını yattığı yeri öğrendi.

“Ol kele qalsa qıyın, bir közi uyqtasa da, bir közi añdıp jatadı, sum nemeniñ!.. (T. s.96)”

O zorlansa da, bir gözü uyusa da, bir gözü gözetler, kurnaz gibi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
andı-		+	+		+			+

barla- “1. Etrafı kolaçan etmek. 2. Merakla bakmak”

“Teñi eken Gülğasıldıñ” –dep oylandı, sırtınan barlap, bayqap Hasen erdi. (KETS II. C. s.728)”

Dengi idi Gülğasıldıñ’ın diye düşündü, arkasından merakla bakıp, Hasan dikkatlice takip etti.

“Äveli jan-jağın barladı. (J.B. s.35)”

Önce etrafını kolaçan etti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
barla-	+	+	+		+			+

er- “1. Peşinden gitmek, peşinden yürümek, takip etmek”

“Künbala Aysuvaqtıñ ögey qızı, kişi toqalı Jumabiykeniñ soñnan erip kelgen. (Q.A. s.71)”

Künbala Aysuvaq’ın üvey kızı, küçük kuma Jumabiyken’in arkasından takip edip geliyor.

“Apam qaptaldasa erip, söylep kele jatır. (KETS V. C. s.331)”

Ablam aynı hizada yürüyüp takip edip, konuşarak geliyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
er-	+		+		+			+

iz kes- “Takip etmek, iz sürmek”

“Seni “tuşşı kölden” şıqqalı beri artıñnan iz kesip andıp kelem, qur qaytpağanıñdı bilemin, -dedi. (KETS XV. C. s.692)”

Seni tuzsuz gölden ıkalı beri ardından takip edip geliyorum, öylesine(boşuna, nafile) dönmeyeceğini biliyorum, dedi.

“Älde ol nöpir xalıq arasınan, Joğaltqan birevdi izdep, iz kesti me? (T.K. s.1)”

Yoksa o kalabalık halk arasından, kaybettiğin birini arayıp iz sürdün mü?

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iz kes-	+		+		+			+

izde- “1. Aramak, bulmaya çalışmak, izlemek”

“İñırsıp jürıp äldeneni izdedi. Köp izdedi, közge tüspedi... (Q.J.Q. s.57)”

İnleyerek yürüyüp bir şey aradı. Çok aradı, bulamadı...

“Sonan soñ ol sıyqırşı kempir balanı izdep şığıp kelse, bala aña şığıp ketipti. (A.A. s.1)”

Ondan sonra o büyücü kocakarı balayı arayıp çıkıp gelse, bala avlanmaya gitmişti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
izde-	+		+		+			+

quvala- “3. Bir şeyin ardına düşmek, takip etmek”

“Men qaşsam sen quvalap, sürgin qılıp, şındasañ jeteriñdi jürmin bilip. (Ş.A.N.Ä. s.28)”

Ben kaçsam sen kovalayıp, sürgün edip, kendini versen yetişeceğini biliyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
quvala-		+	+		+			+

sıgala- “1. Gözetlemek, gizlice bakmak, belli etmeden bakmak. 2. Tek gözüyle bakmak.”

“Mısıqşa urlana basıp, terezeden sıgaladı! Döqgelek stol basında Orazdın äkesi men Dämeş otr. (T. s.128)”

Kedi gibi saklanıp, pencereden gözetledi. Yuvarlak masa başında Oraz'ın babasıyla Dämeş oturuyor.

“Liyza işke kirdi, Kuvlevakıyn şayın qoya salıp, olay-bulay jürdi. Esikten barıp sıgaladı. Lıyzanıñ ädemi denesin kördi. (M.Q. s.69)”

Liza içeri girdi, Kuvlevakin çayını koyup, oraya buraya yürüdü. Kapıdan gizlice baktı. Liza'nın güzel vücudunu gördü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıgala-	+	+	+		+			+

sırğala- (II) “Gözetlemek, gözüyle takip etmek, izlemek”

“At minesin, Qarabay, bek tağalap, Aqsaq qasqır avılınıdür jür sırğalap. (KETS XIII. C. s.541)”

Ata binmelisin Qarabay, sağlam çakıp, Aqsaq kurt köyünü gözetliyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sırğala-	+		+		+			+

suğanaqtan- “1. Belli etmeden bakmak”

“Nazar üy işine suğanaqtap qarap ötti. (KETS XIII. C. s.357)”

Nazar evin içine belli etmeden bakıp geçti.

“Ekevden, üşevden toptanıp, jan-jagına suğanaqtana qarap, ünsiz C.sırayğan bozbalalar qara tanıtıp qaladı. (Ar.Ag. s.6)”

İkişer, üçer toplanıp, etrafına belli etmeden bakıp, sessiz somurtan yiğitler kara tanıtılar.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
suganaktan-	+		+		+			+

şol- “1. Bakmak, etrafı gözetlemek. 2. Göz gezdirmek, incelemek. 3. Geçmiş göz önüne getirmek, düşünmek”

“Şoldı kezim jan-jaqtı: Aspan nursız jer ünsiz, Qara bultqa ay battı...(Öl. s.159)”

Gözüm etrafı inceledi: gökyüzü ışksız, yer sessiz, kara bulata ay gizlendi.

“Älden soñ közin aşıp, kabiynettiñ işin bir şolıp şıqtı. (E.A. s.152)”

Bugünden sonra gözünü açıp, odanın içine bir bakıp çıktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şol-	+	+	+		+			+

torı- “Takip etmek, gözetlemek”

“Sonan soñ ormannan eki-üş jüzqadamday jerdegi qırqasımaqtıñ etpettep kelip üstine iyek arttı da, miltığın janınaqoyıp alıstağı joldı torıdı. Jatıp, közben torıdı. (A.J. s.75)”

Ondan sonra ormandan ikiyüz-üçyüz adım uzaklıktaki tepeciğe yüzüstü yatıp üstüne çenesini koydu da, silahını yanına koyup uzaktaki yolu gözetledi.

“Kekşil zāñgi kek almay nege ketsin, Baydıñ üyin torıdı baqşa jaqtan. (Me.Qa. s.2)”

Kinci muhtaç(zenci) intikam almadan neden gitsin, zengin evini gözetledi bahçe tarafından.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
torı-	+		+		+			+

toruvılda- “Bir şeyi gözetlemek, takip etmek”

“Ras, bir ret barıp, alıstan toruvıldap, qaysı uyada ekenin körıp qoyudıñ jön ekenin Narekeñ de oylağan. (KETS XIV. C. s.303)”

Doğru, bir defa gidip, uzaktan gözetleyip, hangi yuvada olduğunu görmenin doğru olduğunu Nareken de düşünmüştü.

“Kelesi küni de sol oydıñ jetelevimen esiktiñ aldın biraz toruvıldadı, biraq Qanattı kezdestire almadı. (Arm. s.4)”

Ertesi gün de o düşüncenin sevk etmesiyle kapının önünü biraz gözetledi, fakat Qanat'ı denk getiremedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
toruvılda-	+		+		+			+

Kazak Türkçesinde tespit edip örneklediğimiz yukarıdaki görme fiillerine ek olarak taradığımız eserlerde örneklerine rastlayamadığımız ama bu grupta yer alan fiiller de bulunmaktadır. *Çok dikkatli, dört gözle bakmak* “suqıy”, *gözünü dikip dikkatle bakma* “şegirey”, *bir birine göz ayırmadan bakmak* “qadas”, *gözleri kısarak bakmak* “jırtıy” *gözünü dikip bakmak, dik dik bakmak* “şaqşıyt”, *küçümseyerek bakmak anlamı veren* “şekşiy” fiilleri bunlara örnektir.

2.1.2. Türkiye Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri

Türkiye Türkçesinde Türkçe sözlükte yaptığımız taramada birleşik fiillerde dâhil 16 görme duyu fiiline ulaştık. Bu sayı Kazak Türkçesine oranla daha azdır. Bunun sebebi Türkiye Türkçede ağızlarda bu tür fiillerin daha fazla kullanılmasıdır. Yapılacak geniş bir ağız taramasında bu fiiller tespit edilebilir. Türkiye Türkçesinde tespit ettiğimiz görme duyu fiilleri şunlardır:

bak- 1. Bakışı bir şey üzerine çevirmek.”

“Aynaya tekrar dikkatle baktı. (Ö.S.S.H. s.45)”

“Zamanla nasıl değişiyor insan / Hangi resmime baksam ben değilim (T.S. s.188)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bak-	+		+		+			+

çivile- “2. Aynı noktaya sürekli olarak bakmak.”

“Duvara sırtını verip çömeldi. Gözünü hamamcının geleceği yola çiviledi. (T.S. s.441)”

“Bakışlarını alnının ortasına çiviledi. (T.Edb. s.62)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çivile-		+	+		+			+

gör- “1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek.”

“Bir sigara yaktı, kibritin ışığında saatin üç olduğunu gördü. (K.K. s.279)”

“Seni bir açık otomobilde gördüm. (Y.A. s.112)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
gör-	+		+		+			+

göster- “1. Birini veya bir şeyi işaretle belirtmek. 2. Görülmesini sağlamak, görmesine yol açmak.”

“Bak şimdi daha net görünüyor, diye işaret parmağıyla gösterdi. (A.M. s.29)”

“Şimdi okudum, diye elindeki kitabı gösterdi kadın. (A.M. s.125)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
göster-	+		+		+			+

gözetle- “1. Birine veya bir şeye gizlice bakmak, dikizlemek. 2. Birinin yaptıklarını belli etmeden izlemek.”

“Dönüp köşeye sokuldu. Eğilip gözetledi. (K.K. s.180)”

“Bitişik yalının taze gelini sabah işlerini görürken yan pencereden gözetlemek esaslı keyiflerimden biriydi. (T.S. s.794)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
gözetle-	+		+		+			+

gözle- “2. Dikkatle bakmak, gözlemlemek, tarassut etmek. 4. Gizlice bakmak, gözetlemek

“Hava değişikliklerini gözlemek havacılık için önemli bir iştir. (T.S. s.794)”

“Çekyatlarda, sedirde ve yerde yatanları bir süre gözledi. (K.No s.358)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
gözle-	+			+		+	+	

izle- 1. “Birinin veya bir şeyin arkasından gitmek, takip etmek.4. Eğlenmek, görmek, öğrenmek için bakmak, seyretmek. 6. Gözlemek, incelemek”

“Az sonra geleceğim, diyerek yanından ayrılan Feray’ın silüetini göz ucuyla izledi. (K.No s.257)”

“Ancak yaşlı kadın evde değildi, Josephine büyükbabasıyla oturup televizyon izledi. (S.Kat. s.286)”

“Çocuk kuşu gözleriyle izledi. (T.S. s.1010)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
izle-	+			+		+	+	+

seyret- “1. Bir şeyin durumunu, oluşumunu gözlemek, bakmak. 2. Bir olaya karışmadan bakmak. 3. Eğlenmek, görmek, öğrenmek vb. için bakmak, izlemek.”

“Rabia biraz şaşkın, salapuryada arkadaş olduğu çocuklu tazenin kocasıyla buluşmasını seyrediyordu. (T.S. s.1745)”

“Bir zaman avluyu seyretti. (D.E. s.30)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
seyret-	+			+		+	+	+

süz- “3. Gözle inceleyerek dikkatle bakmak. 4. Göz baygın ve anlamlı bakmak.”

“Kaşlarını çatarak başını kaldırdı. Dadal Efendi'yi dipten doruğa süzdü. (Y.A s.398)”

“Yarı kapalı, yumuk yumuk gözlerini büsbütün küçülterek nehrin iki kıyısını süzdü. (T.S. s.1838)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
süz-		+	+		+			+

Türkiye Türkçesinde görme anlamına gelen birleşik fiillerde kullanılmaktadır. *göz kesil-* “Bütün dikkatiyle bakmak.”, *gözle ye-* “1. Bir şeye çok istekle ve dik dik bakmak. 2. göz değdirmek.”, *gözünü ayırma-* “Bir şeye sürekli olarak bakmaktan kendini alamamak”, *gözleri çivilen-* “Aynı noktaya sürekli olarak bakmak.”, *gözünü (veya gözlerini) dik-* “Dikkatle bakmak, gözünü ayırmadan bir yere veya bir kimseye bakmak”, *göz süz-* “Baygın ve anlamlı bakmak”, *gözü dal-* “Gözü bir noktaya dikili olarak dalgın dalgın bakmak.”, *gözü git-* “Bir şeyi istemeden görmek, elinde olmayarak bakmak.” Bu kullanılan birleşik fiillerden yaygın olanlardan bazılarını aşağıda örneklendirdik.

göz at- “Kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek.”

“Beşer onar atlayarak son resme bir göz attı. (Y.A. s.199)”

“Kaç gündür gazetelerin yalnız başlıklarına şöyle bir göz atmış, havadislerin hiçbirisiyle ilgilenmemişti. (K.K. s.83)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
göz at-	+		+		+			+

göz gezdir- “2. bir yeri, bir şeyi çabucak incelemek.”

“Niçin çıktığını unutmuş gibi çevresine göz gezdirdi. (K.K. s.133)”

“Gazetelerdeki eğlence ilanlarına göz gezdirdim. (E.Ş.İ. s.39)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
göz gezdir-		+	+		+			+

gözü iliş- “Birdenbire veya istemeden görmek.”

“İngiliz'e gözü ilişti. Herif gözlerini kısarak kendilerine bakıyor, sanki konuşulanları anlamaya çalışıyordu. (E.Ş.İ. s.61)”

“Kuru Zeynel'in gözü, Maraz Ali'nin ensesine ilişti. (R.Y.K. s.330)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
gözü iliş-	+		+		+	+		+

2.1.3. Ortak Olarak Kullanılan Görme Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan görme duyu fiilleri şunlardır:

1. Kaz. T. baq > T.T. bak- Her iki lehçede de kullanılan bu fiilin anlam olarak farklılıkları bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde doğrudan doğruya bakmak, görmek anlamı verirken; Kazak Türkçesinde ise bu anlamıyla kullanılmamaktadır. Görmek, fark etmek anlamları itibariyle bu grupta yer almaktadır.

2. Kaz. T. kör- > T.T. gör- Bu fiil her iki lehçede de aynı anlam ve anlam özellikleriyle yaygın olarak kullanılmaktadır.
3. Kaz. T. izde- > T.T. izle- temel anlamları itibariyle her iki lehçede de aynı anlama gelirken. Türkiye Türkçesinde yan anlamalarında görme anlamını daha net olarak vermektedir.

Her iki lehçede de ortak olarak kullanılan fiiller bu grubun çekirdek eylemleridir. Algılama sürecinin en önemli basamağı olan görme duyu fiilleri Kazak Türkçesinde oldukça zengindir. Her iki lehçede tespit edilen fiillerin ortak kullanım alanları 3 fiil olarak görünse de ağızlarda bu ortaklığın daha yüksek bir seviyede olması muhtemeldir. Kapsamlı bir çalışmayla ortak kullanım alanları ortaya konulabilir.

Kazak Türkçesinde 57 tane görme duyu fiili tespit ettik. Bu tespit ettiğimiz görme duyu fiillerinden 49 tanesi ilk anlamıyla bu grup içerisinde yer almaktadır. Geri kalanlardan 4 tanesi ikinci, 3 tanesi üçüncü ve 1 tanesi de dördüncü anlamıyla görme duyu fiili olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise 19 tane görme duyu fiili tespit ettik. Bu tespit edilen fiillerden 13 tanesi ilk anlamıyla bu grupta yer alırken; 2 tanesi ikinci, birer tanesi de üçüncü ve dördüncü anlamıyla bu grupta yer almaktadır. İzle- fiili 1. 4. 6. anlamları; seyret- fiilide 1. 2. ve 3. anlamları ile görme duyu fiillerinde kullanılmaktadır.

Her iki lehçeye bakıldığında Kazak Türkçesinde görme duyu fiillerinin çok fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığın ağızlarda yapılacak ayrıntılı bir çalışmayla minimum düzeye indirilebileceği kanaatindeyiz.

2.2. İşitme Duyu Fiilleri

Dolaylı veya dolaysız olarak çevreden gelen sesleri kulaktaki alıcılar yardımıyla algılama olayına işitme denir. İşitmemizi sağlayan ses dalgalarıdır. Bu ses dalgalarını algılama işi sırasında oluşan eylemlere temel işitme eylemleri adını

veririz. Bu oluşan eylemler ses dalgalarını doğrudan doğruya şiddeti ne olursa olsun algılamayı ifade eder. İşitme duyu fiillerinin bir diğer bölümü ise ses dalgalarını bizzat oluşturan eylemlerdir. Bu eylemler dolaylı yoldan da olsa bu grupta yer almaktadır. Bu fiillerden bazılarını örneklendirip bazılarını ise sadece anlamlarını vermek kaydıyla bu grupta yer vereceğiz. Bakıldığı zaman hem Kazak Türkçesinde hem Türkiye Türkçesinde işitme duyu fiilleri örnekleri diğer duyu fiillerine oranla daha azdır. Her iki lehçede de dikkate değer şekilde işitme anlamı veren birleşik fiiller bulunmaktadır. Kazak Türkçesinde çekirdek eylem olarak *esit-*, *esti-*, *tñda-* fiilleri kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *işit-*, *duy-* fiilleri çekirdek eylem olarak kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan duyu fiillerini tespit ederken yaptığımız karşılaştırmayı bu bölümde yaparken sadece temel duyu fiillerini esas alacağız. İkincil işitme fiilleri doğrudan değil dolaylı olarak bu grupta yer aldığı için karşılaştırmada yer vermeyeceğiz.

2.2.1. Kazak Türkçesinde İşitme Duyu Fiilleri

2.2.1.1. Temel İşitme Duyu Fiilleri

esit- “1. Duymak, işitmek.”

“Paşanıñ kökeyinde ne bar ekenin jurt öz qulaqtarınan esitti. (E.A. s.254)”

Padişahın aklında ne olduğunu halk kendi kulağı ile duydu.

“Alğaşqı künderi balanın qulaq tütigi suvğa tolı boladı da, eşteñeni esitpeydi. (KETS V. C. s.444)”

İlk günleri çocuğun kulak borusu su dolu olur, hiçbir şey duyamaz.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
esit-	+		+		+	+		+

esti- “1. Duymak, işitmek. 2. Dinlemek, anlamak.”

“Daladan kübirindi estigen soñ, atındı tısqa şığıp, baylap turar. (KETS V. C. s.431)”

Dışarıdan fısıltısını duyduktan sonra, atını dışarıya çıkıp bağlar.

“Xan elşilikke barıp eki jigittiñ xabarın öz qulağınan estidi.(Ü. s.297)”

Han elçiliğe varıp iki yiğidin haberini kendi kulağı ile işitti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
esti-	+	+	+		+	+		+

qulaqtan- (I) “Duymak, işitmek, haberdar olmak.”

“Endi bayqasam, eldin bəri qulaqtanğan tarizdi. (KETS X. C. s.291)”

Şimdi fark etsem halkın hepsi duymuş gibi.

“Bükil avdan xalqı qulaqtanıp qalğasın qalay qutqaramın? (Sür. s.2)”

Bütün bölge halkı duydu nasıl kurtarayım.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qulaqtan-	+		+		+	+		+

tiñ tiñda- “Kulak kabartmak.”

“Esikti japtı, törden stolğa barıp, stolüstinde jatqan, ortasınan buvilğan bir şuvmaq qağazdı alıp, esikke qaradı, tiñ tiñdadı, qağazdıñ adresin oqıdı. (M.Q. s.64)”

Kapıyı kapadı, baş köşedeki masaya varıp, masa üstünde duran, ortasından buruşturulmuş bir top kâğıdı alıp, kapıya baktı, kulak kabarttı, kâğıttaki adresi okudu.

“Sol jağına qaradı - stolbos, esik jaqtan tñ tñdadı: birev kele jattı, buvılğan qağazdı stoldıñ tartpasına sala saldı, esikten poçtalon kirdi. (M.Q. s.64)”

Sol tarafına baktı masa boş, kapı tarafına kulak kabarttı: biri geliyor, paketlenen kâğıdı masanın çekmecesine koydu, kapıdan postacı girdi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tın tñda-	+		+		+			+

tñda- “1. Kulak vermek, dinlemek.”

“Qolınan süyrelep törge ozdırdı. Sosın qonaqasından keyin közin tars jumıp ap, qonağıññ añgimesin tñdadı. (Ü. s.134)”

Elinden sürükleyip başköşeye geçirdi. Sonra misafır yemeğinden sonra gözünü tamamen yumup, misafırının sohbetini dinledi.

“Är sözün avızın aşıp tñdaydı. (Ü. s.208)”

Her sözünü ağızı açık dinledi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tñda-	+		+		+			+

Temel işitme fiilleri içerisinde birleşik fiiller de kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan birleşik fiiller şunlardır:

dıbıs añdı- “Kulak kabartmak”

“Dıbıs añdıp, sırtqa älsin qulaq türisti. (KETS I. C. s.536)”

Kulak kabartıp, dışarıya ara sıra kulak verdi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dıbıs ańdı-	+		+		+			+

qulağı eleñ et- “Kulak kesilmek, akli bölünüp dinleye kalmak.”

Erjanniñ qulağı eleñ ete qaldı. – ol kim? –dedi. (KETS X. C. s.284)

Erjan kulak kesildi.- o kim? -dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qulağı elen et-	+		+		+			+

qulaq sal- “ Dinlemek, işitmek.”

“Bulardıñ aytqanına qulaq saldı,“Kez bolar” degen sözge bek quvandı. (B.S. 19 C. s.16)”

Bunların söylediğini dinledi, “zamanı gelince” denilen söze çok sevindi.

“Ol davısqa bul adam qulaq saldı, bir adam zar jılaydı, qayran qaldı. (Qat. s.7)”

O sesi bu adam dinledi. Bir adam içini döküyordu, hayran kaldı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qulaq sal-	+		+		+			+

qulağına tiy- “Duymak, haberdar olmak”

Zlıyxajan, basıñdı köteresiñ be, keldi goy, - degen davıs qulağına tiydi. (Äje s.15)

Zlyxajan, başını kaldırır mısın geldi, diyen sesi duydu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qulağına tiy-	+		+		+	+		+

qulağına şalın- “İşitmek, duymak, haberdar olmak”

Közin jumpülgermey, baspaldaqpen köterilip kele jatqan biyik ökşe tıqlı qulağına şalındı. (I.T. s.36)

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qulağına şalın-	+		+		+	+		+

sözün ańda- “Sözünü dinledi, birinin konuşmasını etrafına bakınarak dinlemek.”

“Suraydı bastan-ayaq qazı taldap, turadı üşeviniñ sözün ańdap. (KETS I. C. s.531)”

Soruyor baştan aşağı hâkim tahlil edip, üçünün sözünü dinleyip.

“Endi tıstan kirgen báybişeniñ bir sözün ańdap qaldı. (Ü.K. s.6)”

Şimdi dışarıdan giren beybişenin konuşmasını dinledi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sözün ańda-	+		+		+			+

2.2.1.2. İkincil İşitme Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde ses dalgalarının oluşturduğu eylemlerin sonucunda ortaya çıkan fiiller de dolaylı olarak bu grupta yer almaktadır. Doğrudan işitme anlamı vermediği için anlam incelemesi yapmayıp sadece sözlük anlamlarını vermekle yetindik.

ayğayla- “Yüksek ses çıkarmak, bağırarak, haykırmak”

“Töñirek tınıştalğan sayın örşelene ayğaylaydı. (Ü. s.404)”

Etraf sessizleştikten sonra kızıp bağırdı.

ayqayla- “1. Yüksek sesle konuşmak, bağırarak

“Çuvbo! — dep ayqayladı ol.—Bilemin,— dedi Çuvbo.— Özim bärin de körüp turdım.(Ert. s.54)”

Çuba! –deyip bağırdı o. – biliyorum, -dedi Çubo. – kendim hepsini de görüyorum.

baqır- “1. Yüksek ses çıkarmak, bağırarak, haykırmak”

“Sarañ bay esektey bop baqıradı:- Öldim, - dep. (M.İ.B.Ş. s.27)”

Sarañ bay eşek gibi bağırdı: - öldüm, -deyip.

davısta- “1. Sesi yükselterek söylemek, konuşmak, yüksek sesle söylemek, seslenmek”

“Qarağım, jaqsım! Şayğa kel!- dep şeşesi de davıstadı. (KETS IV. C. s.534)”

Yavrım, güzelim! Çaya gel! –deyip annesi seslendi.

dıbis ber- “Ses çıkarmak, seslenmek”

“Törgi bölmeniñ aşıq turğan eki aşpalı esigine barıp dıbis berdi. (Q.A. s.180)”

Baştaki odanın açık duran çift taraflı kapısına gelip seslendi.

ün qat- “Seslenmek, ses vermek”

“Mayor oğan zildene ün qattı: Siz kim bolasız? (Q.A. s.12)”

Mayor ona öfkeyle seslendi: siz kimsiniz?

ünde- (I) “ Bir şey demek, söylemek, seslenmek”

“Qoyşı ündemedi. Ündep men istemedim dep tanuv degen bala qoyşınıñ oyına da kelmedi. (Jol. s.121)”

Çoban seslenmedi. Söyleyip ben yapmadım deye inkar eden bala çobanın aklına bile gelmedi.

şıñgır- “1. Çığlık atmak, bağırarak”

“Qoliñ şığıp ketpesin, Barsxan! - dep tağı şıñğırdı Ayşa. (A.Ay. s.276)”

Elin çıkmасын, Barsxan!- deyip yine bağırdı Ayşa.

“Şıñğırıп baldar jıladı; qaruwlı qolmen qıynasa, köziniñ jasın tıymadı. (KETS XV. C. s.575)”

Çığlık çığlıға balalar aғladı; güçlü eliyle zorlasa da, gözünüñ yaşını dindiremedi.

Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz ikincil işitme fiillerine şu fiilleri de ekleyebiliriz:

“**şaqır-**”, Başka bir yerde duran bir kişiyi bağırarak ya da el sallayarak çağırarak, “**azanla-**”, bağırarak ezan okur gibi ses çıkarmak, “**anala-**” haykırmak bağırarak anne diye bağırarak, seslenmek, “**aqırıp baqır-**” yüksek sesle bağırarak, bağırıp çağırarak, “**aqır-**” yüksek ses çıkarmak, bağırarak, haykırmak, “**añkilde-**” ses yükseltmek, bağırarak, “**dıbısta-**” bağırıp çağırarak, ses çıkarmak, “**söyle-**” konuşmak, söylemek, “**ayt-**” demek, söylemek, “**de-**” demek, söylemek, “**sıbırla-**” fısıldamak “**miñgirle-**” mırıldanmak, homurdanmak.

2.2.2. Türkiye Türkçesinde İşitme Duyu Fiilleri

dinle- “1. İşitmek için kulak vermek”

Konağın hesabını sen söylersin, ben de dinlerim. (T.S. s.534)

“Eğilip gözetledi. Önce bir şey göremedi, dinledi, ses alamadı, sonra epey uzaktan iki karaltı fark etti. (K.K. s.180)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dinle-	+		+		+			+

duy- 1. Bilgi almak, öğrenmek, haber almak. 2. İşitmek, ses almak”

“Çamaşırıcı Fatma kadın annemin duymayan kulaklarına yalvarıyor. (T.S. s.581)”

“Ancak kıyamet koştuktan sonra dünyayı sarabilecek bu kalın sessizliğin içinde, bir gülüş duydum. (K.K. s.2787)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
duy-	+	+	+		+	+		+

işit- “1. Kulakla algılamak, duymak. 2. Haber almak”

“Doktorun sesini işitince koştı, yanakları kırmızı, gözleri parlıyordu. (T.S. s.997)”

“Bu sırada yanlarına yaklaşan Nail, iki kardeşin son sözlerini işitmişti. (S. s.138)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
işit-	+	+	+		+	+		+

Türkiye Türkçesinde işitme duyu fiillerinde birleşik fiiller de yaygın olarak kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan birleşik duyu fiillerinden önemli olanları şunlardır: *kulağı dikil-* “konuşulanları dinlemek için dikkat kesilmek” *kulağına çalın-* “başkasına söylenirken kendisi de duymuş olmak” *kulağına çarp-* “duyulmak” anlamları veren birleşik fiillere taradığımız metinlerde örnek bulamadık. Bunların dışındakileri ise örneklendirdik.

kulak kabart- “Belli etmemeye çalışarak dinlemek” *kulak kabart-* fiili temel anlamıyla kullanılıp olumlu anlama sahiptir. Zihinsel temas yoluyla oluşur ve istemlidir.

“Sonra, eşikte ayak seslerini duymak için kulak kabarttı. (D.K.R. s.267)”

“Karanlıkta uyuyup uyumadığını anlayabilmek için tüm seslere kulak kabartarak yanına uzandım. (T.S. s.1248)”

kulak kesil- “Büyük bir dikkatle dinlemek” Zihinsel temasla oluşan bu birleşik fiilimiz istemlidir. Temel anlamı ile bu grupta yer alır ve olumlu bir anlama sahiptir.

“Millet susmuş, kulak kesilmişti. (Y.Y. s.26)”

“Çok kızgın bir fikir çarpışmasının üzerine gelmişim, kulak kesildim. (T.S. s.1248)”

kulak tut- “İnlemek, işitmek istemek” *kulak tut-* fiili istemli olarak zihinsel temas sonucu ortaya çıkar. Temel anlamıyla kullanılır ve olumlu bir anlama sahiptir.

“Kulak tuttum, parmak vurdum gerçi sesin gelmedi. (Gök. S.103)”

kulak ver- “1. Merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak” Temel anlamıyla kullanılan bu birleşik fiilimiz olumlu bir anlama sahiptir ve zihinsel temas sonucunda istemli olarak oluşur.

“Dinle bak... Mustafa, kolundan çekerek arkadaşını çömelmeye zorladı. Kulak verdiler. Aşağı Mahalle'den birkaç kişi geliyordu. (S. s.14)”

“Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın / Bir vatan kalbinin attığı yerdir. (T.S. s.1248)”

kulağına çalın- “Başkasına söylenirken kendisi de duymuş olmak.” İstemsiz olarak oluşur ve olumlu bir anlama sahiptir. Temel anlamıyla bu grupta yer alır ve zihinsel temas belirtir.

“Bu gürültüler arasında Vildan'ın bağırarak ve daha ziyade kıymet vererek telaffuz ettiği bazı kelimeler, cümleler kulağıma çalınıyordu. (T.S. s.1248)”

kulağına çarp- “Duyulmak.” Temel anlamıyla bu grupta yer alır ve olumlu bir anlama sahiptir. Zihinsel temasla oluşur ve istemsiz bir birleşik fiildir.

“Barın kalabalığı, hareketliliği, çalgısı ve dumanı içinde ortaya atılan bu söz, tam bir isabetle geldi, Ahmet Samim'in kulağına çarptı. (T.S. s.1248)”

kulağı dikil- “Konuşulanları dinlemek için dikkat kesilmek.” İstemli bir birleşik fiil olan bu fiilimiz temel anlamıyla kullanılır. Olumlu bir anlama sahiptir ve zihinsel temasla ortaya çıkar.

“Şimdi kulakları, seslerimize dikilmiş bir köpek gibi yatıyordu. (T.S. s.1248)”

kulağına gel- “1. Kulağına çalınmak. 2. Duymak.” Hem temel hemde yan anlamıyla işitme anlamı veren bu fiilimiz olumlu bir anlama sahiptir. Zihinsel temas bildirir ve istemli yada istemsiz olabilmektedir.

“Acaba benim kulağıma gelen sesler bir yanılsama mıydı? (T.S. s.1248)”

kulağına git- “Duymak.” Temel anlamıyla kullanılır ve olumlu bir anlama sahiptir. Zihinsel temas belirtir. İstemsiz bir fiildir.

“Olup bitenler kulağına gitse onlardan önce çarkıma okur ya neyse. (T.S. s.1248)”

Türkiye Türkçesinde ikincil duyu fiillerine şu fiilleri örnek olarak verebiliriz:

ciyakla- “1. İnce, acı ve yüksek sesle bağırarak, ciyaklamak.”, **çağır-** “1. Birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söylemek, seslenmek.”, **çığır-** “Çağırarak, seslenmek.”, **haykır-** “1. Telaş, şikâyet vb. sebeplerle yüksek sesle bağırarak. 2. Çağırarak, seslenmek.”, **höykür-** “Heyecanlı veya kızgın bir biçimde bağırarak konuşmak.”, **payla-** “Birine kusurundan ötürü sert sözler söylemek, azarlamak.”, **seslen-** “1. Uzaktan bağırarak çağırarak, ünlemek. 2. Bir şey söylemek için sesini çıkarmak veya cevap vermek.”, **çal-** “4. Ses çıkarmak, ses vermek.”, **çeneleş-** “Karşılıklı olarak konuşmak.”, **de-** “1. Söylemek, söz söylemek. 4. Herhangi bir ses çıkarmak.”, **fısılda-** 1. Başkalarının duymayacağı kadar alçak sesle konuşmak, fıslamak.” **fıslama-** 1. Fısıldamak.” **konus-** “1. Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak. 3. Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek.” **murıldan-** “1. Alçak sesle kendi kendine bir şeyler söylemek. 2. Alçak sesle şarkı söylemek 3. Ancak yanındakinin duyabileceği bir biçimde konuşmak.”, **söyle-** “1. Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak.”

2.2.3. Ortak Olarak Kullanılan İşitme Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan temel işitme fiilleri:

1. Kaz. T. esit- > T.T. işit- Her iki lehçede de çekirdek eylem olarak kullanılan bu fiil, anlam ve anlam özellikleri açısından benzerdir.
2. Kaz. T. tında- > T.T. dinle- Anlam ve anlam özellikleri açısından benzer olan bu fiil her iki lehçede de geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Ortak olarak kullanılan iki fiilde her iki lehçenin çekirdek eylemini oluşturmaktadır. Çekirdek eylemlerin her iki lehçede de aynı olması, dışarıdan gelen sesleri aynı algıladığımızı göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere ikincil işitme fiillerini karşılaştırmaya almadık. Kazak Türkçesinde 11 tane birincil işitme duyu fiili tespit ettik. Bu fiillerin tamamı ilk anlamları itibariyle bu grupta kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise Kazak Türkçesiyle aynı oranda birincil işitme duyu fiili bulunmaktadır. 11 fiilin tamamı da ilk anlamıyla işitme duyu fiili

olarak kullanılmaktadır. Her iki lehçede de fiillerin az olmasından dolayı işitme anlamını birleşik fiiller kullanarak sağlamaktadır.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde işitme fiillerinin sayısını arttırmak için ağızlarda kapsamlı bir çalışma yapmak gerekir.

2.3. Tat Alma Duyu Fiilleri

2.3.1. Kazak Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri

Ağıza alınan bir nesnenin dilde bulunan uyarıcıları harekete geçirmesiyle oluşan eylemler sonucu ortaya çıkan fiillere tat alma duyu fiilleri denir. Tat alma duyusu görme ve işitme duyusundan sonra en önemli duyumuzdur. Çocuklar dışarıda olup bitenleri algılamada en fazla tat alma duyusunu kullanmaktadır. Kazak Türkçesinde fiillerin yanı sıra birleşik fiillerde bu grup içerisinde yer almaktadır. Tat alma duyuları içerisinde yer verdiğimiz fiillere bakıldığında dil kullanılarak doğrudan tat alma anlamı verenlerin yanı sıra, yeme, içme ve kemirme gibi fiillere de yer verdik. Bu fiillere yer verme sebebimiz bu eylemler gerçekleşirken de tat alma duyusunun harekete geçmiş olmasıdır. Tat alma duyu fiillerini sıralarken bu durumu göz önünde bulundurarak iki gruba ayırdık. Birinci grupta *tat- jala-* gibi doğrudan dilin kullanılması anlamına gelen fiillere, ikinci grupta ise yeme içme fiillerine yer verdik.

2.3.1.1. Temel Tat Alma Duyu Fiilleri

avız tiy- “Ağıza bir nesneyi alarak tadına bakmak”

“Avzın aşuvğa keltirmey, dızıldap jürip aldına bal äkelip qoydı. Bul jaylap avız tiydi. (T.S. s.26)”

Ağzını açtırmadan hızlıca önüne bal getirip koydu. Bu yavaşça tadına baktı.

“Asığıp otırğan Tanaqöz aldına qoyğan sıqpa qurt pen sarı maydan avız tidi de, tısqa şıqtı. (KETS II. C. s.185)”

Acele eden Tanagöz öniine koyulan kurt¹ ile tereyağını tadıp, dışarıya çıktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
avız tiy-	+		+		+		+	

dämin kör- “Tadına bakmak”

“Böbeş kaströldegi astrıñ dämin kördi. (Q.K. s.50)”

Böbeş tenceredeki yemeğin tadına baktı.

“Pissimilda,- dep özi urttap dämin kördi. (J.Al. s.38)”

Bismillah deyip tadına baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dämin kör-	+		+		+		+	

dämin tat- “Yiyip tadına bakmak”

“Kürkeniñ işine üş dastarqan jayılp, köl-kösir şaşılğan bavırsaqtan kişiler däm tatıp otr. (KETS IV. C. s.552)”

Çadırın içine üç dastarhan kuruldu, bolca konulan bavırsaktan insanlar yiyip tadına bakıyorlar.*

“Mağrıypa osınıñ ekevinin de dämin tattı. (A.T.Ö.O. s.1)”

Mağrıpa bu ikisinin de yiyip tadına baktı.

¹ Kurt: süzölmüş yoğurttan yapılan tuzlu ve kurutulmuş yiyecek.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dämin tat-	+		+		+		+	

jala- “1. Yalamak, dilini sürmek, dili ile bir şeylerin tadına bakmak”

“Quvanısp jas balalar mañayda, Qızıq körüp süt köbigin jaladı. (J.Öl. s.39)”

Etrafta eğlenen gençler, ilginç görüp süt köpüğünü yaladı.

“Men seni qızğanamın, Qızğanıştan muz şaynap, tuz jaladım. (Ö.J. s.86)”

Ben seni kıskanıyorum, kıskançlıktan buz çiğneyip, tuz yaladım.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jala-	+		+		+		+	

talma- (II) “Bir nesneyi ağıza alıp tadına bakmak”

“Keşe tüsten nâr tatpağan Qospan qorjınan kurt alıp talmap qoyadı. (KETS XIII. C. s.667)”

Dün öylen aş bulamayan Qospan torbasından kurt alıp tadına baktı.

“Qatıp qalğan jalğız bälele nanın alıp talmadı. (Av. 6.C. s.250)”

Ayrı duran donmuş ekmeği alıp tadına baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
talma-	+		+		+		+	

tamsa- “Bir nesnenin tadını ağız yardımıyla bilmek”

“Ne ekenin öziñ bilmeseñ de, tañdayıñ tanıytın bolar, avzıña sal da tamsay ber (KETS 13. C. s.678)”

Ne olduğunu bilmesen de, damağın tanır, ağızına koyup tadına bak.

Köktemde qazı men tamsap şujıq, üviz işip, qurt jegen är sät qızıq. (Ö.J. s.65)

Baharda qazı² ile sucuk tadıp, ağız³ içip, qurt yediğim her an güzel.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tamsa-	+		+		+		+	

tat- “Tatmak, tadına bakmak”

“Közben körüp, qulaqpen esitip, qolmen ustap, tilmen *tatıp*, murınmen yiskep, tıstağı dünyeden habar aldı. (Q.X.F.M. s.159)”

Gözle görüp, kulak ile işitip, el ile tutup, dil ile tadıp, burun ile koklayıp dışarıdaki dünyadan haber aldı.

“Onan soñ ündi palavın *tattıq*. (KETS XIV. C. s.36)”

Ondan sonra ünlü pilavını tattık.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tat-	+		+		+		+	

tuşın- “1. Tadını almak, tadını sezmek”

“Dämin tuşına almay qoydı. (KETS XIV. C. s.452)”

² Qazı: Atın kaburga ve yağlı tarafından yapılan sucuk.

³ Ağız: Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü

Tadını bir türlü alamadı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tuşın-	+		+		+	+	+	

2.3.1.2. Yeme İçme Tat Alma Duyu Fiilleri

al- “6. Yemek yiyip içmek”

“Abay ağa, quymaq jeñiz, alñız, - dep Dämejan sıpayı qonaqjaylıq körsetti. (KETS I. C. s.310)”

Abay ağa kuymak yiyiniz, yiyin deyip Dämejan edeplice misafirperverlik gösterdi.

“Jumabay maylı jambastı älibektiñ aldına japıraqtap tuvrap: - alñız, alñız, -dep qoyadı. (KETS I. C. s.310)”

Jumabay yağlı kalça kemiğini Älibek'in önüne yaprak gibi doğrayıp: - yiyiniz, yiyiniz, - dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
al-		+	+		+		+	

asa- “1. Ağzını doldura doldura yemek yemek”

“Asap toymağan, jep toymaydı. (Maqal)”

Ağzını doldura doldura yemezsen doymazsın.

“İşin avırsa, avırar, etti *asaviñ* soyqan edi- dedi ol Sağıtqa. (KETS I. C. s.701)”

Karnın elbette ağrır, eti ağzını tıka basa doldurup yemen felaket idi- dedi Sağıt'a.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
asa-		+		+		+		+

avqattan- “2. Yemek yemek, yemek içmek”

“Odan keyin asxanağa barıp avqattanıp aldı. (Äñ s.30)”

Ondan sonra yemekhaneye gidip yemek yedi.

“Olar ashanağa barıp avqattanıp aldı. (KETS II. C. s.158)”

Onlar yemekhaneye gidip yemek yedi.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
avqattan-		+		+		+	+	

azıqtan- “1. Yemek yiyip içmek”

“Adamnıñ denesitaza ävede ğana tüzüv azıqtanıp, küşeyip quvattanadı. (Al. K. 6.C. s.133)”

İnsanın vücudu sadece temiz havada doğru yemek yer ve güçlenip kuvvetlenir.

“Olar azıqtandı, azırağ uyıqtap demaldı. (O.B.)”

Onlar yemek yedi, biraz uyuyup dinlendi.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
azıqtan-		+		+		+		+

dastarqandas- “Birlikte oturup yemek yemek”

“Qasındağı mırzalarman dastarqandasıp, atanın aşınan avız tiyelik, -dedi ol. (A.J. s.15)”

Yanıdaki beylerle aynı sofrada oturup birlikte yemek yiyip, atanın aşının tadına bakalım, dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dastarqandas-	+		+		+		+	

em- (I) “1. Meme emmek. 2. Bir nesneyi soğurmak, emmek”

“Emizikke üyrenip ketken balanın emşek embey qoyuı mümkün. (KETS V. C. s.259)”

Emziğe alışan bebeğın meme emmeyi bırakması mümkündür.

“Men ömirlik katorgige kesilgende sen emizik emip jürgensiñ. (Aq. s.21)”

Ben hayat boyu sürgün cezasına çarptırıldığında sen emzik emiyordun.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
em-	+	+	+		+		+	

iş- “1. İçmek, yudumlamak. 2. Yemek yemek, yiyip içmek”

“Mına qızıqtı özi ğana körıp qoymay, avılına da körsetip, ayran işip, avızı uvılıp jürgen sarbazdardıñ savabın alayın dep, älgilerdi qonaqqa şaqırıptı. (Ü. s.113)”

Bu ilginç durumu sadece kendi görmeyip, köyüne de gösterip, ayran içip, ağzı yaralı gezen askerin sevabını alayım dedi, biraz öncekileri misafirlığe çağırdı.

“1734 jılı 10 ıyyun küni stats-sovetniyk Kiyriylov tañğı şayın işip bolar-bolmasta esik qağıldı. (E.A. s.34)”

1734 yılının 10 Haziran günü devlet danışmanı Kirilov sabahki çayını içip bitirir bitirmez kapı vuruldu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iş-	+	+	+		+		+	

işip je- “Yemek yemek”

“Qonaktar işip-jedi. (A.Añ.4 s.4)”

Misafirler yemek yedi.

“Sen joq kezde söz bolıp pa külgenim, söz bolıp pa *işken-jegen*, kiygenim. (KETS XV. C. s.752)”

Senin yokluğunda söz mü oldu güldüğüm, söz oldu mu yiyip içtiğim, giydiğim.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
işip je-	+		+		+		+	

jalma- “1. Ağzında öteberi gezdirerek çiğnemek, yemek”

“Al mineral zattar jetkiliksiz bolğan jağdayda, botalar birinin jünün biri jalmap jeydi. (KETS V. C. s.661)”

Maddeler mineral bakımından yetersiz olduğunda, deve yavruları bir birinin yününü çiğneyip yer.

“Qızıl jalın quvıp jetip, munı ökşesinen bastap jalmap juta bastaganday, bökse tusu janıp bara jatqanday. (E.A. s.194)”

Kızıl alev takip edip yetişti, bunu ökçesinden başlayarak çiğneyip yutmaya başlar gibi, kalça tarafı yanıyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jalma-	+		+		+		+	

je- “1. Yemek, yemek yiyip içmek”

“Tuvralğan etten başka eşqanday tamaq bolğan joq, etti olar qasıqpen emes, qolmen jedi. (Ü. s.314)”

Doğranmış etten başka yemek yoktu, eti onlar elleriyle yedi.

“Olar asıqpay otırıp tüstik jedi. (Ü. s.265)”

Onlar acele etmeden yavaş yavaş öğle yemeği yedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
je-	+		+		+		+	

jeñkire- “Az yemek”

“Davisimniñ kelmeytuğın mánisi sol, baqırdan urlıq etin jeñkiredim. (KETS IX. C. s.331)”

Sesimin çıkmamasının sebebi o, tavadan çalıntı etten biraz yedim.

“Tamaqtı jeñkire, et, balıq, tavıq, jumırtqa je, - dedim. (J.Es. s.58)”

Yemeği az ye, et, balık, tavuk, yumurta ye, dedim.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jeñkire-	+		+		+		+	

jep iş- “İçmek, yemek”

“Dastarxan baydı bılay da, Qonaqtar erkin jep-işti. (J.Seg.)”

Dastarhan böyle de zengindi, misafirler serbestçe yiyip içti.

“Kişkentay böbek, jatıp beker jep-işpe. Üy jumısın sen de iste. (KETS VI. C. s.341)”

Küçük bebek, yatıp boşuna yiyip içme.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jep iş-	+		+		+		+	

jut- “1. Yutmak”

“Tereze aldındağı şölmekti aşıp, bir stakan tuzdı suvdı jutıp saldı. (T. s.107)”

Pencerenin altındaki çölmeği açıp, bir bardak tuzlu suyu yuttu.

“Avzındağı kıımızdı jutıp ülgermesten, bırış etip, qaçalıp, şaşaldı da qaldı. (B.Ş.S. s.100)”

Ağzındağı kıımızı yutup bitiremeden, gurklayıp boğazına takılıp, boğulur gibi oldu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jut-	+		+		+		+	

kömeylet- “1. Boğazına tıkmak, yemek, içmek”

“Keyde avzına may men bavırsaqtı kömeyletip jiberse, tıgılıp söyley almay qaladı. (KETS VIII. C. s.279)”

Bazen yağ ile bağırsağı boğazına tıkip yese, tıkanıp konuşamıyor.

“Pisirip, aldına alıp keybirevler uvıstap kömeyletip jatır tıgıp. (T.Q. s.12)

Pişirip önüne koyup bazıları avuçlayarak tıka basa yiyorlar.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kömeylet-	+		+		+		+	

lıqıy- “Tıka basa yiyip içmek”

“Kenjekeñnin üç jasar Nurgojası jaña pısken sarı bavırsaqqa lıqıya toyıp alğan keyin, onımen avtopoezd oynay bastadı. (KETS X. C. s.716)”

Kenjeke'nin üç yaşındaki Nurğolası yeni pişen sarı bağırsağı tıka basa yiyip içtikten sonra, römorklu kamyon oynamaya başladı.

“Eki sağattay kütip otırğan etti jep lıqıyıp uyıqtadı. (Q.Su. s.34)”

İki saat kadar bekleyen eti tıka basa yiyip uyudu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
lıqıy-	+		+		+		+	

meldekte- “1. Tıka basa yemek, ağızdan burnundan gelecek şekilde çok yemek”

“Qımızğa meldektegen eki jigit şañqay tüste atqa qondı. (KETS XI. C. s.173)”

Kımız tıka basa içen iki yiğit tam öğle vaktinde ata bindi.

“Meldektep toyğan soñ, qalğanın keyin jermin dep qoyñıña tıgıp alatın körinesiñ.
(D.Koy. s.346)”

Tıka basa yiyip doyduktan sonra, kalanını sonra yerim deyip koynuna tıkdıǵını görürsün.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
meldekte-	+		+		+		+	

muji- “1. Kemiǵi kemirmek”

“Üylenbegen jigit pen qız süyektiñ etin tazalap *mujısa*, süygen jarları suluv boladı.
(B. Qanarbaeva, Qaz. Nanım-senim.)”

Evlenmemiş erkek ile kız kemiǵin etini tertemiz kemirse, sevdikleri güzel olur.

“Birer şal bar, olar et jep, bas *mujıvdan* artılar emes. (KETS XI. C. s.325)”

Birer yaşlı adam var, onlar et yiyip hiçbir şey bırakmadan kelle kemiriyorlar.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
muji-	+		+		+		+	

qarbi- “1. Avuçlayarak yemek, aǵzını doldura doldura yemek”

“Maylı japıraqtan birer qarbiǵandar etke endi zavqı soqpay qaldı. (KETS IX. C. s.363)”

Yaǵlı yapraktan aǵzını doldura doldura yiyenler ete şimdi istek duymadı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qarpi-	+		+		+		+	

qarpi- (II) “1. İri lokmalarla ağzını doldurarak yemek, hapur hapur yemek”

“Rıypston bir ülken tilikti alıp avzına aparıp, durıstap qarpidı. (Ö.Ba. s.29)”

Rıypston büyük bir dilimi ağzına götürüp, hapur hapur yedi.

“Aşqaraqtana qara nandı qarpip eki asadım, sonan keyingisin bilmeyim; esimdi jıysam, gosrıyıtalda jatırımın. (E.Q. s.170)”

Açgözlüce kara ekmeği ağzıma doldurup tıka basa yedim, ondan sonrasını bilmiyorum, aklımı toparlasam hastanede yatıyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qarpi-	+		+		+		+	

qavja- “1. İyice çiğneyip yutmak, yemek”

“Qolıma bir tüyir qatqan nan tüsse, sonı qavjaymın. (KETS IX. C. s.492)”

Elime bir parça kurumuş ekmeğe geçse, onu yerim.

“Taba nannan azdap qavjadı. (Min. s.78)”

Tava ekmeğinden biraz yedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qavja-	+		+		+		+	

qayza- “Dişlerin arasına alıp çiğnemek”

“Şöp qayzap, sarsuv işip, sarımsaq jep, Nan tügil, közden uştı qurt-irimşik. (N.T.B.)”

Ot çiğneyip, sarı su içip, sarımsaq yiyip, değıl ekmek kayboldu kurt-peynir.

“Atası qanday jumsaq astı da qızıl iyegimen qayzap, juta almay, talmap otiratın ayanıştı halge jetipti. (KETS IX. C. s.34)”

Atası, yemek ne kadar yumuşak olursa olsun dişleri dökülmüş diş etiyle çiğneyip yutamadan, uğraşıp acınacak hale gelmiş.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qayza-	+		+		+		+	

qılqıldat- “1. Ses çıkararak aralıksız lıkır lıkır içmek”

“Burla berip, artıma bir qarap edim, Şekerbek qalğan suvdı qılqıldatıp jutıp jatrı eken. (E.B. s.5)”

Dönüp arkama bir baksam, Şekerbek kalan suyu lıkır lıkır içiyor.

“Lay suvdı qılqıldatıp jatrımın. (Ş.Ş.B. s.13)”

Bulanık suyu lıkır lıkır içiyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qılqıldat-	+		+		+		+	

qomağaylan- “1. İştahlı ve gürültülü bir biçimde yemek, hapur hupur yemek”

“Buringıday emes, qoyannıñ da etin *qomağaylana* parşalap, süyeklerin paşırlata şaynadı. (KETS X. C. s.13)”

Önceki gibi değildi, tavşanın da etini parçalayıp büyük bir iştahla yiyip, kemiklerini ktırdatıp çiğnedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qomağaylan-	+		+		+		+	

sılqıt- “1. (yemek) Çiğnemedен yutmak, hapur hupur yemek. 2.(su) lıkır lıkır içmek.”

“Aldabergen salqın etti üsti-üstine asap, *sılqıtıp* jatır. (KETS XIII. C. s.499)”

Aldabergen soğuk eti durmadan ağzına doldurup, hapur hupur yiyor.

“Sılqıtıp jutıp jatır. (KETS XIII. C. s.499)”

Hapur hupur yiyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sılqıt-	+	+	+		+		+	

simir- “Durmadan yutmak, aralıksız içmek”

“Qanğaşa salqın, möp-möldir suvdı simirdi. (P.Öl. s.19)”

Doyana kadar soğuk, tertemiz suyu aralıksız içti.

“Qanğaşa salqın, möp-möldir suvdı simirdi. (P.Öl. s.20)”

Kanıncaya kadar soğuk, berrak suyu aralıksız içti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
simir-	+		+		+		+	

sor- “1. Emmek, sömürmek, sormak”

“Bastapqı künderi bala emşekti öte jay *soradı*. (KETS XIII. C. s.276)”

İlk günler bebek emziği çok yavaş emer.

“Basın şayqay jürrip tuzdı *sorıp* jür, jep jür. (U. s.84)”

Başını sallayarak yürüyüp, tuz yalayıp, yiyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sor-	+		+		+		+	

şayna- “1. Çiğnemek, ısırma, dişlemek”

“Äbekeñ may men nandı avzına toltıra şaynadı. (Ä.J. s.53)”

Äbekeñ yağlı ekmeği ağzına doldurup çiğnedi.

“Avzına salıp bir şaynap, eki şaynap dâmin tatıp körüp, artınşa asıgıs jutıp jiberdi. (Q.Ü. s.23)”

Ağzına atıp bir iki çiğneyip tattı, sonra acele etmeden yuttu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şayna-	+		+		+		x	

tamaqtan- “Yemek yemek, karnını doyurmak”

“Suvat basında otırip, qorjındarınan azıq alıp tamaqtandı. (Ü. s.405)”

Yalağın yanında oturup, heybelerinden azık çıkarıp yemek yedi.

“Joldas Tolstov! Men sizge tamaqtanıp al dep buyıramın! — dedim. (Q.Sol. s.94)”

Yoldaş Tolstov! Ben size yemek yiyin diye emrediyorum! dedim.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tamaqтан-	+		+		+		+	

tiste- 1. Dişlemek, ısırarak. 2. Yiyip içmek.

“Apaşı ernin tistedi. (Ü. s.81)”

Ablası dudağını dişledi.

“Eş nârse istemegen tistemeydi, bolğanmen Allañ kepil nesibege. (KETS XIV. C. s.636)”

Hiçbir şey yapmayan yiyemez, yine de nasibine Allah kefil.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tiste-	+	+	+		+		+	

toy- “1. Doymak, doyuncaya kadar yemek, içmek”

“Mağan könbe, quvğa kön, solar jesin, tapqanındı soğan ber, *toydım* desin. (KETS XIV. C. s.209)”

Bana sabretme, hilekâra sabret, onlar yesin, bulduğunu ona ver doydum desin.

“Äy, Näziyra, tağı quyıp äkep ber, ayran!..– Raqmet, äje, *toydım* (J.Al. s.10)”

Ey Näzire, biraz daha ayran koyup getir!. – sağol nine, doydum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
toy-	+		+		+		+	

tüsten- (I) “1. Ögle yemeğini yemek”

“Bir şay işip, tüstendi. (E.Bay. s.80)”

Bir çay içip, ögle yemeği yedi.

“Jaqay bir avılğa qonadı, bir avılğa tüstenedi. (S.Boy. s.338)”

Jaqay bir köyde konakladı bir köyde de ögle yemeği yedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tüsten-	+		+		+		+	

urtta- “1. Soğuk bir nesneyi ağza alarak yudumlayarak içmek”

“Şaydı samarqav urttap, juqalap sarı may jaqqan bir tilim qara nandı äreñ tavıstı. (Q.A. s.183)”

Çayı yavaşça yudumlayıp, inceltip tereyağı sürdüğü bir dilim qara ekmeği zor bitirdi.

“Müsilim kâreden keseden bir urttadı da stolğa qoydı. (T. s.29)”

Müsilim porselen kâseden bir yudumlayıp masaya koydu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
urtta-	+		+		+		+	

2.3.2. Türkiye Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri

çiğne- “1. Ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezmek, öğütmek”

“Fakat, haydi bakalım, işte yiyeceğiniz geldi.. Bunu bitirmelisiniz.. İyi çiğneyiniz. (D.H.K. s.53)”

“Gözlerine uyku denilen şey girmiyor, çiğnediği lokma boğazından inmiyor. (T.S. s.436)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çiğne-	+		+		+		+	

çöplen- “1. Çeşitli yiyeceklerden azar azar yemek”

“Onun bıraktığı yemekten bir süre çöplenmiş. (T.S. s.451)”

“Yenibahçe'li Rıza Muhiddin Bey, hışıl hışıl, onun bıraktığı yemekten bir süre çöplenmiş, çapaklı gözleriyle pis pis sırtıp, yatışmasını beklemişti. (S.P. s.105)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çöplen-	+		+		+		+	

dik- “3. Bardak, kadeh, testi vb. kapların içindekini bir çırpıda, bir solukta içmek”

“Adam bardağına şarap koydu, bir nefeste dikti. (D.E. s.59)”

“Doldurmasıyla kadehini dikmesi, gözünü kırpmadan tek yudumda devirmesi bir oluyor. (T.S. s.525)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
dik-		+		+		+	+	

dişle- “1. Bir şeyin bir parçasını ısırarak veya koparmak. 2. Çiğnemek”

“Bu elmayı kim dişledi? (T.S. s.541)”

“Ağızlarına attıkları üzüm tanelerini dişleyip ilk yudumları içtikten sonra birbirlerine baktılar. (T.S. s.541)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
dişle-		+		+		+	+	+

doy- “1. İsteği kalmayınca kadar yemek, açlığı kalmamak”

“Ben askerlerden kalanları yedim, karnım doydum. (S. s.28)”

“Ben biraz zeytin, biraz salata, biraz patates, biraz da yemişle doyarım. (T.S. s.563)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
doy-		+		+		+		+

em- 1. Dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak. 2. Tükürük yardımıyla eriterek içine çekmek.”

“Parmağımın kanı ile karıştırdı. Evvelâ ben emdim. Bu, tuzlu, sıcak bir şeydi. (Ö.S.S.H. s. 22)”

“Yengemin verdiği karanfili dişlerimle ezip emerek odaya giriyorum. (T.S. s.635)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
em-	+		+		+		+	

gev- “Ağızda katı bir şey çiğnemek, geviş getirmek”

“Bu kez parmaklarını ağzına götürüp kanatırcasına gevdi. (A.İ.D.G. s.34)”

“Bir teynel yaprağı aldı, kokladı. Sonra ağzına sokup gevdi. (C.P. s.179)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
gev-	+		+		+		+	

iç- “1. Bir sıvıyı ağza alıp yutmak”

“Üç tane kahve içtim sabahtan beri vapurda. (Y.A. s.121)”

“Bir oluktan buz gibi bir su içtik. (T.S. s.933)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iç-	+		+		+		+	

kemir- “1. Sert bir şeyi dişleriyle azar azar koparmak”

“Şimdi günlüğümü yazarken de arada ayva kemiriyorum. (E.Y.V.G. s.170)”

“O gün yalnız kuru ekmeğimi kemirdim. Harçlığım da olmadığımdan herhangi bir katık alamadım. (T.Kel. s.77)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kemir-	+		+		+		+	

somur- “Dudakları yapıştırıp kuvvetlice içine çekmek, emmek”

“Yanan parmağını somurdu, bilmeden. (Ök. s.163)”

“Parmağını dişsiz ağzına soktu, hırsla somurdu. (Ort. s.66)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
somur-	+		+		+		+	

sömür- “3. Yiyecek içeceğin hepsini birden yiyip bitirmek, silip süpürmek. 4. Dudaklarını yapıştırarak soluğu ile çekip içmek”

“Ocakta kaynamakta olan çorbadan da çorba koydu Memed'in önüne, Memed, çorbayı bir anda sömürdü. (İ.M. s.26)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sömür-		+	+		+		+	

tat- “1. Dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak. 2. Bir şeyden az miktarda yemek veya içmek”

“Mekke'nin, Medine'nin, kimbilir hangi meçhul, hangi mukaddes köşelerinden gelen bu esrarlı, bu mukaddes sulardan tattım. (Ö.S.S.H. s.29)”

“Ben sana mutlaka aşımdan tattıracağım. (T.S.)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
tat-		+		+		+	+	+

tıkın- 1. Eline geçen yiyeceği oburca yemek. 2. Yemek yemek.”

“Emine tıkindı, tıkindı, sofradan zor kalkarak uyuklamağa başladı. (D.A. s.216)”

“Vebali boynuna, bunların karınlarına sığdırdıklarını bir insan tıkınamaz. (T.S. s.1974)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
tıkın-		+		+		+	+	+

yala- “1. Bir şeyin üzerinden dilini sürüp geçirmek. 2. Dilini gezdirerek bir şeyin üzerindeki almak”

“Bir kedidili kadar keskin, sivri, pembe diliyle parmağını uzun zaman yaladı. (S.F.B.E. s.40)”

“Dudaklarını aç aç yaladı, kuşağını kabadayıcı yokladı: bitti bu iş dedi. (Y.Y. s.319)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
yala-		+		+		+	+	+

ye- (II) “1. Ağızda çiğneyerek yutmak”

“Gece ağzımın içi zehir gibi uyandım. Biraz ekmek yedim. (D.Y. s.54)”

“Adam o kadar çabuk yiyor ki hizmetçi ekmek yetiştiremiyor. (T.S. s.2162)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ye-	+		+		+		+	

yudumla- “Yudum yudum içmek, acele etmeden yavaş yavaş içmek”

“Bulanık sulara camın ardından bakarak, çayını yudumladı. (İ.E. s.291)”

“Hülya çayını isteksizlikle yudumladı. Sonra fakir işçi mahallelerini anlatan romanların hayaline daldı gitti.(D.K. s.85)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
yudumla-	+		+		+		+	

yut- “1. Ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek”

“Lokmasını zorla çiğnedi çiğnedi yuttu sonunda. (S.Ç. s.239)”

“Kara Abuzer derin derin iç çekti. Lokmasını acele yuttu. (Y.Y. s.137)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
yut-	+		+		+		+	

zıkkımlan- “1. Ölçüsüzce yemek. 2. İçki içmek.”

“Ne yapıp etmiş, sofrayı hazırlarken, adamakıllı zıkkımlanmış. (T.S. s.2233)”

“Çaldığı lokmayı çabucak zıkkımlandı. (Kuğ. s.10)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
zıkkımlan-	+	+	+		+		+	

Türkiye Türkçesinde tat kelimesinin oluşturduğu birleşik fiiller de bulunmaktadır. Bu fiiller şunlardır: *tat al-* “tadı algılamak”, *tadına bak-* “ağızına alıp tadını denemek, test etmek”, *tadını al-* “bir şeyin ne tatta olduğunu anlamak”

Ayrıca Türkiye Türkçesinde taradığımız eserlerde örneğini bulamadığımız ancak kullanılan fiillerde mevcuttur. Bu fiiller ise şunlardır: *soğur-* “bir madde, bir sıvıyı içine çekmek”, *soru-* “emmek”.

2.3.3. Ortak Olarak Kullanılan Tat Alma Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan tat alma duyu fiilleri:

1. Kaz. T. şayna- > T.T. çiğne- Her iki lehçede de temel anlamları itibariyle aynı anlama gelip aynı anlam özelliklerini taşımaktadır.
2. Kaz. T. tiste- > T.T. dişle- Temel anlamları itibariyle aynı anlama sahipken Kazak Türkçesinde yan anlamında genişleme meydana gelerek yiyip içme anlamını vermektedir. Anlam özellikleri her iki lehçede de aynıdır.
3. Kaz. T. toy- > T.T. doy- Kazak ve Türkiye Türkçelerinde aynı anlama gelen bu iki fiilin anlam özellikleri de aynıdır.
4. Kaz. T. em- > T.T. em- Her iki lehçede de anlam ve anlam özellikleri açısından bir farklılık yoktur.

5. Kaz. T. iş- > T.T. iç- Temel anlamları itibariyle her iki lehçede de içmek anlamı gelen bu fiil, Kazak Türkçesinde ikinci anlamında yeme içme anlamı vermektedir. Böyle bir kullanım Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır.
6. Kaz. T. sor- > T.T. soru- Her iki lehçede de aynı anlama sahiptir.
7. Kaz. T. tat- > T.T. tat- Tat- fiili her iki lehçede de çekirdek eylem olarak kullanılmaktadır. Anlam e anlam özellikleri bakımından farklılık bulunmamaktadır.
8. Kaz. T. jala- > T.T. yala- Bu fiil anlam bakımından her iki lehçede de benzerlik göstermektedir.
9. Kaz. T. je- > T.T. ye- Anlam bakımından farklılık bulunmayan bu fiilimiz her iki lehçede de ilk anlamıyla bu grupta yer almaktadır.
10. Kaz. T. jut- > T.T. yut- Her iki lehçede ortak olarak kullanılan son tat alma duyu fiili olan yut anlam bakımından benzerdir.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yaptığımız tarama sonucunda elde ettiğimiz tat alma duyu fiillerini karşılaştırdığımız zaman bu fiillerin 10 tanesinin ortak olduğunu gördük. Ortak olarak kullanılan bu fiiller her iki lehçede de anlam özellikleri açısından çok küçük farklılıklar dışında benzerdir. Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine oranla daha fazla tat alma duyu fiili tespit edilmiştir. Bu farkı kapatıp ortaklığı arttırmak için ağızlarda geniş kapsamlı bir çalışma yapılmalıdır.

Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz tat alma duyu fiillerinden 35 tanesi temel anlamıyla, 4 fiil hem ilk hem de ikinci anlamıyla kullanılmaktadır. Kalan iki fiilden birisi üçüncü diğeri ise altıncı anlamıyla bu grupta yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde ise 23 fiilden 17 tanesi ilk, 1 tanesi üçüncü, 5 fiil ise hem ilk hem de ikinci anlamıyla tat alma duyu fiilleri içerisinde yer almaktadır.

2.4. Koku Alma Duyu Fiilleri

Koku alma duyu fiilleri burunda bulunan mükemmel bir duyarlılığa sahip duyuların harekete geçmesiyle ortaya çıkar. Her ne kadar mükemmel bir duyarlılığa sahip olsa da duyu türleri içerisinde öncelik sahibi bir duyu değildir. Koku alma duyu fiillerini anlamlarına göre gruplarına ayırmak gerekirse iki grup ortaya çıkmaktadır. Birinci grup temel fiillerin yer aldığı, ikinci grup ise güzel ve kötü kokuların yer aldığı gruptur. Kazak Türkçesinde koku alma duyu fiilinin çekirdek eylemi *iyeske-* fiilidir. Türkiye Türkçesinde ise çekirdek eylem *kokla-* fiilidir.

2.4.1. Kazak Türkçesinde Koku Alma Duyu Fiilleri

2.4.1.1. Koku Alma Duyusunun Temel Fiilleri

aymala- “1. Okşamak, sevgi ile kucaklamak, koklamak”

Aymala- fiili hem dokunma duyu fiillerinde hem de bu grupta yer almaktadır. Bu eylem gerçekleşirken her iki duyuda harekete geçer. Temel fiiller arasında yer almasının nedeni ise direk olarak koklama eyleminin gerçekleşmiş olmasıdır.

“Umtılıp kelip, quşaqıtay aldı. Tük basqan qatqıl betin aymalap süye berdi. (Q.A. s.154)”

İleri atılıp, kucakladı. Tüy kaplı donmuş yüzünü koklayıp öptü.

“Şaşı duvdırap, bölmeden şığa bergen jigitti, aymalap süye bastadı! (Ä.Baq. s.2)”

Dağılmış saçıyla, odadan çıkan yiğidi, koklayıp öpmeye başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
aymala-	+		+		+		+	+

dem alı- “Nefes alıp vermek”

“Bir-eki ret kürsingen dey teren dem aldı. (Bor. s.47)”

Bir iki defa iç çeker gibi derin nefes aldı.

“Esiktiñ aldına şıqqan soñ kevdesin kerip tereñ dem aldı. (Iy. 3 s.26)”

Kapının ününe çıktıktan sonra gerinip derin derin nefes aldı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dem alı-	+		+		+	+		+

iyisin al- “Koklamak, kokusunu sezmek”

“Adamnıñ *iyisin alsa* şoşığanday, qaraydı moynın sozıp jan-jağına. (KETS I. C. s.321)”

Adamın kokusunu alsa korkmuş gibi boynunu uzatıp etrafına bakar.

“Tuvğan jerimniñ *iyisin alıp* jataym. (S.S.J. s.73)”

Doğduğum yerin kokusunu alıyorum.

Yardımcı fiillerle oluşan bu yapılardan başka şu fiillerde kullanılmaktadır: *iyisi(iyisi) añqı-, iyisi alıp ket-, iyisin jupar añqıttı, iyisi burqıra-, iyisin sez-, iyisi şıq-*

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iyisin al-	+		+		+			+

iyiske- “1. Koklamak”

“Dämeşte de ün joq, ay sävlesimen şağılısqan gazondağı kümis güldi tamaşalap üzip ap, iyiskep qoyadı. (T. s.50)”

Dämeşte de ses yok, ay ışığı ile parlayan çimdeki(çayırdaki) gümüş çiçeği beğeniyle koparıp, kokladı.

“Men bergen ravşan güldi köziniñ nobayına jaqındatıp ustap, ıyiskedi. (Q.A. s.31)”

Benim verdiğim güzel çiçeği gözünün önüne yaklaştırıp tutup, kokladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ıyiske-	+		+		+			+

tınısta- “1. Nefes almak, solumak”

“Qıpşaqbay tereñ-tereñ tınıstadı. (J.J. s.116)”

Kıpşakbay derin derin nefes aldı.

Jabal tereñ tınıstap, kündegisinşe mızgıp ketti. (Jab. s.10)

Jabal derin derin nefes alıp, herzamanki gibi kestirdi(şekerleme yaptı).

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tınısta-	+		+		+	+		+

Burnundan tıslayarak nefes alıp vermek anlamına gelen *pısılda-* fiili de bu grupta ele alınabilir. Nefes almak burun ya da ağız yoluyla havayı içine çekmektir. Bu eylem gerçekleşirken koku alma eylemi de gerçekleşmiş olmaktadır.

“Şeşesine qosılıp tııldap jılaydı. (KETS XII. C. s.416)”

Annesine katılıp tıslayarak nefes alıp ağlıyor.

2.4.1.2. Hoş ve Kötü Koku Bildiren Koku Alma Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde hoş koku almayı belirten tek örneğe rastlanmıştır. Bu örnek temel anlamı itibariyle hoş koku almayı ifade ederken yan anlamıyla ise kötü koku almayı belirtmektedir.

añqı- “1.(güzel koku) Etrafa yayılmak”

“İysi añqığan báyşeşek, türlenip, jerdı jasırar. (KETS: I. C. s.543)”

Kokusu etrafa yayılan kır çiçeği, bezenip yeri gizler.

“Köktem iyisi añqıdı-av! (D.Ö.Ş.A. s.24)”

Bahar kokusu etrafa yayıldı!

“2. (kötü koku) etrafı kaplamak, kokmak”

Denesinen sasıq terdiñ iyisi añqıp tur. (D.K. s.64)”

Vücutundan terin kokusu etrafa yayılıyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
añqı-	+	+	+	+		+		+

bazdan- “Kokmak, kokuşup bozulmak”

“Mundayda adamnıñ alağanı men tabanı tersip, keyde bazdanıp turadı. (KETS II. C. s.572)”

Bu durumda insanın avucu ile ayak tabanı terler ve bazen kokar.

“Baygus, bazdanıp ketken sır men nannıñ bir tilimin satıpalıp, soğan máz boladı, ras emes pe? (Ö.Ba. s.112)”

Garip, kokuşmuş peynir ile ekmeğin bir dilimini satın alıp, ona mutlu oldu, doğru değil mi?

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bazdan-	+			+		+		+

borsı- “1. Kokmak, bozulmak.”

“Ötken kündi eske tüsiruv borsıp ketken qımızdı işuv siyaqtı. (KETS III. C. s.490)”

Geçmiş günü aklına getirmek kokuşmuş kırmızı içmek gibi.

“Künde tätti jegenge, araqtan avziñ borsıdı. (P.A s.10)”

Her gün tatlı yiyince, araktan ağzın koktu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
borsı-	+			+		+		+

büksı- “Kötü kokunun yayılması.”

“Bölme işi tez büksip ketti. (KETS IV. C. s.39)”

Odanın içi birden kötü koktu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
büksı-	+			+		+		+

irip şiri- “2. Çürümek, bozulup kokuşmak”

Öz qızuvimen özi irip-şirip jer tezek torfqa aynaladı. (KETS XV. C. s.728)

Kendi sıcaklığı ile kokuşup bozulup tezek torfa dönüştü.

Buvmalarda irip-şirigenderi de bar, biraq köp dünyeni Sibirdiñ suvıq ayazı aman alıp qaladı. (KETS XV. C. s.728)

Torbaların içinde bozulup kokuşmuşları da var, ama Sibirya'nın soğuk ayazı bir malın sağlam kalmasını sağlar.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
irip şiri-		+		+		+		+

iyisten- “Kokmak, bozulmak, pis kokmak, kokuşmak”

“Köbi *iyistenip* buzılıp ketipti. (A.Aq. s.12)”

Çoğu kokuşup bozulmuştu.

“Ana jağadağı sazandardı jipke tizip, suvğa salıp qoy. Kün bolsa qapırıq, *iyistenip* bölünip ketip jürer, -dedi. (KETS VII. C. s.411)”

Şu taraftaki sazanları ipe dizip, suya koyuver. Boğucu güneş olursa, kokuşup bozulur dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iyisten-	+			+		+		+

jinik- “1. Bozulmak, kokmak”

“Endi eti et bolmay, *jinigip* ketedi-av!” – dep keyip jattı jön biletin jigitter. (A.A.N.K. s.330)”

“Şimdi eti et olmaz, *bozulup* kokar gider” deyip kızmaktaydı durumdan anlayan yiğitler.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jinik-	+			+		+		+

jiydi- “3. Kötü kokmak, kokuşmak”

“Öytkeni, avzı küygen ürip işedi dep, avzım talay jiydigen. (Ö.Q.K. s.210)”

Çünkü ağzı yanan üfleyip içer dedim, ağzım çok kötü koktu.

“Birevler bileğin sıbanıp jiberip, jargan jayınıñ qarnına qoldarın tıqtı da, kus balıq siyaqtı jiydegen birdemelerdi alıp şığa bastadı. (KETS VI. C. s.413)”

Birileri kolunu sıvayıp, yarılan yayın balığının karnına elini sokup da, kuş balığı gibi kötü kokan bir şeyleri almaya başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jiydi-		+		+		+		+

köñirsi- “1. Kötü kokmak, kokuşmak”

“Keyde murındı köñirsigen may, kükürt iyisteri tilip ötedi. (KETS VIII. C. s.318)”

Bazen kokan yağ ve kükürt kokuları burnu sızlatır.

“Töñireki ala köleñke. Jer iyisi, köñirsigen şirindi iyisi bar. (KETS VIII. C. s.318)”

Etrafı kaplayan, kokuşmuş çürük toprak kokusu var.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
köñirsi-	+			+		+		+

köñsi- “Yanık kokmak.”

Bu fiilin küñsi- şeklide bulunmaktadır.

“Qoydıñ ba, kiyizdiñ be iyisi köñsidi. (KETS VIII. C. s.302)”

Koyunun mu, keçenin mi kokusu yanık koktu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
köñsi-	+			+		+		+

küñsi- “Kötü koku çıkarmak, nahoş koku yaymak.”

“Mına balıqtıñ qalğan eti küñsip, yakıy borsıp, sasıp ketpesin qaydan bilem. (X1y.132)”

Bu balığın kalan eti kötü kokup ya da bozulduğunu nerden bileyim.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
küñsi-	+			+		+		+

müñki- “(kötü koku) Etrafa yayılmak”

“Üyge tayanğan sayın, kök iyisi murındı jarıp, müñkip baradı. (KETS XI. C. s.390)”

Eve dayandıktan sonra, çimen kokusu burnumu sızlatıp, etrafa yayıldı.

“Orda işine küñirsigen kün iyisi men ter iyisi müñkip qoya berdi. (Ü. s.3)”

Sarayın içinde kötü hava kokusuyla ter kokusu etrafa yayıldı.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
müňki-	+		+		+			+

qañsıt- “2. Kötü koku genze kadar girip burunu sızlatmak

“MTC-tiň ülken qaqqasınan öte-aq qara may iyisi murnımdı qañsıta jöneldi. (KETS IX. C. s.251)”

MTC’ın büyük kalesinden yayılan yağ kokusu burnumu sızlatmaya başladı.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
qañsıt-	+		+		+		+	

qoñırsı- “Yanık kokusu gelmek, yanık kokmak.”

Üydiñ işi qoñırsıp ala jöneldi. Maylı süyek lap ete qaldı. (Ü. s.24)”

Evin içi yanık kokmaya başladı. Yaylı kemik birden yanıp tutuştu.

“Qoñırsıp kiyimderi janıp jatr. (B.S. I. C. s.38)”

Elbiseleri yanıp yanık kokuyor.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
qoñırsı-	+		+		+			+

sası- “1. Bozulmak, kokmak. 2. Bir nesnenin kokusu çıkmak, kötü koku hissedilmek, kötü koku yayılmak”

“Bazarda et arzan eken, sasiytın bolgan soñ berasaldım. (KETS XII. C. s.732)”

Pazarda et ucuz, bozulmaya başlayınca verdim.

“Ter sasıp, şaş ıyistengen duvlıgasımen betin jelpigensiydi. (K.Köz. s.210)”

Ter kokuyor saçı, kokuşmuş miğferiyle yüzünü yelledi.

“Ot jağıp, kül şıgarıp, öne boyı ısı sasıydı da jüredi. (KETS XII. C. s.732)”

Ateş yakıp, kül çıkardı, vücudu ısı koktu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
sası-	+	+		+		+		+

şuvaştan- “(vücut ve hayvan bedeni) Kötü kokmak”

“Jüندی şuvaştanısimen vaqtısında qırqıp alğan jaqsı. (KETS XV. C. s.430)”

Yünü kokmaya başlayınca kırmak iyi olur.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
şuvaştan-	+			+		+		+

2.4.2. Türkiye Türkçesinde Koku Alma Duyu Fiilleri

Türkiye Türkçesinde koku alma duyu fiilleri Kazak Türkçesine oranla daha azdır. Türkçe sözlükte tespit ettiğimiz 9 fiil vardır. Türkiye Türkçesinde koku alma duyu fiilleri şunlardır:

al- “19. Koku duymak.”

“Sigaradan hiç tat alamaz oldum. Burnu iyi koku alır. (T.S. s.80)”

“Koku alıyor musun İmam Efendi?» diye sordu Yüzbaşı. (K.Kap. s.139)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
al-		+	+		+	+		+

burcu- (*halk ağız.*) Güzel koku yaymak

“Odanın köşesindeki küçük uçayağın üzerinde duran bir vazoya bulunan, tepesi toplu başaklara benzeyen, mor renkli lavanta çiçeklerinin kokusu içeriye burcuvarak yayılıyordu. (El. s.124)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
burcu-	+		+			+		+

kok- “1. Koku çıkarmak. 2. Çürüyüp bozularak kötü bir koku çıkarmak, kokuşmak
4. Kokusu gelmek. 5. Koklamak.”

“Bir çadıra konmuş, ağızı odunla açık tutulan bu köpek balığı kokuncaya kadar halka gösterildi. (T.S. s.1196)”

“Çok güler koktum, kömür gözlüm senin gibi kokmuyor. (Ank. s.306)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kok-	+	+	+	+	+	+		+

kokla- “Kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak veya bir yerin havasını içine çekmek”

“Avcuna döktüğü kolonyayı, burnuna çeker gibi, derin derin kokladı: Bazı geceler göğsümün şurasına bir yumru tıkanıyor. (E.S.M. s.329)”

“Havluyu ikinci kez koklarken kapının zilini duyuyorum. (T.S. s.1195)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kokla-	+		+		+			+

kokusunu (veya koku) al- (veya duy-) “Bir nesnenin kokusunu algılamak”

“Yalnız yeni doğma, ıslak "binecek şey" in ekşi, keskin kokusunu duyarak yüzünü buruşturuyordu. (B.E. s.36)”

“Yaz yağmuru yağdığı vakit burada toprağın güzel kokusunu duymak mümkündür. (T.S.)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kokusunu (veya koku) al- (veya Duy-)	+		+		+			+

nefes al- “1. Havayı ciğerlerine çekmek, soluk almak”

“Nefes aldıkça içime kurum ve is kokusu doluyor sanıyorum. (T.S s.1464)”

“Sarktım dışarı. Nefes aldım, derin derin nefes aldım. (S.K. s.120)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
nefes al-	+		+		+	+		+

soluk al- “1. Havayı ciğerlere çekmek, nefes almak”

“Birkaç basamak çıkışımın ardından derin bir soluk aldım. (S.G.Y.)”

“İyice yaklaştım ve derin bir soluk aldım. Hayır, dilediğim koku gelmedi burnuma. (T.G.T.H.A. s.404)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
soluk al-	+		+		+	+		+

solu- “1. Nefes alıp vermek”

“Soluduğum duman havaya karışırken aniden, kendiliğinden, küçük, bit kadar küçücük bir fikir geldi aklıma. T.S. s.1789)”

“Abdülkerim sabah güneşinin çığ ışığına çıkınca, derin derin soludu. (K.K. s.36)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
solu-	+		+		+	+		+

Yukarıda tespit ettiğimiz fiillerin haricinde taradığımız eserlerde örneğine rastlamadığımız 4. anlamıyla *tüt-* (*iyi veya kötü kokmak*) fiili de bu grup içerisinde yer alır.

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde ortak olarak kullanılan koku alma duyu fiili bulunmamaktadır. Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesine oranla koku alma duyu fiilleri bakımından daha zengindir. Türkiye Türkçesinde tespit edilen 9 fiilden altısı ilk anlamı itibariyle bu grupta yer alır. Geri kalan 3 fiilden birisi dördüncü, diğeri de 19. anlamıyla bu grupta yer alırken sonuncu fiilimiz kok- fiili 1. 2. 4. ve 5. anlamlarıyla koku alma duyu fiillerinin içerisinde yer almaktadır. Kazak Türkçesinde

ise 22 fiilden 18 tanesi ilk anlamıyla 2 tanesi ikinci, bir tanesi de üçüncü anlamıyla koku alma anlamı vermektedir. Geri kalan 2 fiil ise hem birinci hem de ikinci anlamı ile bu grupta yer alır.

Yukarıda fiiller arasında yer verdiğimiz *nefes al-*, *solu- dem alı-*, *pısılda-*, *tınısta-* fiilleri eylem gerçekleşirken amaç koku almak değil nefes almaktır; fakat bu eylem gerçekleşirken koku alma eylemi de gerçekleşir. Bu grupta yer verilen yardımcı fiillerle birlikte kullanımlar en yaygın olarak kullanılan şekilleridir. Bir diğer dikkat çekici noktaysa tespit ettiğimiz fiillerden sadece iki fiil güzel koku alma anlamı taşımaktadır. Bu fiillerden birisi Kazak Türkçesinde diğeri ise Türkiye Türkçesinde yer almaktadır. Tespit edilen fiillerin büyük çoğunluğu kötü kokuyu ifade etmektedir.

Sonuç olarak bakıldığında Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin koku alma fiilleri tamamen farklıdır. Bu da koku alma duyularımızın aynı olmasına rağmen adlandırmalarda farklılaştığımızı göstermektedir. Benzer fiillerin tespiti için ağızlarda yapılacak bir çalışma faydalı olabilir.

2.5. Dokunma Duyu Fiilleri

Basınç duyumu yani deriye dokunma ile oluşan duyuların sonucunda ortaya çıkan eylemlerin oluşturduğu fiiller dokunma duyu fiilleri olarak adlandırılmaktadır. Dokunma duyusunda esas olan deriye temastır ve bu temas sonucunda derinin aşağı doğru çökmesidir. Dokunma duyu fiillerinin temel eylemi Kazak Türkçesinde *tiy-* “değmek, dokunmak, temas etmek”, *usta-* “tutmak” ve *qarma-* “tutmak, kavramak” fiilleridir. Türkiye Türkçesinde ise bu fiillerin temel eylemleri *dokun-* ve *tut-* fiilleridir.

Dokunma fiillerinde temel fiillerin yanı sıra *öp-*, *vur-*, *okşa-* gibi şefkat ve şiddet bildiren birçok dokunma fiili vardır. Tüm bu dokunma fiillerini anlamları açısından sınıflamak gerekirse çeşitli sınıflamalar yapılabilir. En iyi sınıflama bizim

de hemfikir olduğumuz Kamchybekova'nın yapmış olduğu sınıflamadır. Bu sınıflamaya göre dokunma duyu fiilleri üç alt grupta toplanabilir: temel dokunma duyu fiilleri, şefkat içeren duyu fiilleri, şiddet içeren duyu fiilleri (2010: 144). Dokunma fiilleri her ne kadar üç gruba ayırsak ta genel itibariyle çeşitli gruplara ayırılabilceği gibi farklı grupta yer alan fiiller aynı grupta da ele alınabilir.

2.5.1. Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri

2.5.1.1. Temel Dokunma Duyu Fiilleri

Temel dokunma duyu fiilleri dokunma eyleminin esas fiillerinin oluşturduğu gruptur. Bu gruptaki eylemler ne çok şiddetli ne de çok şefkat içeren bir eylem içerir. Doğrudan dokunma eylemini karşılarlar.

asıl- “1. Bir nesneye tutunmak, dayanmak, ardılmak”

“Aq saqaldı qart adam, tayaqqa tur asıla. (KETS II. C. s.58)”

Aksakallı yaşlı adam, değneğe dayanıyor.

“Tayaqqa qartağanda asılsarıñ, töbeñnen tas urğanday basılsarıñ. (KETS II. C. s.59)”

Değneğe yaşlanınca dayanırsın, tependen taş vürmuş gibi basılırsın.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
asıl-	+		+		+		+	

bas- “2. Bir şeyi üzerine gücünü vererek basmak, bastırmak, ezmek”

“Poletayev sol qolımen mañdayın basıp, şıntağımen stoldıñ şetine tayanıp, Ospanıñ jüzine tañdana qarap otırdı da, bir mezette: — Osınıñ bärin sen kimnen estidiñ? Qaydan bildiñ? - dedi. (Q.A. s.162)”

Polataev sol eliyle alınına bastırıp, dirseyi ile masanın kenarına dayandı, Osmanın yüzüne şaşkınlıkla bakıp oturdu da, bir zaman sonra: bunların hepsini sen kimden duydun? Nereden bildin? –dedi.

“Boikov eki qolimen betin basıp, tizerlep otıra ketti. (Q.A. s.105)”

Boikov iki eliyle yüzüne bastırıp, dizleyerek oturdu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bas-		+	+		+		+	

bilekte- “Yapım esnasında keçeyi şekillendirmek için dirseklerle bastırmak”

“Kiyizdi äri-berli domalatıp *bilektegende* ünemi bir jipten ustay bermey, avıstırıp otırıp bilekteydi. (KETS IV. C. s.122)”

Keçeyi öte-beri yuvarlayıp dirseğiyle bastırıp sürekli bir ipten tutmayıp, değiştirip dirsekliyordu.

“Erkek, äyel qatar jüginin otırıp, bileklerin sıbanıp alıp, aldına aljapqış baylap alıp, köterip tastap, qaytadan *bilekteydi*. (KETS IV. C. s.122)”

Erkek, kadın sırayla diz çöküp oturup, bileklerini sıvayıp, önüne önlük bağlayıp, kaldırıp bırakıp, tekrardan dirseklıyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bilekte-	+x		+		+		+	

bilevle- “1. Sıkıca tutmak, kavramak”

“Bosağada turğan lomdı bilevlep, esikke kelsem qaqqanıñ eki-üş taqtayı sınıp, ünireyip qalıptı. (KETS IV. C. s.125)”

Eşikte duran küsküyü sıkıca tutup, kapiya gelsem dış kapının iki üç tahtası kırılıp, yeri boş kalmıştı.

“Tura salıp bilegin bilevlep kele jatr. (A.Ana s.1)”

Kalkar kalkmaz, bileğini sıkıca tutup geliyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bilevle-	+		+		+		+	

ısqıla- “Ovalamak, sürtmek, sürtüştürmek”

“Jigit qolın qolına ısqılap aldı mağan usındı. (KETS XV. C. s.680)”

Yiğit elini eline sürüp bana uzattı.

“Qulaq-şekesin tağı ısqıladı qolımen, alağanı munday jılı köriner me. (Ä.J. s.132)”

Kulağını, şakağını tekrar eliyle ovaladı, avucu bunun gibi sıcak görünür mü?

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ısqıla-	+		+		+		+	

jabıs- “2. Tutup bırakmamak, yapışmak”

“Ol jügirip kelip şılbrığa jabıstı. (KETS V. C. s.506)”

O koşarak gelip yulara yapıştı.

“Ağa, özime beriñiz... Janım ağa... - dep jılap kelip qolıma jabıstı. (Qar. s.4)”

Ağa bana veriniz... canım ağa -deyip ağlayarak gelip elime yapıştı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jabis-		+	+		+		+	

jarmas- “1. Yapışıp bırakmamak, takılmak, tutunmak”

“Esinde me qarşaday qara bala, Soaqanıñ qulağına jarmasqanıñ? (KETS VI. C. s.107)”

Aklında mı küçük kara bala, Soaqan'ın kulağına yapıştığın?

“Şegir sarı, jas uvryadnıyk Ospanniñ qolına jarmastı. (Q.A. s.139)”

Sarışın mavi gözlü genç polis, Osmanın eline yapıştı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jarmas-	+		+		+		+	

jasta- “Yastık ya da başka bir nesneye dayanıp yatmak, yaslanmak”

“Keyde kün talasıp batıp bara jatqanda, eki qolın basına jastap kök kumbezine telmiretin. (S.Jañ. s.2)”

Bazen güneş boğuşup batarken, iki elini başına yastayıp gök kubbeye gözüne dikip baktı.

“Kün siñdi qoñır qolın basıma jastap, qoltığına tıgılğan meniñ mañdayımdı qayta-qayta emirene iyiskep, aqırın iñıldaytın. (K.T.K.E. s.6)”

Güneş battı kahverengi kolunu başıma yaslayıp, koltuğına gizlenen benim alnımı tekrar tekrar şefkatle kokladı, yavaşça mırıldandı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jasta-	+		+		+		+	

köter- “1. Bir nesneyi elle ya da başka bir araç yardımıyla kaldırmak”

“Tekserüvşi üşin,-dep ol öz stakanın köterdi. (K.Tav. s.21)”

Kontrolcü için, deyip o kendi bardağını kaldırdı.

“Dämeştiñ jüregi eljirep, balanı eriksiz jerden köterdi.(T. s.5)”

Demeş'in yüreği duygulanıp, çocuğu istemsiz yerden kaldırdı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
köter-	+		+		+		+	

mitiñqıra- “1. Sıkıca tutmak, sımsıkı tutup bırakmamak”

“Men odan sayın aşuvlanıp, alqımınan sol qolimmen *mitiñqırap*, eki-üş ret nuqıñqırap qaldım. (KETS XI. C. s.426)”

Ben ondan sonra sinirlenip, boğazından sol eliyle sımsıkı tutup, iki üç defa ittirdim.

“Janqoja alqımınan mitiñqırap qoydı. (S.Boy. s.99)”

Jankoca boğazından sımsıkı tuttu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
mitiñqıra-	+		+		+		+	

qarjı- “Yakalamak, tutmak, çekip almak”

Alaqanniñ sırtındağı asıqtardı *qarjıp* aldı. (KETS IX. C. s.372)

Elinin üstündeki aşıkları⁴ tuttu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
qarjı-	+		+		+		+	

qarma- “1. Tutmak, kavramak”

“Közimen közin ustadı, savsağımen savsağın qarmadı. (İ.U.Ö. s.3)”

Göz göze gelip, parmağı ile parmağını tuttu.

“Bolat şıbıqtay qara sur jılandı kirpi quyırığınan qarmaptı. (KETS IX. C. s.378)”

Bolat çubuk gibi kara boz yılanı kirpi kuyruğundan tuttu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
qarma-	+		+		+		+	

qası- (I) “Vücutun kaşınan bölgesini tırnakla ovma, kaşımak” qası- fiili Türkiye Türkçesinde kaşı- fiiline karşılık gelir.

“Deneni *qasığanda* sañıravqulaq mikrobtarı tırnaq astına jabısıp, başka yerlere juğadı. (KETS IX. C. s.436)”

Vücutunu kaşdığıında mantar mikropları tırnak altına yapışıp, başka yerlere bulaşır.

“Ülken qatını jügirip qasına keldi, bayınıñ basın qasıdı, arqasın qasıdı, bayı uyıqtadı, jeti qun uyıqtadı, jeti tün uyıqtadı. (Q.X.F.M. 2 s.302)”

⁴ Aşık: Aşık kemiği.

Büyük karısı koşup yanına geldi, kocasının başını ve sırtını kaşdı, kocası uyudu, yedi gün yedi gece uyudu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qası-	+		+		+		+	

qol quvsır- “a) İki elini vücuduna koyup, hürmet etti”

“Quldarşa *qol quvsırıp* iyiledi, adamdar aldındağı aşıp joldı. (KETS X. C. s.207)”

İnsanlar önündeki yolu açıp, kullar gibi elini vücuduna koyup hürmet edip eğildi.

“Taqtan tüsip, tik turıp qol quvsırdı, qarasa, ay sıypatlı bir suluv qız. (B.S. 20. C. s.139)”

Ay yüzlü bir güzel kız tahtan inip, dik durup iki elini vücuduna koyup hürmet etti.,

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qol quvsır-	+		+		+		+	

qoltıqta- “1. Koltuğunun altına almak, koltuğundan tutmak”

“Qoltıqtap älgi kempir alıp jürdi, jöneldik tramvayğa qayta minip. (KETS X. C. s.9)”

Koltuğundan tutup biraz önceki koca karı yürüdü, tramvaya tekrar binip gittik.

“Qayırdıñ izdegeni sol, sözge kelmeden qızdı qoltıqtap ap jöneldi. (T. s.16)”

Qyır'ın aradığı o, söze gelmeden kızı koltuğundan tutup yöneldi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qoltıqta-	+		+		+		+	

qozğa- “4. Tutmaq, eline almak, değmek”

“Sodan soñ barıp men aqırın qolımdı qozğadım. (M.Q.M.J. s.97)”

Ben ondan sonra varıp yavaşça elimi tuttum.

“Arqasına asınğan miltıgın qozğap qoydı. (Q.A. s.63)”

Sırtına asındığı silahını eline aldı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qozğa-		+	+		+		+	

quvsır- “2. İki eli kavuşturup, bir bine bilekten dolamak”

“Tez otırıp, eki qoldı tömen tüsiredi, tizeni qolmen *quvsırıp*, dem şıgaradı. (KETS X. C. s.206)”

Çabucak oturup, iki elini aşağı saldı, dizini eliyle kavuşturup, nefes aldı.

“Olar mazalay bastasa, marğav senattıñ da qol quvsırıp qarap otıra alması xaq. (E.A. s.207)”

Onlar rahatsız etmeye başlasa, isteksiz senatonun da el kavuşturup bakıp oturması hak.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
quvsır-		+	+		+		+	

sıla- “2. Sıvazlamak, ovalamak”

“Ustap alıp Er Şora, Şubardıñ basın sıladı. (B.S. 45.C. s.40)”

Er Şora tutup, Şubar’ın başını sıvazladı.

“Şaqradı seni Qodar tez kelsin dep, Baygustiñ qabırğasın barıp sıla. (Q.K.B.S. s.50)”

Qodar seni çağırıyor çabuk gelsin deyip, baykuşun kaburgasını varıp sıvazla.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıla-		+	+		+		+	

sılap-siypa- “1. Ovmak, sıvazlamak. 2. Tutmak”

“Därmen qızdıñ eki qolın birdey alağanına salıp, *sılap-siypay* berdi. (KETS XIII. C. s.492)”

Derman kızın eki elini birden avucuna alıp, ovaladı.

“Oybay-av, sılap-siypavdı senen üyrenenim joq pa?- dep Tursın da ağınan jarıldı. (KETS XIII. C. s.492)”

Canımın içi, sıvazlamayı senden öğrenmedim mi? Deyip Tursın da dobra konuştu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sılap siypa-	+	+	+		+		+	

süyen- “1. Dayanmak, yaslanmak”

“Slobodanıñ şetinde, saman tamnıñ qasında baldaqqa süyenip sorayğan uzın boylı şal turğan. (Der. s.46)”

Slobodan’ın kenarında, kerpiç damın karşısında koltuk değneğine dayanmış uzun boylu yaşlı adam duruyor.

“Köp jıladı ol öz muñına jacay almay iyelik, köp jıladı ol Aqjâmiydiñ, iyığına *süyenip*. (KETS XIII. C. s.402)”

Çok ağladı o kendi kederine sahip olamadan, çok ağladı o Aqjâmi'nin omuzuna yaslanıp.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
süyen-	+		+		+		+	

süyken- “1. Değmek, sürtünmek”

“Anav sabanı kördiñ be? Soğan barıp arqañmen süyken. (T.Ser.)”

O sabanı gördün mü? Ona varıp sırtın ile sürtün.

“Qolı kelinşektñ denesine süykenip ketti, ädeyi süykendi. (Kiş. s.83)”

Eli gelinin vücuduna değdi, bilerek dokundu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
süyken-	+		+		+		+	

tiy- “1. Değmek, dokunmak, temas etmek”

“Jay ğana jüzin jasırıp qoymay, ermi tiygen jerin öbip qoyadı (Tüs s.8)”

Sadece yavaşça yüzünü gizlemiyor, dudasının değdiği yeri öpüyor.

“Avtobuvstñ muzday temirine qolıñ tiyip ketse, qırqıp tüsedı. (Q.U.T.)”

Otobüsün buz gibi demirine eli değse, adeta eli kesilir.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tiy-	+		+		+		+	

tut- “1. Elle tutmak, ele almak”

“Er Töstik tömen qarap jerdi şuqıp, körsetip äkesiniñ qolın *tutıp*: ata-ana, ağalarımıdı oylamay men, kettim goy siz turganda bärin umıtıp. (KETS XIV. C. s.443)”

Er Töstik aşığı baktı yeri eşeleyip, babasının elini tuttu gösterip: ben ata-ana, abilerimi düşünmeden gittim siz dururken hepsini unutup.

“Jıgılıp Payğambardıñ ayağına, Keşir dep qolın tutıp jılaydı zar. (B.S. 16. C. s.8)”

Yıkılıp Peygamberin ayağına, affet deyip elini tutup ağlıyor acı acı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tut-	+		+		+		+	

usta- “1. Elle tutmak, yakalamak

“Közben körip, qolmen *ustap*, qulaqpen estip, tilmen tatıp, murnimen iyiskep, tıstağı dünyeden habar aladı. (KETS XIV. C. s.755)”

Göz ile görüp, el ile tutup, kulak ile işitip, dil ile tadıp, burun ile koklayıp, dışarıdaki dünyadan haber alır.

“Almas meniñ dirildegen qolımdı ustap, qoltığımnan demev berdi. (Q.A. s.40)”

Almas benim titreyen elimi tutup, koltuğumdan destek verdi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
usta-	+		+		+		+	

uvista- “Avuçlamak”

“Soraptap süt savdırıp, uvistap may jegizgen. (Öl. s.95)”

Höpürdetip süt sağdırıp, avuçlayıp yağ yedirtti.

“Mınanıñ tula boyınan tük qoymay bärin julıp aliñdar! – dep uvıstap şaşın juladı deydi. (Ü. s.278)”

Bunun tüm vücudunda tüy koymadan hepsini yolunuz!- deyip avuçlayıp saçını yolar dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
uvısta-	+		+		+		+	

2.5.1.2. Şefkat Bildiren Dokunma Duyu Fiilleri

ayala- “4. Kucaklamak, sarılmak”

“Bavırına basıp, ayalap jatır. (KETS II. C. s.330)”

Bağırına basıp, sarılıyor.

“Ete almadı el köz jasına iyelik birin-biri ayalap, bir-birine süyenip, kele jatqan eki dostı körgende. (KETS II. C.s.330)”

Halk, gözyaşına hâkim olmadı, birbirine sarılıp, yaslanıp gelen iki dostu görünce.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ayala-		+	+		+		+	

aymala- “1. Okşamak, sevgi ile kucaklamak, koklamak”

“Qazir ol qızdı quşaqtay aldı da, qattı-qattı qısıp, aymalay bastadı. (KETS I. C. s.160)”

Şimdi o kızı kucaklayıp, sımsıkı sıkıp, sevgiyle kucklamaya başladı.

“Umtılıp kelip, quşaqtay aldı. Tük basqan qatqıl betin aymalap süye berdi. - Jür, üyge kireyik... (Q.A. s.154)”

İleri atılıp, kucaklayıp aldı. Tüy kaplı donmuş yüzünü okşayıp öpüverdi. Yürü eve girelim...

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
aymala-	+		+		+		+	+

öp- “1. Öpmek, sevmek”

“Paşa dāruviştin qolın *öpti*, gayıptan habar sözdü ayttın depti. (KETS XII. C. s.184)”

Padişah dervişin elini öptü, gayıptan haber söyledin dedi.

“Arıslan üyge kelip attan tüsti, “Qulınım” dep balasınıñ betin öpti. (B.S. 10.C. s.8)”

Aslan eve gelip attan indi, kulunum deyip çocuğunun yüzünü öptü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
öp-	+		+		+		+	

qıdıqta- “1. Gıdıklamak”

“Tün balası tumsıgın qıdıqtap şıgadı. (Ü. s.101)”

Gece çocuğu burnunu gıdıkladı.

“Bağana er tükende tābesinen, qıdıqtap ustay aldı jan-jağınan. (O.K.O.T.)”

Biraz önce er inince tepesinden, her tarafından gıdıklayarak tuttu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qıdıqta-	+		+		+		+	

quş- “1. Kucaklamak, kucaklayıp öpmek”

“Assalavmağalayküm, -dep davısın soza äkesimen amandasıp, şeşesiniñ moynınan quşıp, betinen süydi. (KETS X. C. s.461)”

Assalavmağalayküm, -deyip sesini uzatıp babasıyla selamlaştı, annesinin boynundan kucaklayıp, yüzünden öptü.

“Aynalayın, qarağım, senbisiñ?!- dep,Şeriyzattıñ moynınan quşıp turdı. (G.Şey. s.33)”

Canım yavrum sen misin? Deyip, Şeriyzattı boynundan kucakladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
quş-	+		+		+		+	

quşaқта- “1. Kucağına almak, sıkıca sarmak, kucaklamak”

“Jıp-jılı aylı keş edi, Xyugo onı belinen quşaqtadı. (O.Q.D. s.40)”

Sıcak aylı bir geceydi, Hügo onu belinden kucakladı.

“Batırdı joldastarı quşaqtadı, Jas ağıp közderinen burşaqtadı. (B.S. 61. C. s.15)”

Yoldaşları batırı kucakladı, boncuk boncuk yaş akararak gözlerinden.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
quşaқта-	+		+		+		+	

siypa- “Okşamak”

“Elena ıstıq alağanımen Almastiñ şaşın sıypadı. (Q.A. s.29)”

Elena sıcak avucuyla Almas'ın saçını okşadı.

“Sergey Pavloviyç Künbalanı şalqasınan jöndep jatqızıp qoyıp, köyleginiñ sırtınan işin sıypadı. (Q.A. s.68)”

Sergey Pavloviç Künbalan'ı sırt üstü doğru düzgün yatırdı, gömleğinin üstünden içini okşadı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
siypa-	+		+		+		+	

süy- “1. Öpmek”

“Oy, ülken jigit bop qapsıñ goy, Petka,- dep älgi adam Petkanı quşağına alıp, betinen süydi. (J.Al. s.286)”

Deminki adam Oy koca yiğit olmuşsun, Petka, deyip Petka'yı kucağına alıp yüzünden öptü.

“Sizge renjüvge bola ma? — Ekevi jaña tabısqanday quşaqtasıp, biriniñ betinen biri süydi. (A.Ke. s.65)”

Size küsmek olur mu? İki yeni buluşmuş gibi kucaklaşıp, bir birinin yüzünden öptü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
süy-	+		+		+		+	

şöpildet- “Şap şap tekrar tekrar öpmek, şapur şapur öpmek”

“Nurlı közin keñ aşa qarağan Maqpal kezek-kezek şöpildetti eki şekemnen. (Qıl.)”

Nurlu gözünü genişçe açarak bakan Maqpal ara ara şapur şapur öptü iki yanağımdan.

“Eki bileğine qondırıp şır aynaldıra süydi. Moynına jabısıp alıp Aqıyya da şöpildetti... (Qıl.)”

İki elini koyup döndürüp öptü. Boynuna yapışıp Aqıyya da şapur şapur öptü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
şöpildet-	+		+		+		+	

2.5.1.3. Şiddet İçeren Dokunma Duyu Fiilleri

alqımda- “1. Boğazını sıkmak, boğmak”

“Baylavdan bosap Nüsibay, pesirdi aldı jağadan. Aktını ber dep *alqımdap*, qısa ustadı sağadan. (KETS I. C. s.422)”

Bağlarını çözüp kurtulan Nüsibay, kâtibi yakasından tuttu. Tutanağı ver deyip boğazını sıkarak tuttu.

“Bâri qamajavlap, *alqımdap*, qılığdırıp, buvındırıp, sasqalaqtap otırğanım joq pa? (KETS I. C. s.422)”

Herkes etrafımı sarıp, boğazımı sıkıp, ümükleyerek boğuyor, bundan dolayı ne yapacağımı bilmiyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
alqımda-	+			+	+		+	

buvındır- “2. Boğmak, boğazını sıkmak”

“Jağamnan alıp *buvındırıp* jatqanda, janiñ aşığanı sol ma? Meni tiridey kömgen jeriñ osı boldı!-dep saldı. (KETS III. C. s.620)”

Yakamdan tutup boğazımı sıktığında, canının yanması bu mu? Beni diri gömdüğüñ yer burası oldu! - deyip bıraktı.

“Arüvdı öziniñ qolañ şaşımın moynınan orap, quvattı qoldarımın mıtıp ustap, bar küşimın buvındırıptı. (Ä.S.A. s.30)”

Genç kızı kendisinin gür saçıyla boynundan dolayıp, kuvvetli kollarıyla sımsıka tutup, bütün gücüyle boğazını sıkmış.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
buvındır-		+		+	+		+	

ıñqıyt- “sert vurmak”

“Ol ornınan atıp turdı da jükti äyeldi tuvra kindiktiñ basınan ıñqıyta bir tepti. (B.Sar. s.13)”

O yerinden hızlıca kalkıp, hamile kadına tam göbeğinin ortasına sertçe vurdu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ıñqıyt-	+			+	+		+	

ıyıqta- “1. Omuzu ile çarpmaq, omuz vurmak, itmek. 2. Sürtünmek. 3. Bir şeyi omuza alarak götürmek, kaldırmak”

“Tap sol kezde Jarbol deytin osı avıldıñ atqamınarı Añqavbaydı ıyıqtadı da:—Sen neğıp jürsiñ? (Tar. s.27)”

Tam o sırada Jarbol denen bu köyün ileri geleni Añqavbay'a omuzatıp: sen ne yapıyorsun? – dedi.

“Bota üdemey qalğan qızdñ qoltığına basıp tığıp, *iyıqtay* oyinga şaqıradı. (KETS VII. C. s.396)”

Bota sessiz kalan kızın koltuğuna dokunup, omuzu ile vurup oyuna çağırdı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iyıqta-	+	+	+	+	+		+	

janišta- “1. Ezmek, bastırmak.”

“Hakim de asıqpadı, janınan truvbkasın alıp, asıqpay oğan temeki toltırdı, sonsoñ suvıq qolımen onı *janiştap-janiştap* qoyıp avzına tistedi. (A.J. s.108)”

Hâkim de acele etmedi, yanından çantasını alıp, acele etmeden ona sigara doldurdu, sonra soğuk eliyle onu ezerek koyup ağzıyla dişledi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
janišta-	+			+	+		+	

judırıqta- “1. Kapıyı, pencereyi yumrukla çalmak, vurmak 2. Yumruklamak”

“Budan da judırıqtap urğanı durıs edi dep sol jerde aq ter, kök ter bolasıñ. (Q.M.A. s.90)”

Yumruklayıp vurması bundan daha iyiydi deyip, kan ter olursun.

“Kenet birev esikti judırıqtap ala jöneldi: - Aşñızdar! (B.P. s.41)”

Aniden biri kapıyı yumruklamaya başladı: Açınız!

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
judırıqta-	+	+	+	+	+		+	

mit- “1. Çimdiklemek, çimdik atmak, sertçe tutmak”

“Şapşañ qozğalıp, qasındağı qızdardı mıtıp qoyıp, Dalıyya söylep otır edi. (Q.A. s.113)”

Çabucak kımıldayıp, karşısındaki kızları çimdikleyip, Daliya'yla konuşuyordu.

“Biraq qanşa qaruvlı bolsa da, meniñ bizdiygen aq savsaqtarımdı mıtıp, qısqañ joq. (M.B.Ş.)”

Fakat ne kadar silahlı olsa da, benim kazık gibi dikilen parmaklarımı sertçe tutup sıkmadı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
mit-	+			+	+		+	

qaq- 2. Kapı, pencere gibi nesnelere yavaşça vurmak, çalmak

“Üşinşi qabatta turüvşı edi, jügirip şıgıp, esikti qaqtı. (T. s.133)”

Üçüncü katta oturuyordu, koşarak çıkıp, kapıyı vurdu.

“Gennadıyy endi Qurışpay şaldıñ esigin qaqtı. (T. s.133)”

Gennadiy şimdi yaşlı Qurışpayın kapsını çaldı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qaq-		+	+		+		+	

qılğınt- “Boğazını sıkmaq, boğmaq”

“Moynına aǵdavsızda aldı salıp, *qılğınttı* küşti qolmen tartıp qalıp, siyqırlı şinjırmenden şırmalğan soñ, esinen qapiyada qaldı tanıp. (KETS X. C. s.526)”

Boynuna beklemediği bir anda vurup, güçlü eliyle çekip boğazını sıktı, büyüülü zincirle bağladıktan sonra, ansızın bayılıp kaldı.

“Mınav mölttey qara kostyum kiyip, qılğıntıp qara galstuvk tağıp alğan jiñişke adam Sebepbayevqa tipti uqsamaydı. (Ş.Üy. s.24-25)”

Bu simsiyah takım elbise giyip, boğazını sıkan siyah kravat takan ince(zayıf) adam Sebepbayev'a hiç benzemiyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
qılğınt-	+			+	+		+	

qulaqta- “Kulağından tutmaq, kulağına yapışmaq.”

“Eki kılqışı küren baytaldı *qulaqtap* turıp noqtalap aldı. (KETS X. C. s.291)”

İki atçı, kızıl atın kulağından tutarak hâkim oldu.

“Asav biraz şarşadı-av degen mezigilde ol şabdardı taydı *qulaqtap* turıp: Al, bol, mindedi. (KETS X. C. s.291)”

Huysuz biraz yoruldu dediği zaman o kula tayı kulağından tutup: al bin dedi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
qulaqta-	+			+	+		+	

sıq- 1. Sulu bir nesneyi sıkarak suyunu çıkarmak 2. (bir nesneyi ya da insanın boğazını) Sıkmaq, burmaq

“Şeşinip, gimnasterkamız ben şalbarımızdıñ suvın sıqtıq. (KETS XIII. C. s.484)”

Soyunup, asker gömleğimiz ile pantolonumuzun suyunu sıktık.

“Üstindeki kevdeşesin şeşip, suvın sıqtı. (A.A.J. s.80)”

Üzerindeki yün yeleşini çıkarıp, suyunu sıktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıq-	+	+	+	+	+		+	

şapalaqta- “1. Tokatlamak. 2. Alkışlamak, çırpmaq”

“Fontannıñ ernevinen eñkeyip, suvdı şapalaqtadı. (KETS XV. C. s.255)”

Havuzun kenarından eğilip, suyu tokatladı.

“Basın şayqaqtatıp, alağanın şapalaqtap, sekire basadı. (E.A. s.89)”

Başını sallayıp, avuçlarını tokatlayıp(birbirine vurup, el çırpıp), zıplamaya başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şapalaqta-	+	+	+	+	+		+	

şapaqta- “1. Tokatlamak, vurmak”

“Qaraş eki sanın şapaqtap jügire jöneldi. (KETS XV. C. s.255)”

Qaraş iki bacağına vurarak koşarak çıkıp gitti.

“– Qap! – dep sanın şapaqtadı. (Ed. s.284)”

Tüh! –deyip bacağına vurdu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şapaqta-	+			+	+		+	

Şert- “1. Parmak ile fiske vurmak, fiskelemek. 2. Saz teline dokunmak, çalmak.”

“Tusımdağı terezeni birev şertip qaldı, jalt qarasam Äjibek eken, tez tısqa şıqdegeny belgi berdi. (J.Al. s.72)”

Yanımdaki pencereye biri fiske vurdu, birden baksam Äjibek iken, çabuk dışarı çık der gibi işaret etti.

“Meniñ niyetimde jumısıñ bolmasın! - dep qapelimde murnımnan şertip qaldı. (Bot. s.7)”

Benim isteğimde işin olmasın!-deyip beklenmedik anda burnuma fiske vurdu.

“Bizdin jaqta ertede bir aqsaqal bolatın. Dombıranı şerte kep, äñgimeni soğatın. (KETS XV. C. s.344)”

Bizim orda eskiden bir aksakal varmış. Dombırasını çalıp, söz söyleyen.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şert-	+	+	+	+	+		+	

şüdele- “1. Birinin kafasının arkasına vurmak”

“Älgi jigit közi bozarıp tüyilgen joldasın şüdelep «tus-tustan» soğıp tureken. (M.Ü.Ş. s.214)”

Deminki yiğit, gözü bozarıp, kaşını çatan arkadaşının başının arkasına her ter taftan vurmaktaydı.

“Tüyilip kelip şoqparday şüdelep tepti barıstı. (KETS XV. C. s.476)”

Topuz gibi hedefe hızlıca gelip, parsın kafasının arkasına vurdu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
şüydele-	+			+	+		+	

tep- “1. Ayağı sallayıp sertçe vurmak, vurmak, ayağının altına almak”

“Meniñ qolımdı silkip tastap, Dziynnay tağı bir tepti. (Nov. s.99)”

Benim kolumu silkip, Dziynnay yine sertçe vurdu.

“Bir sät meniñ tizemdi tepti. Men miñq etpedim. (K.K.B.Ş. s.62)”

Bir an benim dizime vurdu. Ben seslenmedim.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
tep-	+			+	+		+	

tırmala- “1. Tırmalamak”

“Küy qayırmalarınıñ key jerine kelgende qolı birge jıbrılap, erdiñ qasın tırmalaydı. (Mat. s.17)”

Namelerin nakaratının bazı yerine geldiğinde eli birlikte kıpırdayıp, erin kaşını tırmaladı.

“Jaman mısıqşa üsti-basımdı tırmalap jatqan qızdı tösegin qoya salıp, atıp dalağa şıqtıq. (Şeş.)”

Kötü kedi gibi üst başımızı tırmalayan kızı yatağına koyup dışarıya çıktık.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tırmala-	+		+		+		+	

tırna- “1. Tırmalamak, tırnaklamak”

“Birevi uzun savsaqtarimen betimdi tırnadı, ekinşi birevi pısaqpen baltııımdı orıp jiberdi. (Ert. s.5)”

Biri uzun parmaklarıyla yüzümü tırmaladı, ikinci biri bıçakla baldırımı biçti.

“Bäri de seni şağıp algısı kep, tırnap algısı kep, tıstep algısı kep jatqanday. (E.A. s.161)”

Hepsi de seni sokmak ister, tırmalamak ister, dişlemek ister gibi duruyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tırna-	+			+	+		+	

töbele- “1. Tepelemek, üst üste vurmak, tekmelemek.”

“Aqmırzañdı öltirdim Aq soyılmen töbelep. (B.J.Q. s.2)”

Akmırzayı öldürdüm, ak topuzla üst üste vurup.

“Şahzada mañdayın töbelep: «Qız attıñ tetigin qaydan bildi eken? (A.At s.4)”

Şehzade alına vurup: kız atın sırrını nereden bildi acaba?

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
töbele-	+			+	+		+	

tömpeşte- “Üst üste vurmak”

“Joldastarın atıp tüsirgen adamdı ayasın ba, ärkim Jumakendi bir judırıqtap, dümmen *tömpeşte*di. (KETS XIV. C. s.343)”

Yoldaşını vuran adama acısın mı, herkes Jumaken’i yumruklayıp, dipçik ile üst üste vurdu.

“Aytqızdñıñ goy, jettiñ be muratña! Banuv, öz basın özi tömpeştep, añıray jıladı. (Sor. s.8)”

Söylettin işte, erdin mi muradına! Banu, kendi başına vurup, hıçkırarak ağladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tömpeşte-	+			+	+		+	

türt- “1. Dürtmek, vurmak”

“Qara, qara! - dep körşim meni iyıgimen türtti. (Ö.Qay. s.72)”

Bak, bak! –deyip komşum beni omzuyla dürttü.

“- Ayqaylama! - dep türtti onı vızvod komandiyri. (Ö.Qay. s.153)”

Bağırma!- deyip dürttü onu takım komutanı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
türt-	+			+	+		+	

tüymeşte- “Yumruklamak, vurmak”

“Basqış üstinde bir-ekev sıqırılrap, birevi äli de terezeni tüymeştep jatır. (KETS XIV. C. s.476)”

Merdiven üstünde bir iki gıcırdatıp, biri hala pencereyi yumrukluyor.

“Mısalı siz bolsañız, eki-üş ret tüymeştep qoysa, sonda jañağı basqışpen siz jüregiñiz lüpildep soğıp öziñiz de jönelesiz. (Aq. s.40)”

Örneğin siz olsanız, iki üç defa yumruklasa, o zaman deminki merdiven ile yüreğiniz güp güp atıp kendiniz de gidersiniz.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tüymeşte-	+			+	+		+	

ur- “1. Vurmak, tokatlamak, dövmek”

“Balanı *uruv*, soğuv isi-adamşılıqqa unamaytın is. (KETS XIV. C. s.733)”

Çocuğa vurmak, onu dövmek insanlığa yakışmayan bir iştir.

“Oyın üstinde de aşuvlanıp, urıp, boqtap jiberedi. (K.Kör. s.140)”

Oyunda da sinirlenir, vurup küfreder.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ur-	+			+	+		+	

urıp soq- “Dövmek, vurmak”

“Betin jasıruvğa jalnıp ruqsat surağanımızda, özimizdi urıp-soqtı. (K.Kün. s.86)”

Yüzünü gizlemek için yalvarıp izin istediğimizde, bize vurdu.

“Qolğa tüşip qalsa, *urıp-soğuvğa* da, aydaluvğa da, tipti atıluvğa da duvşar bolar. (KETS XIV. C. s.478)”

Ele geçse, vurmaya da, sürgün edilmeye de, hatta kurşuna dizilmeye de razı olur.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
urıp soq-	+			+	+		+	

2.5.2. Türkiye Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri

aban- “1. Eğilerek bir şeyin, bir kimsenin üzerine kapanmak. 2. Bir yere veya bir kimseye yaslanmak, dayanmak. 4. Bir şeyin veya bir kimsenin üzerine çöküp çullanmak.”

“Efendi, sen de ne üstüme abanıyorsun? (T.S. s.2)”

“Baba, 'ya Allah' nidası ile yerinden zorla, oğluna abanarak kalktı. (T.S. s.2)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
aban-	+	+	+	+	+		+	

alkışla- “1. Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma.”

“O zaman biz hayranları onu şiddetle alkışlardık. “(T.S. s.76)”

“Geçenlerde, boyu mikrofona yetişemiyen bir ortaokul çocuğunu, odamda, gözlerimden damla damla sevinç akarak, ben bile alkışladım! (G.D. s.55)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
alkışla-	+		+		+		+	

al- “1. Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak.”

“Sağ elinin çevik bir hareketiyle başındaki tülbendi çekip aldı. (T.S. s.80)”

“Emin Bey çayı aldı, camdaki akşam kızılığına kaldırdı, beğenen tiryaki gülümsemesiyle bir zaman baktı. (K.K. s.279)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
al-	+		+		+		+	

ardıl- “1. Birisinin sırtına asılmak.”

“Şu çocuk üzerime ardılıyor. (T.H.E.S.D.D. s.111)”

“Kız oğlana ardıldı. (T.D. s.49)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ardıl-	+		+		+		+	

asıl- 2. Bir yere tutunup sarmak. 3. Tutup çekmek. 4. Hızla eline almak

“Çocuk annesinin eteğini asıldı. (T.S. s.129)”

“Hemen küreklere asıldı. (T.S. s.129)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
asıl-		+	+		+		+	

avuçla- Avuçla kavramak, avuçla almak, apazlamak, hapazlamak

“Çenesini avuçladı; sakalını kaşdı, hiç de karamsara benzemiyordu. (Kapı s.175)”

“Kapının sarı tokmağını avuçlayıp çeviriyor, kolaycacık açılıyor kapı. (T.S. s.150)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
avuçla-	+		+		+		+	

bas- 1. Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak. 3. Bir şeyi, üzerine kuvvet vererek itmek. 4. Sıkıştırarak yerleştirmek

“Dirseğini, canını acıtacak gibi üstüne bastı: Tamam! Gebertirim gider. (Y.Y. s.306)”

“Önce sağ elinin başparmağını bastı. Fışkıran kanı durdurdu. (Çob. s.12)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bas-	+		+		+		+	

boğ- (II) 2. El, ip vb. ile bir şeyi çepeçevre sıkıkmak

“Elimi uzattım. Kan hababam akıyordu. Kuşağı sıyrıp yarayı diz kapağımdan sıkıca boğdum. (D.Y. s.152)”

“Zavallıyı az kalsın gırtlğından yakalayıp boğacaktı. (T.S. s.293)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
boğ-		+	+	+	+		+	

çarp- 1. Hızla değmek, vurmak

“Eşiği aştım, içeri girdim, ortada duran uzun bir masaya çarptım. (T.S. s.398)”

“Banyo kapısına başımı çarptım. (Ö.Y. s.108)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çarp-	+			+		+	+	

çırp- 2. İki şeyi birbirine çarpmak

“Ali Bey ellerini çırptı, Elif Hanım, hepimize kahve diye seslendi. (T.S. s.430)”

“Raporları okurken el çırptım; «Bravo!» diye alkışladım. (Nil. s.735)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çırp-		+	+		+		+	

çimdikle- 1. Bir kimsenin etini başparmakla işaret parmağı arasında kıştırarak sıkıp acıtmak

“Kendimi düşte filan sanıyorum. Demin, kimseye çaktırmadan, bacağıma çimdikledim. (Y.K. s.163)”

“Her iki tarafımda oturanlar, yanlarımı çimdikleyerek yazmamı istiyorlar. (Y.A. s.379)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çimdikle-	+			+	+		+	

çullan- 1. Alta almak için birinin üzerine abanmak

“Hepsi yeni gelenin üstüne çullanarak zavallıyı dövüyorlardı. (T.S. s.465)”

“Küçük bir odada üç kişi üstüne çullandı. (D.Y. s.29)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
çullan-	+			+	+		+	

daya- 1. Yaslamak

“Sol kolunu yürürken hep kalçasına dayardı. (T.S. s.478)”

“Sesini efelendirip kalınlaştırarak, yumruklarını dizlerine dayadı. (R.Y.K. s.79)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
daya-	+		+		+		+	

değ- 1. Aralık kalmayınca kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak, temas etmek

“Kapıdan bir an birbirimize değerek girdik. (T.S. s.486)”

“Eli tabancasına değdi. Bu kez son bir umutla, tabancasının kabzasına yapışarak sahiden davrandı. (Y.Y. s.268)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
değ-	+		+		+		+	

dit- 2. Elle çok küçük parçalara ayırmak

“Haşlanan etleri soğuduktan sonra didiniz. (T.S. s.542)”

“Dipsiz tencereye tavşanı koydum. Pişirdim, pişirdim. Dittim, dittim. Yedim, yedim... (T.M. s.257)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dit-		+	+		+		+	

dokun- (I) 1. Nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek 7. Hafifçe değmek.

“Anneme döndüm. Hiçkırması falan kesilmişti. Eline dokundum. Düştü. Bayılmıştı. Akşama kadar ayırmadı. (B.E. s.93)”

“Topal İsmail, yavaşça Mustafa'nın koluna dokundu. (S. s.93)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dokun-	+		+		+		+	

döv- 1. Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak. 8. Çarpmak, sertçe dokunmak

“Sabahleyin oğlum işine gidince beni dövmedin mi? — Dövdüm. "Sen başkasını sevmeye başladın!" diye dövdüm. (K.Koğ. s.255)”

“Ayakları ile suyu dövüp ürküttüğü balığı gagası ile havalandıran beyaz pelikan. (T.S. s.571)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
döv-	+	+		+	+		+	

dürt- 1. Ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe itmek. 2. Değmek, dokunmak

“Kanun çavuşu bu sefer, parmaklarının ucuyla sırtını dürttü: — Yürü be adam! (E.Ş.M. s.163)”

“Çorbasını alıp gelen Zekeriya Hoca, Kâmil Bey'in kolunu dürttü: — Senin de aptesin yoktur herhal!.. (E.Ş.M. s.52)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dürt-	+	+	+	+	+		+	

elle- Elle dokunmak

“Çingene kızının ısırıldığı noktaları, okşarcasına tekrar tekrar elledi. (Pan. s.169)”

“Nabzını yokladı, yanaklarını elledi, gözlerini kapadı. (K.D. s.144)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
elle-	+		+		+		+	

gıdıkla- 1. Vücudun bazı yerlerine dokunarak ürperme veya gülerek kaçınma ile beliren bir sinir tepkisi uyandırmak.

“O da beni gıdıkladı: — Biliyorsuun... dedi. — Bilmiyorum! Bilmiyorum!., dedim ben de. (Y.G. s.139)”

“Beni yakalayınca minder üzerine yatırdı. Gıdıkladı. Gıdıkladı. Erkek evlât değil mi, babasına çekmiş... (T.G. s.55)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
gıdıkla-	+		+		+		+	

iliş- 1. Bir şeye hafifçe dokunmak, takılmak. 2. Elini sürmek, dokunmak

“Elim çiçeklere ilişti, vazo devrildi. (T.S. s.957)”

“Bir sancılı yerine dokunmuşum gibi ızdırapla 'bırak, ilişme' diye inledi. (T.S. s.957)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
iliş-	+	+	+		+		+	

it- 1. Bir şeyi güç uygulayarak ileri götürmek. 2. Kapı, pencere vb.ni güç uygulayarak açmak veya kapamak

“Erzak yüklü arabayı arkadan iten iki uşak, sırtı tırmandılar. (T.S. s.1004)”

“Beni tanımadı galiba, durmadan itti su bardağını, elimi itti: — Çekil git başımdan diye sayıkladı... (Ç.B. s.437)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
it-	+	+	+		+		+	

kaşı- 1. Vücudun herhangi bir yerindeki kaşıntıyı gidermek için tırnakla veya başka bir şeyle deriyi hafifçe ovma

“Bacaklarını sıkarak karnının altını kaşdı. (K.K. s.133)”

“Herif kafasındaki kocaman keçe külâhı kaşlarına yıkarak bir vakit ensesini kaşdı. (Y.Y. s.85)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kaşı-	+		+		+		+	

kavra- 1. Elle sıkıca tutmak

“Çocuğu koltuk altlarından kavrayıp kaldırdı. (T.S. s.1111)”

“Gurbet halanın koşturduğu bakır tası iki eliyle kavradı, ılık suyu, su gibi değil, masalların can ilacı gibi, tıkanasıyla kanarak içti. (K.K. s.297)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kavra-	+		+		+		+	

kenetle- 2. Birbirine geçirerek bağlamak

“Ellerini dizine kenetleyerek başını önüne eğdi, kaldı. (T.S. s.1138)”

“Ellerini kenetledi; çenesini ellerinin arasına gömdü. (T.O. s.206)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kenetle-		+	+		+		+	

koltukla- 1. Koltuğu altına almak. 2. Koltuğa girmek

“Tablolarını koltuklayarak İstanbul'a dönerken, Etimesgut köyünün elektriklerini görmüş. (T.S. s.1202)”

“Karşıldılar, koltuklayıp içeri aldılar. (T.S. s.1202)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
koltukla-	+	+	+		+		+	

kucakla- 1. Kollarla sarıp göğüs üzerine bastırmak. 2. Kucağına almak, kucağında taşımak

“Erhan'ı doyumsuz bir sevgi ile kucakladılar. (T.S. s.1245)”

“Koşup kucakladım. Bir ağlama tutturdu. Boğulacak...(E.Ş.İ. s.448)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kucakla-	+	+	+		+		+	

okşa- 1. Sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak. 2. Hafifçe dokunmak

“Kara Kemal biricik dostunun yanağını okşadı. (K.K. s.122)”

“Emin Bey, Perihan'ın yüzünü okşadı: Halt etmişler. (K.K. s.274)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
okşa-	+	+	+		+		+	

omuzla- 1. Omzuna almak. 2. Omzuyla dayayıp itmek

“Odasına gelirken paravanaya çarpmış, panoyu omuzlamıştı. (T.S. s.1502)”

“Ömer hemen kapıyı omuzlayıp açtı, Sefere de: «Halil Emmi, şu kapıyı tut da, kimse dışarıya çıkmasın,» dedi, içeriye girdi. (Y.D.G.B. s.294)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
omuzla-	+	+	+		+		+	

ov- 1. Bir şeyin üzerine bastırarak el gezdirmek. 2. Bir yere bir şeyi kuvvetle sürterek temizlemek

“Şakaklarımı, bileklerini kolonya ile ovdum. (T.S. s.1522)”

“Kalkıp tuvalete gittim, yüzüme soğuk su çarptım, alınımı, şakaklarımı ovdum. (Ç.B. s.324)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
ov-	+	+	+		+		+	

öp- Sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek

"Heyecandan mest olarak öptüm elini / Sonra akşam yemeğine çağırdı beni. (T.S. s.1546)”

“Zorla tutup üst üste öptü. — İnanayım mı Kemal abi?.. Affettin mi beni?.. (K.K. s.121)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
öp-	+		+		+		+	

sık- 1. Çevresine sarılarak veya bir şey sararak çepeçevre basınç altına almak

“Yalnız kalan kadın titriyor, hiçkırarak kucığındaki yavrusunu sıkıyor. (T.S. s.1753)”

“Abdülkerim, avucundaki yanağı hiç istemeden sıkı: — Neden çıkmadı İsmail güverteye? (K.K. s.28)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sık-	+		+		+		+	

sıvazla- 1. Bir şeyin üstünde yavaş yavaş, hafifçe el gezdirmek. 2. Okşamak

“Titreye titreye birkaç kere başımı, sırtımı sıvazladı. (T.S. s.1761)”

“Hacı Efendimiz baktı bir zaman, "Tüh yüzünüze" dedi, "Şunlarda iman nurunun şuncacığı var mı, bak da söyle allasen, Şabanım" dedi, sırtımı sıvazladı. (K.K. s.153)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıvazla-	+	+	+		+		+	

sür- 5. Dokundurmak, değdirmek.

“Yüzümü saçlarına sürmek için başımı eğdim. (T.S. s.1831)”

“Avucuna doldurup kokluyor; ensesine, şakaklarına, boynuna sürüyor. (T.S. s.1831)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sür-		+	+		+		+	

şamarla- Yüze açık elle vurmak, şamar atmak

“Sözünüze itaat etmezse küçük ellerinizle şamarlayınız. (T.S. s.1846)”

“Şaşırdın da kumara bastın mı seni şart olsun tepelerim diyerek ensemizi şamarladı güzelce! (Y.Y. s.254)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şamarla-	+		+		+		+	

tekmele- 1. Tekme vurmak, tekme atmak

“Ayağımın ucuna ne gelirse çiğniyor, tekmeliyordum. (T.S. s.1938)”

“Tekmeledim, tekmeledim. Nazan dışarı kaçtı. Refi bir şeyler söylemek istiyordu. (B.E. s.178)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tekmele-	+		+		+		+	

temas et- 1. dokunmak, değmek

“En son ne zaman toprağın üzerinde yürüdünüz, teniniz temas etti? (H.K.K. s.68)”

“Alırken parmaklarımız temas etti. (Dar.241)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
temas et-	+		+		+		+	

tırmala- 1. Tırnaklarıyla çizmek veya hırpalamak, tırnaklamak, tırmıklamak, cırmalamak

“Böyle çöktüğüm yerde tahtaları tırmalayarak ne kadar ağladım. (T.S. s.1978)”

“Parmaklarını geçirmek istiyor gibi göğsünü tırmaladı, dişlerini gıcırdattı. (Y.A. s.189)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tırmala-	+		+		+		+	

tokatla- 1. Tokat atmak

“Bir ziyafette cümbüş yapanları teker teker tokatlamış. (T.S. s.1987)”

“Sen onu daha simdiden tokatlamadın mı? Şaban gene coştı. — Evet, haklısın. Tokatladım! (D.E. s.149)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tokatla-	+			+	+		+	

tut- 1. Elde bulundurmak, ele almak

“Kucağında kundaklı bir çocuk tutuyordu. (T.S. s.2012)”

“Çaresizlik içindeymiş gibi gözlerini kırıştıran kız kardeşinin elini tuttu. (K.K. s.204)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tut-	+		+		+		+	

vur- 1. Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak

“Emin Bey elinin tersiyle Murat'ın karnına yavaşça vurdu. (K.K. s.306)”

Yumruğunu iki kez dizine yavaşça vurdu. (K.K. s.234)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
vur-	+			+	+		+	

yokla- 1. Dokunarak incelemek

“Hem kendimi hem etrafımda gördüğüm eşyayı elimle yokladım. (T.S. s.2187)”

“Kapıyı gözetleyerek tabancasını yokladı. (K.K. s.174)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
yokla-	+		+		+		+	

Türkiye Türkçesinde yukarıda verdiğimiz dokunma fiillerinden başka dokunma anlamı veren şu fiillerde bulunmaktadır:

Arkala- 1. Arkasına almak, yüklenmek, *apazla-* 1. Avuçlamak, *cırnakla-* Tırmalamak, *çek-* 1. Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek, *çel-* 1. Ayak uzatarak birisini düşürmek, *dal-* 6. Güreşte rakibinin belden aşağı bir yerini aniden tutmak, *doğra-* Keserek parçalamak veya elle küçük parçalara ayırmak, *dola-* 2. Sarmak, kavuşturmak, *er-* 3. Yetişip dokunmak, *göğüsle-* 1. Göğsünü dayayarak zorlamak, *hapazla-* “Avuçlamak”, *kak-* 1. İtmek, vurmak, *kaldır-* 1. Bulunduğu yerden almak. 2. Yukarı doğru hareket ettirmek, *kavza-* 1. Sıkı tutmak, kavramak, *kazı-* 3. Sertçe ovmak, *kesele-* Kir çıkarmak için vücudu kese ile ovmak, *kurcala-* 1. Ellemek, karıştırarak bakmak, *masajla-* Masaj yapmak, *nanikle-* Başparmağı burnun

ucuna değdirip diğer parmakları sallayarak alay işareti yapmak, *ođ-* Ovalamak, *okkala-* 1. Bir Şeyin ağırlığını yaklaşık olarak anlayabilmek için elle yoklamak, *patakla-* Rastgele vurarak dövmek, *sağ-* 1. Memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak, *sar-* 1. evresini çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek 6. Kucaklamak, *sırtla-* 1. Sırtına alıp yüklenmek, *tart-* 2. Bir Şeyi avuç içinde sallayarak ağırlığını kestirmeye çalışmak, *tıkla-* 1. Bir yere hafifçe vurarak "tık" sesi çıkarmak, *tıpışla-* ocuğu uyutmak veya susturmak için arkasına yavaş yavaş vurmak, tapıklamak, *tırman-* 1. El ve ayaklarıyla tutunarak veya tırnaklarını iliştirerek dik bir yere çıkmak, *yapış-* 5. Sıkıca yakalamak, tutmak, sarılmak, *yklen-* 2. Kendi ağırlığını başka bir Şey zerine vermek, bedeniyle abanmak, *yaslan-* (I) 1. Dayanmak, *yetiş-* 5. Değmek, uzanıp dokunabilmek, *tep-* 2. zerine basarak sıkıştırmak.

2.5.3. Ortak Olarak Kullanılan Dokunma Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan dokunma duyu fiilleri şunlardır:

1. Kaz. T. asıl- > T.T. asıl- Her iki lehçede de kullanılan bu fiil Kazak Türkçesinde ilk anlamı dokunma anlamı verirken, Türkiye Türkçesinde yan anlamları dokunma anlamı vermektedir.
2. Kaz. T. bas- > T.T. bas- Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de ikinci anlamları itibariyle ortaklık gösterir ve dokunma anlamı taşırlar.
3. Kaz. T. jabıs- > T.T. yapış- Kazak Türkçesinde ikinci anlamı dokunma anlamı verirken Türkiye Türkçesinde beşinci anlamıyla bunu sağlamaktadır.
4. Kaz. T. qası- > T.T. kaşı- Her iki lehçede de ilk anlamlarıyla kullanılır ve anlam olarak aynıdır.
5. Kaz. T. qoltıqta- > T.T. koltukla- İlk anlamları itibariyle aynı anlamı veren bu fiilimiz her iki lehçede de ortak olarak kullanılmaktadır.

6. Kaz. T. tiy- > T.T. değ- Her iki lehçede de aynı anlamı taşır ve yaygın olarak kullanılmaktadır.
7. Kaz. T. tut- > T.T. tut- Dokunma duyu fiillerinin çekirdek eylemlerinden olan bu fiilimiz her iki lehçede ortak olarak kullanılmaktadır. Anlam olarak bir farklılık taşımamaktadır.
8. Kaz. T. uvısta- > T.T. avuçla- Kazak Türkçesi ve Türkçesinde ortak olarak kullanılan bu fiilimiz anlam olarak bire bir aynıdır.
9. Kaz. T. öp- > T.T. öp- Her iki lehçede de aynı anlamı taşır ve dokunma fiilleri içerisinde yer alır.
10. Kaz. T. qıdıqta- > T.T. gıdıkla- Dokunma eylemin gerçekleştiği bu fiilimizde her iki lehçede aynı anlama sahiptir.
11. Kaz. T. quşakta- > T.T. kucakla- Ortak olarak kullanılan bu fiilimizde her iki lehçede aynı anlama sahiptir ve ilk anlamları itibariyle dokunma anlamına sahiptir.
12. Kaz. T. sıq- > T.T. sık- Bu fiilimiz Kazak Türkçesinde birinci ve ikinci anlamıyla dokunma anlamı verirken Türkiye Türkçesinde sadece ilk anlamıyla bu anlamı verir.
13. Kaz. T. tep- > T.T. tep- Her iki lehçede de aynı anlama sahip olan bu fiilimiz yaygın olarak kullanılmaktadır.
14. Kaz. T. tırmala- > T.T. tırmala- İlk anlamları itibariyle her iki lehçede de ortak anlama sahiptir.
15. Kaz. T. türt- > T.T. dürt- Ortak olarak kullanılan bu fiilimiz Kazak Türkçesinde ilk anlamıyla dokunma anlamını verirken Türkiye Türkçesinde ilk iki anlamıda dokunma anlamına sahiptir.
16. Kaz. T. ur- > T.T. vur- Her iki lehçede de ilk anlamları itibariyle aynı anlama sahiptir ve şiddetli bir dokunma eylemini belirtir.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde tespit edilen fiillerden 16 tanesi ortak olarak kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde 59 tane dokunma duyu fiili tespit ettik. Bu 59 fiilden 45 tanesi ilk anlamları itibariyle bu grupta yer alır. Geri kalan diğer fiillerden 6 tanesi ikinci, 2 tanesi dördüncü ve 6 tanesi de hem ilk hem de ikinci anlamları itibariyle dokunma anlamı taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde ise 75 tane dokunma duyu fiili tespit edilmiştir. Bu fiillerden 48 tanesi ilk anlamıyla, 8 tanesi ikinci, 3'er tanesi üçüncü ve beşinci anlamlarıyla dokunma anlamı verir. Geri kalan fiillerden 11 tanesi ilk ve ikinci anlamlarıyla, 2 tanesi de ikiden fazla anlamıyla bu grupta yer alır.

2.6. Isı Duyu Fiilleri

Isı duyu fiilleri deride bulunan sinir uçlarının etrafta olup biten ısı değişimlerini algılaması sonucu ortaya çıkan eylemlerin adlandırılmasıyla oluşurlar. Bu oluşumda iki farklı duyu etken rol oynar. Bu duyular sıcaklık duygusu ile soğuk duygusudur. Sıcak ve soğuk duyuları farklı duyular olmasına her iki duyuda ısı kaynaklı olduğundan dolayı tek başlık altında ele alıyoruz. Örneklemeler yapılırken bu ayırım dikkate alınarak sıcak ve soğuk duyuları iki farklı grupta ele alınıp anlam özellikleri incelenmiştir. Daha önce yapılan birçok çalışmada bu iki duyunun ayrı bir grup olarak incelenip örneklendiğine rastlamadık. Bu yüzden biz de bu iki duyunun tanımlamalarından yola çıkarak bu fiilleri tespit edip örneklendirdik.

2.6.1. Kazak Türkçesinde Isı Duyu Fiilleri

2.6.1.1. Sıcak Duyu Fiilleri

buvsa- “1. (vücut) Isınma sonucu terlemek”

“Şögel otırar-otırmastan tımağın şeşip, buvsanğan taqır basın oramalımen sürtti de, topısın kiydi. (KETS III. C. s.611)”

Şögel oturur oturmaz kalpağını çıkarıp, terleyen kel başını mendiliyle silip, başlığını giydi.

“Boyu buvsandı. Arqası jazıldı. (S.S.S. s.1)”

Vücudu terledi. Sırtı iyileşti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
buvsa-	+			+		+	+	+

ısı- “1. Hava sıcaklığı artmak, ısınmak. 2. İnsan vücut ısınmak, ateşi yükselmek”

“Aymaküldiñ tañğa jaqın denesi ısıp, mazası kete bastadı. (KETS XV. C. s.685)”

Aymagül'ün tan vaktine yakın vücudu ısınıp, keyfi kaçmaya başladı.

“Tüske tarta kün qattı ısıdı. (Q.Ter 3)”

Öğleye yakın gün çok ısındı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ısı-	+	+	+	+		+	+	+

ıssıla- “Sıcaktan bunalmak, sıcaklamak, terlemek”

“İssılaymız, şamdı öşireyin de, terezeni aşıp qoyayın, -dedi anav İsmayılğa. (KETS XV. C. s.682)”

Sıcakladık, kandili söndürüp, pencereyi açayım dedi, İsmail'e.

“Örge qaray jürgendikime, ıssılap, denesi terşiy bastadı. (Ä.J. s.216)”

Yamaca doğru yürüdüğümünden, sıcaklayıp vücudum terlemeye başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ıssıla-	+			+		+	+	+

ıstıqta- “Sıcaklamak, terlemek, yanmak, ateş basmak, hararetlenmek”

“Ol äbden qaraterge tüşip, ıstıqtağan soň sırt kiyiminiň tümelerin ağıtıp tastadı. (KETS XV. C. s.684)”

O iyice terleyip, sıcakladıktan sonra dış giyiminin düğmelerini çözdü.

“Äkesi de şıp-şıp terledi, bul da buvsanıp, qattı ıstıqtadı. (K.İm. s.4)”

Babası şıpır şıpır terledi, bu da yavaşça terleyip çok sıcakladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ıstıqta-	+			+		+	+	+

jan- “1. Tutuşmak, yanmak”

jan- fiili anlamı itibariyle her ne kadar duyuları harekete geçirecek net anlama gelecek şekilde bir anlama sahip olmasa da örneklerde jan- fiili insan vücudunun sıcaklık etkisiyle aşırı ısınması ve sıcaklaması anlamını vermektedir.

“İstıqtan janıp baramın. (A.Ay. s.208)”

Sıcaktan yanıyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jan-	+			+		+	+	+

janıp-küy- “1. Isınmak, vücut ısısı yükselmek”

“Keyde janıp-küyip, tıprılap qara terge tüsti. (KETS VI. C. s.22)”

Bazen vücudu ısınıyor, hareketlenip çok terliyor.

“Özi de janıp - küydi, qızdı da jandırıp - küydirdi. (A.A.O. s.45)”

Kendi de ısındı, kızı da ısıttı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
janıp küy-	+			+		+	+	+

jılı- “1. Isınmak, ılımak, ılınmak”

jılı- fiilinden türeyen jılını- fiili ısınmak anlamına gelir ve Kazak Türkçesinde yaygın olarak kullanılır. Aktif ya da pasif olabilen bu fiil aynı zamanda istemli ya da istemsiz olarak ortaya çıkabilir. Olumlu ya da olumsuz olabilen bu fiil fiziksel ya da zihinsel temasın sonucu olarak meydana gelir.

“Alağanı alıray kızarıp, savsağının uşı *jılıp* qoya berdi. (E.A. s.112)”

Avucu tamamen kızarıp, parmağının ucu ısındı.

“Künniñ jılınuvimen qatar, aşıq, tayız suv da *jılıdı*. (KETS VI. C. s.709)”

Güneşin ısınmasıyla birlikte açık sığ su da ısındı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
jılı-	+		+	+	+	+	+	+

küneste- “Güneşlenmek, ısınmak”

“Künestep basın iyse jas javqazın, böbek gül jinar boyğa tätti şırın. (KETS VIII. C. s.521)”

Güneşlenip başını eğse taze kardelen, körpe çiçek can suyunu vücuduna toplar.

“Tömpeştiñ küngeyinde men künestep jattım. (T.Jol s.272)”

Ben tepenin güneyinde güneşlenip yattım.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
küneste-	+		+		+		+	

künsi- “1. Güneşte yanmak, güneşlenmek”

“Endi qazir mägezinniñ aldına sarğayıp, künsip otırğan birevmin. (E.Ğ.H.)”

Şimdi şu anda dükkânın önünde yolunu gözleyip, güneşlenip oturan biriyim.

“Dalada kürke jetpey künsip otır. (Ö. s.37)”

Dışarıda çadırın yakında güneşleniyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
künsi-	+		+		+		+	

küy- “4. (vücut) Aşırı kızmak, ateşlenmek, yanmak”

“«Denem, - küyip, basım zeñip baradı», - dep Qanıypa töseginen turmağan. (Q.A. s.83)”

Vücutum yanıyor, başım dönüyor, deyip Qanıypa yatağından kalkmadı.

“Körpeniñ astında bılq-sılq jatqanıp-ıstıq qol şap berip qolın qarmap, savsağıniñ uşın ottay küyip turğan erinine aparıp uzaq bastı. (E.A. s.115)”

Yorganın altında sımsıcak el aniden yakalayıp elini kavradı, parmağının ucunu ateş gibi yanan dudacağına götürüp uzunca dokundu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
küy-		+		+		+	+	+

qapala- “(söylem) Sıcağa dayanamamak, yanmaq, sıcaqlamak”

“Qapalap, terlegen betin sürteyin dese, tağı reti kelmeydi, üç aylıq ulı Qurmaş jaña ğana tınıştalıp, avzındağı emşegin şığarmastan uyıqtap jatır. (KETS 9. C. s.255)”

Sıcaklayıp, terleyen yüzünü sileyim dese de yine de çare olmadı, üç aylık oğlu Qurmaş yenice sustu, ağızındaki emziğini çıkarmadan uyuyor.

“Qapalaydı şıraq dep, oravdı kelip türedi. (B.S. 33. C. s.196)”

Sıcakladı yavrum deyip, örtüyü gelip dürdü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qapala-	+			+		+	+	+

qaqta- “2. Isınmak. 3. Isıtmak, yakmak ”

“Jırtıqtan jılıtdağan jas denemdi küнге qaqtap, ayazğa qarıtatın. (Ö.J. s.9)”

Yırtıktan parlayan taze tenimi güneşte ısıtıp, ayaza yaktırdım.

“Şildeniñ aptap ısıtğı aymaqtı qaqtap, şöpterdı sarğaytıp jibergen. (KETS IX. C. s.101)”

Temmuzun artan sıcağı etrafı ısıtıp, otları sarartı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qaqta-		+	+	+	+	+	+	+

qayna- “ 2. (Ağız.) (hava) Çok sıcak olmak, kavurmak, yakmak ”

“Orta Aziyaniñ qaynap turğan ıstıq avasın jarıp samolet Qaraqalpaqtanniñ astanası Nökiske bet burdı. (KETS IX. C. s.43)”

Otobüs Orta Asya'nın kavuran sıcak havasını geçip Karakalpakistanın başkenti Nökise doğru yöneldi.

“Köp oyğa barmay-aq isti tabanda şeşetin Temekëñ bul jolı ündemey otırıp qaldı. Kün bolsa qaynap tur. (KETS IX. C. s.43)”

Çok düşünmeden işi hemen çözen Temeken bu kez sessizce oturdu. Güneş te kavuruyordu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qayna-		+		+		+	+	

qız- “1. Isınmak, kızmak 2. Vücut ısısının, ateşin yükselmesi”

“Kün köterilisimen qızdı. (KETS X. C. s.478)”

Güneş çıkmasıyla birlikte ısındı.

“Aqıldasam dep kelgen Nurlan, denesi qızıp, bası avırıp, bir jağı Yakuvpovtiñ da äseri bar, aytpaq sözün esten şıgarıp aldı. (S. s.144)”

Danışayım diye gelen Nurlan'ın, vücudu ısınıp, başı ağrıyıp, bir taraftan da Yakupov'ın da etkisiyle, söyleyeceği aklından çıkıverdi.

“Qızadı täni, küyedi, kiymılsız jattı tura almay. (KETS X. C. s.478)”

Teni ısındı, yanıyor, kalkamadı kıpırdamadan yattı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qız-	+	+	+	+	+	+	+	+

şuvaqta- “1. Güneşlenmek”

“Odan soñ men alañqayda şuvaqtap otırdım. (O.Q.D. s.74)”

Ondan sonra ben düzlükte güneşlenip oturdum.

“Jazda selonıñ bala-şağası gana emes, ülkenderine deyin suvğa şomılıp, şuvaqta, sayada tınıstap jatsa, qısta köl muz aydınına aynalıp ketedi. (KETS XV. C. s.429)”

Yazda sadece köyün çocukları değil büyükleri de suya girip, güneşlenip, serin yerde sessizce yatıyor, kışın ise göl buza dönüşüp parlar.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şuvaqta-	+		+		+		+	

şiji- “2. (Güneş) Kavurmak, ısıtmak, yakmak”

“Kün şijip tur. (Ö. s.58)”

Güneş yakıyor.

“Şijigan ıstıq. Anda sanda üp etip soqqan jel de ot ürleydi. (KETS XV. C. s.528)”

Kavuran sıcak. Ara sıra çok sessiz esen yel de ateş üflüyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şiji-		+		+		+	+	

2.6.1.2. Soğuk Duyu Fiilleri

ayazda- “1. Donmak, buzlamak, üşümek”

“Attan tüspey ayazdap, omıravın şandığan. (KETS II. C. s.310)”

Üşüyünce, attan inmeden önünü sıkıca bağladı.

“Keşeden beri as jemey, aşıqqan, ayazdağan uvaqıt edi. (Ä.Z. s.14)”

Dünden beri yemek yemedi, acıkma, üşüme vakit idi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ayazda-	+			+		+	+	+

bürseñde- “Titremek, çok üşüme”

“Şeleklerin jolğa qoydı da, denesin otşa qarığan ayazda bürseñdep ilgeri-keyin jürdi. (Kün. s.10)”

Kovalarla yola koyuldu, vücudu ateş gibi yakan ayazda üşüyüp ileriye doğru yürüdü.

“Meyli örten! Meyli ayazdan bürseñde! Tek äytevir sözge bir senbe! (KETS IV. C. s.66)”

Tamam yan! Tamam, ayazdan üşüyüp titre! Elinden geldiğince sözüme güvenme.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemi	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bürseñde-	+			+		+	+	+

dirilde- “3. Donmak, üşüme”

“Qoşqar dirildep, qalşıldap tona bastadı. (KETS V. C. s.124)”

Koç üşüdü, titreyip donmaya başladı.

“Tas oşaqtağı ot sönip qalıptı, bul suvıqtan dirildep, jılınuv üşin tösegine jattı. (T.Dey. s.49)”

Taş ocaktaki ateş sönmişti, bu soğukta üşüyüp, ısınmak için yatağına yattı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dirilde-		+		+		+	+	+

javra- “Donmak, üşümek”

“Küregine süyenip, suvıqta javrap tur ma eken? (Şığ. s.57)”

Küreğe dayanıp, soğukta üşüyor muydu?

“Salqın tünde javrap, eski etiginiñ şajamayın buta jırtıp, beynet şekti. (Q.Jol s.4)

Soğuk gecede üşüdü, eski çizmesinin kösesini çalı yırttı, zorluk çekti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
javra-	+			+		+	+	+

muzda- “1. Buz tutmak, donmak, soğumak”

“Denem muzdap, tulıpqa oranamın, uyqı basıp sodan soñ mavjıraymın. (KETS XI. C. s.328)”

Vücum soğuyunca, kürke sarmalandım, uyku bastırınca uyukladım.

“Qırav túsken köl tabanı suvıq tarttı. Bala denesi muzdap toñayın dedi. (I.Kül. s.17)”

Kırağı düşmüş göl yatağı soğudu. Çocuk vücudu soğuyup donmaya başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
muzda-	+			+		+	+	+

qalşılda- “2. Soğuktan donmak, çok üşümek”

“Qalşıldap jürdik bürsendep, qaqağan qısqı aylarda. (KETS IX. C. s.161)”

Aşırı soğuyan kış aylarında, çok üşüyüp titreyerek yürüdük.

“Avruvı sağat sayın boldı jaman, Suvıq ötip dirildep qalşıldağan. (Avd. s.51)”

Hastalığı her saat kötüleşti, soğuk işledi titreyip çok üşüdü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qalşılda-		+		+		+	+	+

qaltıra- “2. (Ağız) Donmak, üşümek”

“Qaltırıp toñıp turğanın umıtıp ta ketti. (Äñg. s.57)”

Üşüyüp donduğunu unuttu.

“Öz-özimmen qaltırıp muzday berem. (KETS IX. C. s.157)”

Kendi kendime üşüyüp donacağım.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qaltıra-		+		+		+	+	+

qat- “2. Donmak, çok üşümek”

“Küzgi aqşa qar men tüydektelgen uşpanıñ ızgarı erkine qoymay”qol ustatardı”
tosqan kədəşil qatındardıñ ayaqtarı toñıp, qatıp baradı. (KETS IX. C. s.443)”

Güzünki biriken akça karla ayaza bakmaksızın qol ustatırı bekleyen bahşişçi kadınların ayakları üşüyüp, buz tutmaktaydı.*

“Suvdıñ ızgarınan ayaqtarı qatıp qaldı. (K.Ert s.40)”

Suyun sert soğuşu ile ayakları üşüdü.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qat-		+		+		+	+	+

qoñiltaksı- “1. İnce giyindiği için üşümeye başlamak”

“Äli jaz ayımen jürgen Jänibek boyın suvıq kevlep, qoñiltaqsı bastadı. (KETS X. C. s.47)”

Hala yazlıklarıyla gezen Jänibek'in vücuduna soğuk işleyip, üşümeye başladı.

“Terezeden suvıq jel keledi. Biraz otırğandiki şıgar, qoñiltaqsıp toñazı bastagan. (Len, Jas.)”

Pencereden soğuk yel geldi. Biraz yerleşmiş olmalı, üşüyüp donmaya başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qoñiltaksı-	+			+		+	+	+

salqında- “1. Soğumak 2. Serinlemek, sıcaklığını gidermek”

“Tavlardıñ şoqısında ular uşıp, qoyşılar salqındaydı suvğa tüsip.. (KETS XII. C. s.600)”

Dağların zirvesinde ular uçup, çobanlar suya girip serinliyordu.

“Dämeş tısqa, zavod avlasına şıgıp, biraz salqındap, töbedegi töñkerilgen kök şatır aspanğa köz jiberdi. (T. s.47)”

Dämeş dışarı fabrika avlusuna çıkıp, biraz serinleyip, tepede devrilen gök çadır gök yüzene baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
salqında-	+		+	+	+	+	+	+

suviqta- 1. Üşümek, titremek

Qızım suviqtap qalar, töbesine şıgıv üşin köp küş kerek. (KETS XII. C. s.351)

Kızım üşür, tepeye çıkmak için çok güç gerekir.

“Siz suviqtap qaldıñız. Üyge kirip jılınıp şıgıñız,-dedi qız (T.T.E.A. s.90)”

Siz üşüdünüz. Eve girip ısınınız, dedi kız.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sıvıqta-	+			+		+	+	+

titires- “Titremek, donmak, üşümek”

“Boyından küş, oylarınan aqıl köşken, Toqsanda toñgandarday titiresken. (KETS XIV. C. s.639)”

Vücutundan güç, düşüncelerinden akıl göçmüş, doksanda donanlar gibi titredi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
titires-	+			+		+	+	+

toñ- “1. Donmak, üşümek ”

“Qar javsa da toñbaydı bay balası. (Säbiyt Muqanov, Ömir Mektebi Birinşi Kitap: 285)”

Kar yağsa da üşümez zengin çocuğu.

“*Toñdı qulaq borannan, bul boranda ölgen bar. (KETS XIV. C. s.266)*”

Kulak dondu borandan, bu boranda ölen var.

“Men egerde senin äyeliñ bolsam, ıstığıña küyip, suvığıña *tonuvğa* ant qılıp, ırza bolar edim. (J.Qaz. s.56)”

Eğer ben senin karın olsam, sıcağında yanıp, soğuşunda üşümeye yemin edip, raz olurum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
toñ-	+			+		+	+	+

toñıp javra- “Donmak, üşümek”

“Altaydıñ appaq qarında at şanamen ağıza almasın; murtına qatqan süñgi, kirpiktegi qıravdı sürtip, toñıp-javrap kelgende, Nyura quyıpbergen qula şaydı samayınan ter ağıp, soraptap işe almasın. (A.Kere s.77)”

Altay'ın bembeyaz karında ata koşulmuş kızakla hızlı gidemezsin, bıyığında oluşan buz sarkatlarını kirpiklerindeki kırağıyı silip, üşüyüp donup geldiğinde, Nyura'nın koyduğu kızıl çayı şakağından terler akıp, yudum yudum içemezsin.

“Köp uzamay, Äben atay toñıp-javrap oraldı. (KETS XIV. C. s.271)”

Çok geçmeden Äben dede üşüdü sarmalandı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tonıp javra-	+			+		+	+	+

üsi- “Üşümek, donmak”

“Biriniñ qarnı aştı, biriniñ etiği qajadı, birine suvıq tiydi, endi biriniñ qulağı, qolı üsidi. (A.Köl. s.45)”

Birinin karnı acıktı, birinin çizmesi vurdu, biri soğuk aldı, şimdi birinin kulağı, eli dondu.

“Bäringen burın adamniñ qulağı, murını, savsaqtarı üsidi. (KETS XV. C. s.90)”

Hepsinden önce adamın kulağı, burnu, parmakları dondu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
üsi-	+			+		+	+	+

üsinip-qabın- “Üşüme, donmak”

“Kerek-jarağımı satıp alıp, üsinip-qabınıp elge ären jetetinbiz. (KETS XV. C. s.91)”

Gerekli silahı satın alıp, üşüyerek memlekete güçlkle ulaşan biz.

“Munday suvıqtı körmegender üsinip-qabınıp apatqa uşıraydı (K.E.T.S. XV. C. s.91)”

Böyle soğuk görmeyenler üşüyüp felakete uğruyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
üsinip qabın-	+			+		+	+	+

2.6.2. Türkiye Türkçesinde Isı Duyu Fiilleri

Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözlükte yapılan taramalarda 18 tane ısı duyu fiiline rastlanmıştır. Bu 18 ısı duyu fiilinden 10 tanesi soğuk bildiren duyu fiildir. Türkiye Türkçesinde tespit edilen ısı duyu fiilleri şunlardır:

2.6.2.1. Sıcak Duyu Fiilleri

güneşle- “Güneşlenmek”

“Azmak başı kahvesinde güneşledim. (E.Y.V. s.146)”

“İşte şu köşede Atatürk halka oyunu oynadı; işte şu köşede salıncakta sallandı; işte yatın güvertesinde, şu şezlongların birine uzanıp güneşledi ve işte bu kütüphanede uykularından olarak çalıştı, bu salonda ülkenin ileri gelenleriyle Türkiye’nin pek çok sorunları görüşüldü... (Ç.T.T.A.D. s.213)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
güneşle-	+		+		+		+	

ılı- “İlınmak”

“Kucağında öylesine ılıdım ki, bu sıcaklık bana annemin göğsünü unutturdu. (S.Ç.P.H.E. s.137)”

“Böyle, kendi kendine içine su serperken sinirleri gevşedi, kanı ılıdı, gözleri kapandı uyudu kaldı. (Kaç. s.38)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ılı-	+		+		+	+	+	+

ısın- “1. Sıcak duruma gelmek. 2. Üşümesini gidermek”

“Havalar ısınınca bizim ahbablar ayaklandılar. (T.S. s.914)”

“Çay demlenirken sobanın yanında hayli ısındım. (A.İ. s.192)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
ısın-	+	+	+	+	+	+	+	+

kavur- “2. Rüzgâr, soğuk, sıcak vb. kurutmak, yakmak”

“Uçağın daha ilk merdivenlerinde yüzümüzü kızgın bir rüzgâr kavurdu. (Tür. s.261)”

“Nefesi o kadar sıcak ki, yanaklarımı kavurdu. (T.A. s.142)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
kavur-		+	+		+		+	

kız- “1. Isıtılan veya ısınan bir nesnenin sıcaklığı çok artmak”

“Yaz geldi de hava kızdı mı yaylaya çıkılır. (K.S.H. s.21)”

“Maşatlığın ince bir yosun tabakasıyla örtülü mermerleri güneşle kızıyor, tatlı bir göbek taşı sıcaklığı alıyordu. (M.T. s.48)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
kız-	+	+	+		+	+		+

sıcakla- “Sıcaktan bunalmak”

“Sabahat birden sıcakladı, kalbi çok hızlı çarpmaya başladı. (U. s.141)”

“Sıcakladı, buluzunun düğmelerini çözdü, yüzüne baktı Selma'nın, gözlerini sağa sola oynattı, «Ben çok kırıldım size.» dedi. (Mağ. S.458)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
sıcakla-	+	+	+		+			+

terle- 1.Ter çıkarmak, ter dökmek

“Galata'ya gittim geldim, terledim denize düşmüşüm gibi... (K.K. s.24)”

“Sıcaktan terlemiş, saçları tel tel şakaklarına yapışmış şişmanca bir hanım, yüzünün terini silmeye uğraşarak öfkeyle: — Herif patlamadın ya? (Ş. S.31)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
terle-	+	+	+		+			+

yan- “5. Isı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak.
6. Vücut veya nesnelerin ısısı artmak”

“Ateşe dokundu, eli yandı. Güneşten kolları yandı. (T.S. s.2125)”

“Yahu, çocuk bir haftadır ateşler içinde yanıyor. (L.G.Z. s.133)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
yan-	+	+	+		+		+	

2.6.2.2. Soğuk Duyu Fiilleri

ayazla- “2. Ayazda kalıp üşümek”

“Ben tamam beş gece, o kırık pencerelerden birinin altında ayazladım. (T.K. s.1491)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ayazla-		+		+		+	+	

buy- “1. Çok üşümek 2. Soğuktan donarak ölmek”

“Hele herif, devlerin dızmanı, canavarların azmanı herif, çekme yorganı, buydum, dona yazdım, hele! (K.M. s.145)”

“Diz boyu çamur, ince çadır, yüreği buyduran soğuk, keyfe yetmez. (T.S.)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
buy-	+	+		+		+	+	+

buz kes- “Çok üşümek”

“Yaseminin elini tuttuğunda buz kestiğini fark etmişti. (K.N. s.299)”

“Bu sefer avuçlarımla yanaklarım buz kesiliyor. (T.S)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
buz kes-	+			+		+	+	+

don- “2. Yaşamımı yitirmek, soğuktan ölmek. 3. Çok üşümek donmak”

“Arabacım neredeyse donmak üzereydi. (T.S. s.561)

“Niye bakmıyorsun oğlum, dondum zaten. Dışarıda nasıl bir ayaz var, bilemezsin!
(B.K.V. s.30)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
don-		+		+		+	+	+

kıkırda- “2. Donacak kadar üşümek”

“Öğrenciler de, öğretmenler de soğuktan kıkırdıyor. (Gir. s.19)”

“Eli battaniyen şoför tipinin altında kalmış, soğuktan kıkırdıyor, fakat kaplanlaşan Şirin'in korkusundan sesini çıkaramıyordu. (S.L.E. s.220)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
kıkırda-		+		+		+	+	+

serinle- “1. Hava serin bir duruma gelmek, hafifçe soğumak, serinleşmek. 2. Hafif soğukluk duymak serinlemek”

Akşam oluyor, hava serinledi. (Y.A. s.406)

Çınarın gölgesinde bir parça serinledim, O söyledi. Ben sustum... (Kah. s.16)

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
serinle-	+		+		+	+	+	+

soğu- “1. Isısını hızla veya yavaş yavaş yitirerek soğuk duruma gelmek”

“Vücudumdaki terler şimdi soğudu. Kendimi yorganın içerisinde buz cenderesinde sanıyordum. (Gul. S.73)”

Üşüyorum, vücudumun soğuduğunu duyuyorum, dişlerim birbirine vuruyor. (T.S. s.1785)

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
soğu-	+			+		+	+	+

titre- “4. Çok üşümek”

“Hava çok soğuk. Titriyorum. Gece geç saat... (Ö. s.96)”

“Boyunmda kalın yün atkı, içimde çift kat fanila, gene de titriyorum. (T.S.)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
titre-		+		+		+	+	+

ürper- “1. Korku, tiksinti, üşüme vb. yüzünden tüylerin dikilip derinin nokta nokta kabarmasıyla görülen ani titreme.”

“Dış kapıdan çıkar çıkmaz soğuk bir hava çarptı yüzümüze. (P.H. s.222)”

“Akşam serinliğinde vücudu hafifçe ürpererek ayağa kalktı. (T.S)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ürper-	+			+		+	+	+

üşü- “Isı yokluğundan, azlığından veya ısı kaybından etkilenmek, soğğun etkisini duymak.”

“Ben üşüdüm, eve gidiyorum. (S. s.33)”

“Üşümüş, donmuş gibi, kaba, nasırlı, pis ellerini karnının üstünde sıkıyordu. (T.S. s.2067)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
üşü-	+			+		+	+	+

2.6.3. Ortak Olarak Kullanılan Isı Duyu Fiilleri

1. Kaz. T. küneste- > T.T. güneşle- Her iki lehçede de aynı hem anlam hem anlam özellikleri açısından benzerlik göstermekte ve temel anlamlarıyla bu grupta yer almaktadırlar.
2. Kaz. T. jılı- > T.T. ılı- Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de anlam bakımından aynı özelliklere sahiptir. Her iki lehçede temel anlamlarıyla kullanılmaktadır.
3. Kaz. T. ısı- > T.T. ısın- Türkiye Türkçesindeki ısın- fiiline Kazak Türkçesinde karşılık gelen ısın- fiili ısı- fiilinden türediği ve benzer anlamda olduğu için ısı- fiilini almayı uygun gördük. Temel anlamları da yan anlamları da bu grupta yer alır.
4. Kaz. T. kız- > T.T. kız- Her iki lehçede de anlam bakımından benzerlik gösterir. Kazak Türkçesinde temel ve yan anlamları ile bu grupta yer alırken Türkiye Türkçesinde ise sadece temel anlamı bize ısı duyusu anlamı verir.
5. Kaz. T. jan- > T.T. yan- Kazak Türkçesinde jan- fiili daha çok bir nesnenin yanmasına karşılık gelse de örneklerde vücut ısının artması, ısınması anlamlarına geldiği de görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise yan

anlamlarında sıcaklık duyusunun algılaması ile oluştuğu anlamları yer almaktadır.

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan soğuk duyu fiilleri:

1. Kaz. T. ayazda- > T.T. ayazla- Anlam özellikleri bakımından benzerlik gösteren bu fiil Kazak Türkçesinde temel anlamıyla, Türkiye Türkçesinde ise yan anlamıyla bu grupta yer almaktadır.
2. Kaz. T. toñ- > T.T. don- Her iki lehçede aynı anlam özelliklerine sahiptir. Kazak Türkçesinde temel anlamıyla bu grupta yer alırken Türkiye Türkçesinde yan anlamları bu gruba dâhil edilebilmektedir.
3. Kaz. T. suvıqta- > T.T. soğukla- Anlam özellikleri ve anlam bakımından benzerlik gösterir fakat Türkiye Türkçesinde üşüme eyleminden sonra hastalanma belirtir. Her iki lehçede de temel anlamlarıyla kullanılmıştır.
4. Kaz. T. titires- > T.T. titre- Anlam ve özellikleri bakımından benzerlik gösterir. Kazak Türkçesinde temel anlamıyla kullanılırken Türkiye Türkçesinde yan anlamıyla kullanılmaktadır.
5. Kaz. T. üsi- > T.T. üşü- Kazak Türkçesindeki üsi- fiili Türkiye Türkçesindeki üşü- fiilinden biraz daha fazla soğuğun etkisini duyma anlamını verse de sonuç olarak her ikisi de benzer anlamlara sahiptir. Her iki lehçede de temel anlamıyla kullanılmaktadır.

Her iki lehçede de ortak olarak kullanılan 10 fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen fiiller den bazılarında ses değişmesi olmuş olmasına karşın anlam bakımından aynıdır. Her iki lehçede de kullanılan diğer ısı duyu fiilleri birbirinden farklılık göstermektedir. Geniş kapsamlı yapılacak olan bir ağız çalışmasında bu farklı olan fiillerin karşılıkları büyük ihtimalle tespit edilebilir.

Kazak Türkçesinde 32 ısı duyu fiili tespit ettik. Bu 32 ısı fiilinden 21 tanesi ilk anlamı ile kullanılırken, 6 tanesi ikinci anlamı, 3 tanesi hem ilk hem de ikinci anlamıyla, bir fiil 3. anlamıyla ve son 1 fiil de 4. anlamıyla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde 18 ısı duyu fiili bulunmaktadır. Bu 18 ısı fiilinden 9 tanesi ilk anlamı, 3 tanesi ikinci anlamı, 3 fiil hem ilk hem de ikinci anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kalan üç fiil de üçüncü, dördüncü ve beşinci anlamıyla bu grupta yer almıştır.

2.7. Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Ağrı (acı) duyu fiilleri deride bulunan alıcılarla ya da diğer duyuların oluşturduğu eylemler sonucunda ortaya çıkan fiillerdir. Ağrı (acı) duyu fiillerinin kendine has alıcıları olduğu için ayrı bir duyu kategorisinde ele alınmaktadır. Ağrı (acı) duyu fiilleri anlamsal özellik olarak hemen hemen aynıdır. Hemen hepsi fiziksel ya da zihinsel temas sonucu oluşurlar. Kişi bu eylemlerin oluşumunda aktif değildir. Fiiller istemsiz olarak meydana gelen eylemlerle belirir. Temel fiillerin yanı sıra anlamca kaynaşmış fiiller de bu eylemleri anlatmada kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde ağrı (acı) duyu fiillerinin çekirdek eylemeleri *avır-* ve *aşı-* 'dır.

2.7.1. Kazak Türkçesinde Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

aşı- (I) “Acımak, rahatsızlık vermek, sızlamak”

“Oqıs sekirgende, sanının jarası aşılıp, tız etip *aşıp*qalıpedi. (K. s. 9)”

Aniden zıplayınca bacağındaki yarası açılıp, sızlayıp acımaya başladı.

“Kiyindim-av, äytevir! Biraq denem otqasalğantemirdeyqızıp, duvıldap aşıp baradı. (KETS II. C. s.278)”

Giyindim nihayet! Ama vücudum ateşe konulmuş demir gibi kızdığından ateşlenip acıdı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
aşır-	+			+		+	+	+

avır- “1. Hastalanmak. 2. Acı çekerek zorlanmak, canı yanmak, acımak.”

“Jaralı ayağınmtalıqşıp *avırğanı* da Tökenge jaña bilindi. (KETS II. C. s.226)”

Töken yaralı ayağının halsizleşip ağrıdığını yeni anladı.

“Meniñ qolım avırıp qozğaltpay tur! -dedim. (T. s.96)”

Benim kolum ağrıdan kımıldattırmıyor! dedim.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
avır-	+	+		+		+	+	+

dızılta- “2. Çeşitli sebepler sonucunda vücudun herhangi bir yerinin titremesi, sızlamak”

“Alaqanımdıñ dızıldap küygenine de qaramay, quvırğan biydaydan uvıstay jula qaşamız. (KETS V. C. s.88)”

Avucumuzun sızlayıp yanmasına bakmadan, kavrulan buğdaydan avuçlayıp kaçıyoruz.

“Tula boy dızıldadı ayaz emip. (Ö.Ö. s.11)

Tüm vücudu sızladı ayazı emip.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
dızıl-da-		+		+		+	+	+

qaqsa- (II) “Sızlamak, ağrımak, sancımak, zonklamak”

“Tünde jatqanda, ayaq-qolım qaqsagañda, tañdı tañğa uramın. (KETS IX. C. s. 100)”

Gece yattığım da elim ayağım zonklayınca, sabahı zor ederim.

Tüni boyı qolı qaqsap, köz ilmey şıqqan şeşesi ilbiy basıp, jol azıgın äzirlep berdi. (S.L. s. 15)

Gece boyu eli ağrıdı, bakmadan yavaşça basıp çıkan annesi yolluğunu hazırladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qaqsa-	+			+		+	+	+

qurista- “1. (bel, sırt) Uyuşmak, tutulmak, kaskatı kesilmek”

“Qanı köterilip, arqası *quristaytın* bir päle payda boldı oğan. (KETS X. C.: 442)”

Tansiyonu yükselip, sırtı uyuşup bir bela musallat oldu ona.

“*Quristap* deneñ del-sal bop, buvınıñ sızdap sırqırar. (Ö.J. s.124)”

Uyuşup kaskatı kesilen vücudunun üzerine ağırlık çöker ve eklemlerin sızlar.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
qurista-	+			+		+	+	+

say-süeygi sırqıra- “a) Acı çekmek, canı yanmak, sızlayıp ağrımak”

“Tongan deneğe tayaq tez batadı eken, sodan say-süeygim sırqıraydı. (KETS XIII. C. s.546)”

Üşüyen vücuda dayak çabuk işler, ondan dolayı canım çok yanıyor.

“Say-süeygi sırqıradı ma, äldenege qattı avırsındı. (E. s.164)”

Vücudu sızlayınca, bir şeyden dolayı ağrıdığımı hissetti..

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
say süeygi sırqıra-	+			+		+	+	+

sırqıra- (I) “Sancımak, sızlamak, sızlayıp acımak”

“Sol ayağım sırqırap, örtenip baradı. (Ö.Qay. s.222)

Sol ayağım sızlayıp yanmaya başladı.

“Meniñ de ayağım sırqırap jürgizbey jür.(V.Ağ. s.8)”

Benim de ayağım ağrıdan yürütmüyor.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sırqıra-	+			+		+	+	+

sızda- “1. Sızlamak, zonklamak”

“Belim talıp, sanım sızdap şarşavğa aynaldım. (T. s.99)”

Belim halsizleşti, bacağım sızlıyor yorulmaya başladım.

“Men erinip turmın,- dedi Dosmağambet,- qımızdı köbirek işip jibersem kerek, qarnım sızdap jüre almay turmın. (Ö.Mek. s.1)”

Dosmağambet eriniyorum dedi, kımızı çok içmiş olmalıyım, karnım sızlıyor(ağrıyor) yürüyemiyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sızda-	+			+		+	+	+

solqılda- “3. (Ağız) (Başı, dişi, şakağı vb.) Zonklamak, sancımak”

solqılda- fiili bu anlamıyla ağızlarda kullanılmaktadır. Ağızlarda kullanılan ve birçok eserde bu anlamıyla yer alması ve yoğun bir kullanıma sahip olmasından dolayı ağızlarda yer almasına rağmen bu kategoride değerlendirdik. Bu fiilimizde yine tek başına oluşabildiği gibi diğer duyuların etkisiyle de oluşabilmektedir.

“Eki şekesi solqıldap, jüregi aynıdı. (Ä.J. s.181)”

İki şakağı zonklayıp, midesi bulandı.

“Eki şekem solqıldap, basım avırıp jatıp qalamın. (KETS XIII. C. s.261)”

İki şakağımda zonklayıp, başım ağrıyınca yatıp kalıyorum.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
solqılda-		+		+		+	+	+

şanşı- “4. Sancımak, ağrımak”

“Avırğan bası şanşıp jastıqqa tiygizbeydi. (KETS XV. C. s.241)”

Ağrıyan başı sancıyıp yastığa değdirmedi.

“Ayağım şanşıdı, biraq men onı elegim kelmeydi. (Ö.Qay. s.211)”

Ayağım ağrıdı, fakat ben onu dikkate almak istemiyorum.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
şanşı-	+	+	+		+		+	

şımilda- “1. Sızlayıp acımak, sızlamak, sancımak”

“Bağdanniñ oñ boyı muzdap, jüregi şımıldap jüre berdi. (Mäj. s.27)”

Bağdan’ın sağ tarafı soğuyup, kalbi sızlamaya başladı.

“Ayağı şımıldap aşıp ketti. (S.Äñg. s.167)”

Ayağı sızlayıp acıdı.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
şımilda-	+	+	+		+			+

tızilda- “Sızlayıp, ağrıyıp acımak”

“Aqjünis orağın bir tastamadı, oyılğan alağanı tızıldadı. (Ä.Sırı s.61)”

Aqjünis orağını hiç bırakmadı, oyulan avucu sızladı.

“Taban men savsaqtarım toñıp, qıp-qızıl bolıp tızıldap aşdı. (KETS XIV. C. s.537)”

Taban ile parmaklarım donup kıp kızıl olunca sızlayıp acıdı.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
tızilda-	+	+	+		+			+

tüyne- “1. Ağrımak, sancımak”

“Oybay, qolım emes, büyregim tüynep baradı. (KETS XIV. C. s.476)”

Of, elim değıl, böbreğim ağrıyor.

“Büyirim tüynep avırıp ketti. (J.Al. s.75)”

Böğrüm sancıyıp ağrıdı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tüyne-	+			+		+	+	+

uyı- “3. Uyuşmak, keçeleşmek”

“Söytip jatıp oyanıp ketti, astına basıp jatqan qolı uyıp qalıptı. (T.T.T. s.123)”

Öylece yatıp uyandı, altına alıp yattığı kolu uyuşmuştu.

“Mäliktiñ uzak otırsa, oñ ayağı uyıp sızday bastaytındı. (S. s.42)”

Mälük çok oturunca, sağ ayağı uyuşup sızlamaya başladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
uyı-		+		+		+	+	+

zar (qan) qaqsas- “Canı çok yanmak, dayanamamak, sızlayarak ağrımak”

“Özi avruv ayaq, zar qaqsap bastırmaydı. (KETS IX. C. s.100)”

Zaten ağrıyan ayak, sızlayıp bastırmıyordu.

Qiyıldasa qan qaqsap sığan ayaq, bir süyek bar süyekti sıqrıratdı. (KETS IX. C. s.100)

Canı yanarak kırılan ayak kıpırdattığı anda adeta canı çıkıyordu.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
zar (kan) qaçsa-	+			+		+	+	+

zırıda- (II) “Sızlamak, acıyıp ağrımak”

“Alakanı zırıldap qalğan, duv-duv etip kürek sabıñ özine jolatpaydı. (İy. s.102)”

Avucu sızladı, duv-duv edip kürek sapına dokundurtmuyor.

“Eki tabanının zırıdağanın sezdi. (KETS VII. C. s.177)”

İki tabanının da sızladığını anladı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
zırıda-	+			+		+	+	+

2.7.2. Türkiye Türkçesinde Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Türkiye Türkçesinde 15 ağrı(acı) duyu fiili tespit ettik. Bu tespit edilen fiiller yaygın olarak kullanılmaktadır. Sadece balkı- fiilinin kullanım alanı kısıtlıdır. Türkiye Türkçesinde de ağrı (acı) duyu fiillerinin çekirdek eylemleri *ağrı-* ve *acı-* fiilleridir. Türkiye Türkçesinde yer alan ağrı (acı) duyu fiilleri şunlardır:

acı- (II) “Acılı, ağrılı olmak”

“Mistik “Bir şey yok... Acımıyor... Biraz çizildi...” diyordu. (Ö.S.S.H.s.6)”

“Acıyor mu? Cevap vermedi. — Doktor ilaç koyunca daha acıdır. (D.Y. s.16)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
acı-	+	+	+		+			+

ağrı- “Vücudun bir yeri ağrılı durumda olmak”

“Ayaklarının ağrılarını bir an unuttu. Gülümsedi. (Har. s.118)”

“Bizim millet, doktoru denemek için, karnı ağrırken başım ağrıyor” der. (Y.A. s.438)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
ağrı-	+	+	+		+			+

balkı- “4. Organ, kesik kesik ağrımak, sancımak”

“Sonra tüm alazı emmenin ısıyla kızardı, ıslandı, balkıdı... (I. s.28)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
balkı-	+	+	+		+		+	

canı yan- “1. Çok acı duymak”

“Cevap vermedi. Canının yandığı belliydi. (D.E. s.3)”

“Murat'ın canı yanıyor, sinirleri gerildikçe geriliyordu. (M.D. s.93)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
canı yan-	+			+		+	+	+

hastalan- “Sağlığı bozulmak, esenliği yerinde olmamak, rahatsızlanmak, hasta olmak”

“Bir gün birdenbire hastalandı. (Ö.S.S.H. s.16)”

“Mart başlayalı kırkını geçmiş nice tanıdıklarım hastalandı. (T.S. s.854)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
hastalan-	+			+		+	+	+

haşla- “7. Sızı vermek, acı vermek”

“Omuzlarına kadar vücudun derisini haşlayan bayıltıcı yanma acısı ve dehşeti çok sürmedi. (T.S. s.855)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
haşla-		+		+		+	+	+

incin- “1. Çarpma, sıkışma, burkulma vb. etkenlerle vücudun bir yeri ağrı verir duruma gelmek”

“İncinir düz caddede dağda gezen ayaklar. (T.S. s.967)”

“Hasan'ın gitmesi haberi Mustafa'yı o kadar sevindirdi ki, yalandan, "Bileğim incindi" dediğini bile unuttu. (S. s.282)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
incin-	+	+	+		+			+

keçeleş- “3. Vücudun bir yeri uyuşup duyarlığı azalmak”

“Soğuktan dudakları, ellerinin uçları keçeleşti. (Ö.Y. s.210)”

“Belim dedi, belim bende değil sanki. Uyuşup keçeleşti. Bundan ötürü dizlerim tutmuyor. (G.K. s.117)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
keçeleş-	+	+	+		+		+	

sancı- “Sancı vermek, ağrımak”

“Gelin alın şu dereceyi, kolum sancıdı sıkılmaktan. (M. s.150)”

“Gözlerimin kökü kazılıyor gibi sancıyor. (T.S. s.1696)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstenli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
sancı-	+	+	+		+			+

sızla- “1. Hafifçe ağrımak”

“Bir kaya çarptı elime. Sızladı. (S.K. s.90)”

“Kafa kemiklerine varıncaya kadar her yanı sızlıyordu. (T.S. s.1763)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
sızla-	+	+	+		+			+

uyuş- “(I) 1. Soğuk, basınç vb. yüzünden vücudun bir yerinde, duygu ve hareket geçici olarak azalmak”

“Ayağım uyuştı Nimet... Kimıldayamayacağım. (Ş.O. s.29)”

“Doğrudum. Sağ ayağım fena halde uyuşmuştu. Yere basamıyordum. (A.D. s.60)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
uyuş-	+	+	+		+			+

zonkla- “Vücudun bir yeri nabız atışı gibi, kesik kesik ağrımak veya sancımak”

“Ayakları tekrar zonklamağa başladı. (B.E. s.113)”

“Dişlerini sıkmış, şakakları zonkluyor, alnında yağlı ve kınalı ter damlacıkları. (T.S. s.2240)”

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
zonkla-	+	+	+		+			+

Yukarıda örneklerini verdiğimiz fiillere ek olarak örneğini bulamadığımız ama bu kategoride yer alan diğer fiiller de bulunmaktadır. Bu fiiller şunlardır:

Türkçe Sözlükte 4. ve 5. anlamıyla *bur-* (4. Mide, bağırsak sancımak 5. Acıtmak), 7. Anlamıyla *kop-* (çok ağrımak) ve 9. anlamıyla *yan-* (yanık acısına benzer bir acı duymak) fiilleridir.

2.7.3. Ortak Olarak Kullanılan Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan ağrı (acı) duyu fiilleri:

1. Kaz. T. aşır- > T. T. acı- Her iki lehçede de ilk anlamıyla ağrı(acı) duyu fiilleri içerisinde yer alır. Anlam özellikleri her iki lehçede de aynıdır. İki lehçedeki tek farklılık ses değişimine uğramış olmasıdır.
2. Kaz. T. avır- > T.T. ağrı- Kazak Türkçesinde kelime içi v'lerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı ğ'dir. Kazak Türkçesinde 2. anlamıyla bu grupta yer alırken Türkiye Türkçesinde ilk anlamı bu grupta yer almasını sağlar. Kazak Türkçesinde *avır-* fiili canı yanmak, acımak gibi anlamlara gelirken, Türkiye Türkçesinde *ağrı-* fiili ağırlı olma anlamına gelmektedir. Anlam bakımından farklılık oluşmuştur.
3. Kaz. T. sızda- > T.T. sızla- Her iki lehçede de ilk anlamıyla bu grupta yer alırlar. Anlam özellikleri bakımından benzerdir.
4. Kaz. T. şansır-> T. T. sancı- Kazak Türkçesinde 4. anlamı bu grup içinde yer alırken, Türkiye Türkçesinde ilk anlamıyla bu grupta yer alır. Anlam özellikleri olarak benzerdir.
5. Kaz. T. uyrı- > T.T. uyuş- Kazak Türkçesinde 3. anlamı ile yer alırken Türkiye Türkçesinde ise ilk anlamıyla ağrı (Acı) duyu fiillerini karşılamaktadır. Anlam özellikleri bakımından benzerdir.

Her iki lehçede ortak olarak kullanılan ağrı (acı) duyu fiilleri bu grubun çekirdek fiilleridir. Ortak olarak kullanılan beş fiil tespit ettik.. Bu fiiller anlam açısından tamamen aynıdır. Türkiye Türkçesinde 10 fiil Kazak Türkçesinden farklı

fiillerdir. Kazak Türkçesinde ise Türkiye Türkçesinden farklı olarak 11 fiil kullanılmaktadır. Ağrı (acı) duygusunu belirtmek için Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de yaklaşık olarak aynı oranda fiil kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan ağrı (acı) fiillerinin 9 tanesi ilk anlamı itibariyle ağrı (acı) eylemini belirtmektedir. *Keçeleş-* fiili 3. anlamı, *haşla-* fiili 7. anlamı *balkı-* fiili 4. anlamı, *bur-* 4. ve 5. anlamı, *kop-* 7. Anlamı, son olarak ta *yan-* 9. anlamıyla ile bu grupta yer almaktadır. Kazak Türkçesinde 11 fiil ilk anlamıyla bu kategoride yer almaktadır. Biri ikinci, ikisi üçüncü, kalan ikisinden birisi dördüncü diğeri de hem birinci hem de ikinci anlamlarıyla bu grupta yer alır. Sonuç olarak Türkiye Türkçesine en uzak lehçelerden olmasına karşın Kazak Türkçesi ile ortak çekirdek eylemlere sahip olması ağrımızın ve acımızın aynı olduğunu göstermektedir.

2.8. Sezgi Duyu Fiilleri

Sezgi açık olarak ortaya konulamayan konuları kavrayabilmek için çeşitli duyuların yardımıyla ortaya çıkar. Sezgi duyu fiilleri birleşik duyu fiillerindedir. Diğer bir deyişle sezgi duyu fiilinin ortaya çıkabilmesi için diğer duyulardan en az birinin harekete geçmesi gerekir. Sezgi duyu fiillerinin en belirgin özelliği tamamına yakının birbirinin yerine kullanılabilmesidir. Sezgi duyu fiillerinin bazıları görme duyu fiillerinde de kullanılmaktadır. Bu durumda olan ayrılabilir fiillere her iki grupta da yer verdik. Çizgileri belirsiz olanları ise daha ağır basan grubun içinde yer verdik. Sezgi duyu fiillerini ayrı bir grup olarak ayrıntılı inceleyen iki çalışma tespit ettik. Birincisi Levin'in çalışması diğeri ise Kamchybekova'dır. Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz sezgi duyu fiilleri şu şekildedir:

2.8.1. Kazak Türkçesinde Sezgi Duyu Fiilleri

abayla- “1. Dikkat etmek, fark etmek”

“Birinşi soğısqa jas javıngerlerdi abaylap saluv kerek. KETS I. C. s.31”

İlk savaşa genç askerleri dikkat edip öyle göndermek gerek.

“Aqlına sengender aynalasına abaylap köz salıp sınaşpay otıra almaydı. (E.A. s.363)”

Aklına güvenenler meşguliyetine diqqat edip, gözlemleyip eleştirmeden duramaz.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
abayla-	+		+		+	+		+

añda- “1. Anlamak, sezme, fark etme. 2. Diqqat etme, önünü arkasını düşünme”

“Qayıqbay bala endi añdadı. (S.S.Sä. s.2)”

Qayıqbay bala yeni fark etti.

“Köptiñ közine topıraş şaşpay, añdap söyleseñşi, şıraş. (KETS I. C. s.531)”

Halkın gözüne toprak saçmadan, diqqat edip söyler misin yavrum.

Añla fiili söylemde kullnılmaktadır.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
anda-	+		+		+	+		+

añgar- “Fark etme, diqqat etme, anlamak, bilmek”

“Qasındağı joldastarı jaña añgardı. (J.J.Üy s.3)”

Yanıdaki yoldaşlarını yeni fark etti.

“Men endi äbden añgardım: änevğünğı Qarabulaqtıñ basında turmız. (KETS I. C. s.527)”

Ben şimdi fark ettim: geçen gün ki Qarabulaq'ın tepesinde duruyoruz.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
aňgar-	+		+	+		+		+

aňısta- “Fark etmek, dikkat etmek, anlamak, bilmek”

“Güvlesip kele jatıp bayqamaptı, endi aňıstadı, sıpa joldan şıgıp bölek ketip baradı. (J.J. s.60)”

Uğuldayarak geldiğini fark etmedi, şimdi fark etti, efendisi yoldan çıkmış ayrı gidiyor.

“Endi aňıstadı, Barşın suluv balaqanada emes, salt atpen batırmen üzeňgiles kele jatır eken. (J.J. s.105)”

Şimdi fark etti, kartal yavrusu güzel barakada değil, sadece atlı batır ile arkadaşı geliyor iken.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
aňısta-	+		+	+		+		+

avjayla- “Dikkat etmek, fark etmek, sezmek”

“Avjaylap jan-jağına qaradı aqın. (T.Tuv s.3)”

Dikkat edip etrafına baktı akın.

Fiil	Zihinsel	Fiziksel	İstemsiz	İstemli	Olumsuz	Olumlu	Yan Anlam	Temel Anlam
avjayla-	+		+	+		+		+

ayır- “11. (ağız) Ayırmak, fark etmek, teşhis etmek”

“Türin qarap tatar demesen, tiline qarap ayıra almaysıñ. (KETS I.C. s.195)”

Tipine bakıp Tatar demesen, diline bakıp fark edemezsin.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
ayır-		+	+		+	+		+

baq- “5. Fark etmek, sezmek, anlamak”

“Endi baqşam, ol kelgen sayın Abay sözün aytıp keledi. (KETS II. C. s.619)”

Şimdi fark etsem, o geldikten sonra Abay söz söyleyerek geliyor.

“Endi baqşa, sonıñ bəri jay, arqadan qağa saluv siyaqtı. (KETS II. C. s.619)”

Şimdi farkına vardı, onların hepsi öylesine sırtını sıvazlama gibiydi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstensiz	Fiziksel	Zihinsel
baq-		+	+		+	+		+

bayımda- “2. Bilmek, kavramak, fark etmek, dikkat etmek”

“Men bayımdasam, jer мәselesin tek sezd şeşedi. (KETS II. C. s.609)”

Ben fark etsem, yer sorununu sadece kongre çözer.

“Bayımdap endi bildi oylap, Körde tuvıp, körde ösken, Köruğlıday jiyeni. (Ö.Şıg. s.144)”

Düşünüp şimdi kavrayıp anladı, mezar çukurunda doğup büyüyen Köroğlu gibi yeğenini.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bayımda-		+	+		+	+		+

bayıpta- “1. Fark etmek, görmek”

“Ras, sol jerin bayıptay almadıq,- dedi Gazbek. (KETS II. C. s.610)”

Doğru, o tarafını fark etmedik, -dedi Gazbek.

“Alıstan nar taylaqtı tanımağan, tüskenin, eñkeygenin bayıptağan. (KETS II. C. s.610)”

Uzaktan kocaman deve yavrusunu tanımayan, düşüğünü, eğildiğini fark etti.

“Sol ot - dövletti seymada bula ösken qızdın aşuvı ekenin endi bayıptadı. (As. s.41)”

Öyle varlıklı ailede şımarık büyüyen kızın öfkesi olduğunu şimdi kavradı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstimli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bayıpta-	+		+		+	+		+

bayqa- “Sezmek, fark etmek, dikkat etmek, kontrol etmek, bakmak”

“Beket muniñ (Qalimanıñ) kelgenin bayqamağan boldı. (KETS II. C. s.579)”

Karakol bunun (Qalimanın) geldiğini farkk etmedi.

“Tim uzaq otırıp qalğanın ol endi ğana bayqadı. (KETS II. C. s.579)”

Çok uzun oturduğunu o şimdi yeni fark etti.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bayqa-	+		+		+	+		+

bil- “7. Fark etmek, sezmek, hissetmek, anlamak”

“Tasırlap jönelgende bilip qalıp, artımnan bir-ekevi quvıp berdi. (KETS IV. C. s.111)”

Patırdayıp aceleyle çıkıp giderken beni fark edip, ardımdan birkaçı kovaladı.

“Bunu men keyin bildim, mektep jasınan ötken soñ bildim. (D.Key. s.44)”

Bunu ben sonra fark ettim, okul yaşı geçtikten sonra anladım.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bil-		+	+		+	+		+

ele- (II) “2. Dikkat etmek, fark etmek, sezmek, dikkate almak”

“Munday qızıqtı alğaş ret körgen Eljas bäriniñ aldına şığıp alğan. Eş narseni eler emes, eki közi soldattarda. (KETS V. C. s.226)”

Böyle ilginç olayı önceden de görmüştü Eljas hepsinin önüne çıktı. Hiçbir şeyi fark etmez, iki gözü askerlerde.

“Elemedi meni dep kektenedi. (Ö.J. s.50)”

Beni fark etmedi diye kinlendi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
ele-		+	+		+	+		+

işi sez- “Hissetmek”

“Qanşa attandap jürgenmen qolında köp närse joq, meniñ de kimniñ atın atarımdı işi sezip otr. (Q.Sal.)”

Ne kadar “attan”⁵ demekteyse de elinde pek bir şey yok, benimde kimin adını söyleyeceğimi hissediyor.

“İşi sezip quvanıp qalsa da bayagısınşa qabağın şıtıp alara közdedi. (Tul s.1)”

Hissedip mutlu olsa da, önceki gibi kirpiğini kaldırıp dik dik baktı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
işi sez-	+		+		+	+		+

sez- “Sezmek, hissetmek”

“Onı men de sezdim. (Q.Jolı s.33)”

Onu ben de sezdim.

“Äñgimeniñ ne jayında ekenin *sezgen* bala qabağın tüydi. (KETS XIII. C. s.119)”

Sohbetin ne hakkında olduğunu sezen çocuk sinirlendi.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sez-	+		+		+	+		+

şümden- “Sezmek, fark etmek”

“Sarıbay bir talaydan şümdendi, Jasınan mergendigi tüsünde endi. (Q.Kör. s.3)”

Sarıbay bir hayli sezdi, gençliğinden beriki, nişancılığı rüyasına girdi.

⁵ Savaş narası

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
şümden-	+		+		+	+		+

tüsin- “2. Sezmek, anlamak, tanımak”

“Jalgız qızınıñ jayın tüsiner degen anam ne aytıp otırsız? (KETS XIV. C. s.520)”

Biricik kızının durumunu anlar dediğin anam, ne diyorsunuz?

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tüsin-		+	+		+	+		+

tüy- (II) “2. (Ağız) Sezmek, hissetmek, fark etmek, bilmek”

“Moldalar ayttı: – Mansur, aytpa büy dep, nasıyxat aytpan sözdi işke tüy, – dep. (B.S. 11. C. s.190)”

Mollalar söyledi: - Mansur böyle söyleme deyip, nasihat edilen sözü içinde hisset dedi.

“Ayttım tügel tiygen sözdi qulaqqa, Köñilge tüy, javabıñdı uzatpa. (Ä.Jäd. 5 s.338)”

Söyledim bütün kulağa dokunan sözü, gönlünde hisset, cevabını geciktirme.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tüy-		+	+		+	+		+

tüsyikte- “Sezmek, hissetmek, kavramak, içgüdüsel olarak algılamak”

“Dinşilerdiñ jan dep jürgenı bizdin oylav, sezuv *tüysikte*v äreketimiz. (KETS XIV. C. s.478)”

Dincilerin ruh dediği bizim düşünmek, sezmek, hissetmek gibi hareketlerimiz.

“Al bul qarapayım uğımdı Dosım äldeqayda erte *tüysikte*gen. (J.B. s.29)”

Bu sıradan Dosım epeyce erken kavramıştı.

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tüysikte-	+		+		+	+		+

2.8.2. Türkiye Türkçesinde Sezgi Duyu Fiilleri

Türkiye Türkçesinde sezgi duyu fiilleri içerisinde alınabilecek 10 fiil tespit ettik. Türkiye Türkçesinde çekirdek eylem Kazak Türkçesinde olduğu gibi sez-fiildir. Türkiye Türkçesinde tespit ettiğimiz sezgi duyu fiilleri şunlardır:

algıla- “Bir olayı veya bir nesnenin varlığını duyu organlarıyla algılamak, idrak etmek.”

“Bu iki durum olmazsa hareketi tam olarak algılamak mümkün olamaz. (E.Y. s.203)”

“Kokuyu daha iyi algılamak için burnumu iyice gömüyorum yastığa. (T.S. s.72)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
anla-	+		+		+	+		+

anla- “1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak. 2. Yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek.”

“Anladım! Düşünmüş taşınmış, dümbüklüğü onuruna ye- dirememiş... (Y.A. s.255)”

“Biraz dalgındılar...”Neden?” diyordum. Gazeteyi görünce anladım. (K.K. s.96)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
anla-	+		+		+	+		+

bil- “1. Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak.”

“Senin bu konuda nasıl düşündüğünü biliyorum Eminciğim... (K.K. s.215)”

“Abdülkerim, yere serili yatağa bakarak yutkundu: bildim... Bilirim ben... Görmemle bilirim. (K.K. s.165)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
bil-	+		+		+	+		+

duy- “3. Dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek”

“Yüzme denilen mucizeyi ancak beş altı sene sonra avuçlarımızın içinde duyabilecektik. (T.S. s.581)”

“Önce İlker'in nemli parmaklarını, sonra da paranın yuvarlak soğukluğunu duydum avcumda. (K. s.146)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
duy-		+	+		+	+		+

gör- “2. Anlamak, kavramak, sezme”

“Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin. (T.S. s.751)”

“Bu esmeye başlayan havanın mâbâdını bu hafta hepimiz göreceğiz. (M.M. s.303)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
gör-		+	+		+	+		+

fark et- “2. Anlamak, sezmek”

“Mustafa, üzeniyi tutarak binmesine yardım ederken, kızcağızın, yaprak gibi titrediğini fark etti. (S. s.128)”

“Ben de fark ettim. Düşündüm sonra... Önemsiz mi dedin? (K.K. s.93)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
fark et-		+	+		+	+		+

hisset- “1. Fiziksel bir uyarıyı duymak. 3. Sezmek, farkına varmak, anlamak.”

“Hançer saplanmış gibi keskin bir sızı hissetmişti kasıklarında. (T.S. s.895)”

“İliklerime kadar ürperdiğimi hissettim... (H. s.54)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
hisset-	+	+	+		+	+		+

sez- “1. Açık bir kanıt olmaksızın, olmuş veya olacak bir şeyi anlamak, kestirmek, hissetmek. 2. Anlamak, fark etmek.”

“Eniştemin burada olmadığını bilerek geldiğime göre, senin niyetini sezdim. (Y.A. s.201)”

“Onun deli sayılmasının sebeplerini gizlice biz de sezerdik. (T.S. s.1746)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
sez-	+	+	+		+	+		+

tat- “3. Duymak, hissetmek”

“Yaşamın her acısını tatmış. (T.S. s.1920)”

“İşte o zaman, ben de herkesin ancak böyle bir anda yaşayabileceği bir duyguyu tattım. (H.E. s.43)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tat-		+	+		+	+		+

taşı- “8. Duymak, hissetmek”

“İçlerinde her şeye karşılık bir suçluluk duygusu taşırlar. (T.S. s.1915)”

“Bu yüzden bu konuda vicdan azabı çekmemekle birlikte, çalışan anne olmanın getirdiği suçluluk duygusunu her zaman içimde taşıdım, hâlâ da taşıyorum. (G.T.K. s.376)”

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstemli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
taşı-		+	+		+	+		+

2.8.3. Ortak Olarak Kullanılan Sezgi Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan sezgi duyu fiilleri:

1. Kaz. T. *añda* > T. T. *anla*- Her iki lehçede de tek bir ses değişikliği farklılığı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde *añla*- şekliyle konuşma dilinde kullanılmaktadır.
2. Kaz. T. *bil*- > T. T. *bil*- Bu fiil kazak Türkçesinde sezme, farketme, anlamak anlamıyla kullanılırken, Türkiye Türkçesinde sadece anlamak anlamıyla bu grupta yer almaktadır.
3. Kaz. T. *tüy*- > T.T. *duy*- bu fiil çeşitli ses değişimlere uğrasa da her iki lehçede de aynı anlamda yaşamaktadır.
4. Kaz. T. *sez*- > T.T. *sez*- Her iki lehçede de *sez*- fiili hem anlam hem de şekil olarak bir değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan 4 fiil tespit ettik. Bu tespit edilen ortak 4 fiilin içinde her iki lehçede de çekirdek fiil olarak kullanılan *sez*- fiilide bulunur. Bu da bize her iki lehçede de sezgi duyularının aynı çekirdek eylemle algılandığını kanıtlamaktadır. Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine oranla daha fazla sezgi duyu fiili tespit ettik. Kazak Türkçesinde tespit edilen sezgi duyu fiillerinin 11 tanesi ilk anlamıyla bu grupta yer alır. Kalanlardan 4 fiil ikinci anlamıyla, diğer 3 fiil ise dört, yedi ve on birinci anlamlarıyla sezgi duyu eylemleri içerisinde ele alınabilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise 5 fiil ilk anlamlarıyla bu grupta yer alır. Diğer fiiller ise yan anlamları itibariyle sezgi anlamı verir. Bu tespit edilen fiillerin farklı sayı ve anlamlarda olanlarında muhtemel olarak her iki lehçede yer aldığı kanaatindeyiz. Kapsamlı olarak ağızlarda yapılacak bir tarama sonucunda bu eylemlerin karşılığı bulunabilir.

SONUÇ

Duyu fiilleri mental sürecin ilk basamağı olan algılamayı oluşturmaktadır. Algılama insan vücudunda bulunan duyular yoluyla gerçekleşir. İnsan vücudunda son yapılan araştırmaların ortaya koyduğu 10 duyu vardır. Bu duyular şunlardır:

- a. Görme Duyusu
- b. İşitme Duyusu
- c. Koku Alma Duyusu
- d. Tat Alma Duyusu
- e. Dokunma Duyusu
- f. Soğuk Duyusu
- g. Sıcak Duyusu
- h. Ağrı (Acı) Duyusu
- i. Kinestetik Duyu
- j. Vestibüler Duyu

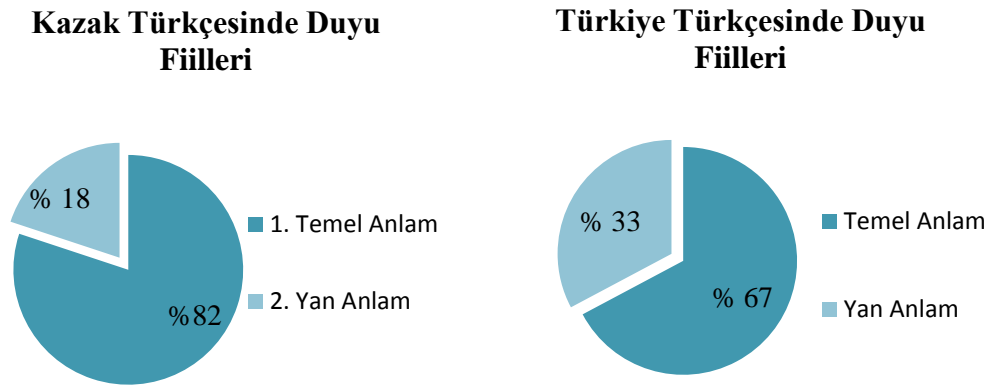
Bu duyulardan görme ve işitme duyusu birincil öncelikte olup hayati öneme sahip duyulardır. Diğer duyular ise ikincil duyu olarak adlandırılmaktadır.

Duyu fiilleri kavramı ise duyuların algılama sırasında oluşturduğu eylemleri adlandırmak için kullanılmaktadır. İnsanın doğası gereği dışarıda olup biten her şeyi duyuları yoluyla algıladığı düşünülürse duyu fiillerinin birçok örneği bulunmaktadır. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yaptığımız sözlük taramalarında duyu fiillerinin kullanım alanların oldukça geniş olduğunu tespit ettik.

Kazak Türkçesinde 15 ciltlik *Kazak Edebi Tilin Sözdigi*'nde yaptığımız taramada 256 tane duyu fiili tespit ettik. Bu tespit ettiğimiz fiillerden 205 tanesi temel anlamıyla kullanılmaktadır. Bu bize duyularla oluşturulan eylemleri adlandırmada o eyleme has fiillerin bulunduğunu göstermektedir. Geri kalan fiiller ise yan anlamıyla duyu fiilleri içerisinde yer almaktadır. Kazak Türkçesinde

ağızlarda ve deyimler sözlüğünde yapılacak bir çalışma tespit edilen duyu fiilleri sayısını epeyce artırabilir.

Türkiye Türkçesinde ise TDK'nin *Türkçe Sözlüğünde* yaptığımız tarama sonucunda 180 tane duyu fiili tespit ettik. Bu tespit ettiğimiz duyu fiillerden 121 tanesi temel anlamıyla kullanılmaktadır.

Her iki lehçede de yaptığımız tarama sonucunda ortaya çıkan sonuçlarda Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine oranla daha fazla duyu fiili bulunmaktadır. Bu da bize Kazak Türkçesinde her duruma göre duyu fiilinin bulunduğunu göstermektedir. Türkiye Türkçesinde bu farklılığı ortadan kaldırmanın tek yolu ağızlarda yapılacak kapsamlı bir çalışmadır. Duyu fiilleri içerisinde birleşik fiiller de önemli bir yer tutmaktadır. Kazak Türkçesinde yaptığımız tarama sonucunda 23 tane birleşik fiil tespit ettik. Türkiye Türkçesinde ise 33 tane birleşik fiil bulunmaktadır.

Tespit ettiğimiz fiilleri incelerken sadece duyu anlamlarını ele aldık. Fiilleri incelerken *temel-yan anlam*, *olumlu-olumsuz anlam*, *istemli-istemsiz ve fiziksel-zihinsel temas* açısından ele aldık. Bu anlam özelliklerini incelerken bir tablo kullandık. Oluşturduğumuz tablo şu şekildedir:

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Olumlu	Olumsuz	İstenli	İstemsiz	Fiziksel	Zihinsel
tiy-	+		+		+		+	

Tablo 4. Fiillerin anlam özellikleri tablosu

Kazak ve Türkiye Türkçesi arasında yapmış olduğumuz karşılaştırmada duyu fiillerinde kullanılan çekirdek eylemlerin birçoğunun ortak olduğu ortaya çıkmıştır. Her iki lehçe de ortak olarak kullanılan bazı fiiller ses değişmelerine uğramıştır. Ses değişmelerine uğramalarına rağmen küçük anlam değişmeleri haricinde aynı anlama sahiptirler. Görme duyu fiillerinde 3, işitme duyu fiillerinde 2, tat alma duyu fiillerinde 10, dokunma duyu fiillerinde 16, ısı duyu fiillerinde 10, ağrı (acı) duyu fiillerinde 5, sezgi duyu fiillerinde de 5 olmak üzere 51 duyu fiili ortak olarak kullanılmaktadır. Koku alma duyu fiillerinde ortak olarak kullanılan fiile rastlanmamıştır.

Kazak Türkçesinde, tespit edilen görme duyu fiillerinden 57 fiilden 3 tanesi ortak olarak kullanılmaktadır. Ortak olarak kullanılan bu üç fiil de çekirdek eylem olarak kullanılmaktadır. Oranlamaya vurulduğunda çok küçük bir oran olarak görünse de çekirdek eylemlerin aynı olması göz ile algılama sırasında oluşan temel eylemleri aynı şekilde adlandırmaktayız. Bu da görme konusunda her iki lehçenin temelde benzer olmasını ortaya koymaktadır. *Baq-* fiili Türkiye Türkçesinde temel anlamıyla kullanılırken Kazak Türkçesinde yan anlamıyla bu anlamı vermektedir.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Temel Anlam	Yan Anlam	Fiiller	Temel Anlam	Yan Anlam
baq-		+	bak-	+	
kör-	+		gör-	+	
izde-	+		izle-	+	+

Tablo 5. Ortak kullanılan görme duyu fiilleri

Kazak Türkçesinde tespit edilen 11 işitme duyu fiilinden 2 tanesi ortak olarak kullanılmaktadır. Tespit edilen bu iki fiilde çekirdek eylem olarak kullanılmaktadır. Her iki lehçede de temel anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Anlam	Yan Anlam	Fiiller	Anlam	Yan Anlam
esit-	+		işit-	+	
tında-	+		dinle-	+	

Tablo 6. Ortak kullanılan işitme duyu fiilleri

Kazak Türkçesinde tespit edilen 41 tat alma fiilinden 10 tanesi ortak olarak kullanılmaktadır. Ortak olarak kullanılan tat alma duyu fiilleri içerisinde çekirdek fiillerde bulunmaktadır. Bu oranın düşük olmasına rağmen temel fiillerin aynı olması neticesinde tat alma sonucu ortaya çıkan eylemlerin adlandırılmasının benzer olduğunu göstermektedir.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Anlam	Yan Anlam	Fiiller	Anlam	Yan Anlam
şayna-	+		çiğne-	+	
tiste-	+	+	dişle-	+	+
toy-	+		doy-	+	
em-	+	+	em-	+	+
iş-	+	+	iç-	+	
sor-	+		soru-	+	
tat-	+		tat-	+	
jala-	+		yala-	+	+
je-	+		ye-	+	
jut-	+		yut-	+	

Tablo 7. Ortak kullanılan tat alma duyu fiilleri

Koku alma duyu fiillerine bakıldığı zaman Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine oranla daha fazla fiil kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Tespit ettiğimiz bu fiillerden ortak olarak kullanılanlara rastlanmamıştır.

Dokunma duyu fiillerinde Kazak Türkçesinde Tespit ettiğimiz 59 fiilden 16 tanesi ortak olarak kullanılmaktadır. Dokunma duyu fiillerinde de ortak olarak kullanılan fiillerin içerisinde *tiy-*, *tut-*, *uvısta-*, *türt-* gibi çekirdek fiiller bulunmaktadır. Çekirdek eylemlerin bulunması da dokunma duyusunun her iki lehçede de aynı olduğunu göstermektedir.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Anlam	Yan Anlam	Fiiller	Anlam	Yan Anlam
asıl-	+		asıl-		+
bas-		+	bas-	+	+
jabıs-		+	yapış-		+
qası-	+		kaşı-	+	
qoltıqta-	+		koltukla-	+	+
tiy-	+		değ-	+	
tut-	+		tut-	+	
uvısta-	+		avuçla-	+	
öp-	+		öp-	+	
qıdıqta-	+		gıdıkla-	+	
quşakta-	+		kucakla-	+	
sıq-	+	+	sık-	+	
tep-	+		tep-		+
tırmala-	+		tırmala-	+	
türt-	+		dürt-	+	+
ur-	+		vur-	+	

Tablo 8. Ortak kullanılan dokunma duyu fiilleri

Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz 32 ısı duyu fiilinden 10 tanesi ortak olarak kullanılmaktadır. Ortak olarak kullanılan fiiller içerisinde çekirdek eylemler bulunmaktadır. Diğer duyularda olduğu gibi temelde iki lehçede de ısı duyu fiilleri benzerdir.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Anlam Temel	Anlam Yan	Fiiller	Anlam Temel	Anlam Yan
küneste-	+		güneşle-	+	
jılı-	+		ılı-	+	
ısı-	+	+	ısın-	+	+
qız-	+	+	kız-	+	
jan-	+		yan-		+
ayazda-	+		ayazla-		+
toñ-	+		don-		+
titires-	+		titre-		+
üsi-	+		üşü-	+	
suvıqta-	+		soğukla-	+	

Tablo 9. Ortak kullanılan ısı duyu fiilleri

Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz 16 ağır fiilden 5 tanesi Türkiye Türkçesiyle ortak olarak kullanılmaktadır. Ortak olarak kullanılan fiillerin tamamında ses değişmesi olmuştur. *Şansı-* ve *uyı-* fiili Kazak Türkçesinde yan anlamıyla kullanılırken Türkiye Türkçesinde temel anlamıyla kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Temel Anlam	Yan Anlam	Fiiller	Temel Anlam	Yan Anlam
aşı-	+		acı-	+	
avır-	+	+	ağrı-	+	
sızda-	+		sızla-	+	
şanşı-		+	sancı-	+	
uyı-		+	uyuş-	+	

Tablo 10. Ortak kullanılan ağrı (acı) duyu fiilleri

Son olarak ta Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz 18 sezgi duyu fiilinden 4 tanesi Türkiye Türkçesi ile ortak olarak kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde *añda-* fiilinin aynı anlama sahip *añla-* şekli ağızlarda kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesi			Türkiye Türkçesi		
Fiiller	Temel Anlam	Yan Anlam	Fiiller	Temel Anlam	Yan Anlam
añda-	+		anla-	+	
bil-		+	bil-	+	
tüy-		+	duy-		+
sez-	+		sez-	+	

Tablo 11. Ortak kullanılan sezgi duyu fiilleri

Sonuç olarak duyu fiilleri konusu diğer konular kadar önemli bir yer tutmaktadır. Fakat günümüzde Türkiye de bu alan üzerine yeterince çalışma bulunmamaktadır. Türkiye en kapsamlı çalışmaya yapan Kyial Kamchybekova'dır. Biz de onun açtığı bu yolda çalışmamızı yürüttük. Bu alanda yapılan ilk karşılaştırmalı duyu fiilleri çalışmasını hazırladık. Karşılaştırmalı olarak hazırladığımız bu çalışmamızın daha kapsamlı bir hale gelmesi için ağızlarda

yapılacak çalışmalar dâhil edilmelidir. Ağzlarda yapılacak çalışmayla bu iki lehçe arasındaki benzerlik oranı daha fazla artabilir.

KAYNAKÇA

- Ağaçsapan, A. (2002) *Dil Üzerine*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Akarsu, B. (1975) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Aksan, D. (1999) *Anlam bilim, Anlam bilim Konuları ve Türkçenin Anlam bilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2004), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Aksan, D. (2007) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara.
- Alogan, Y. (çvr.) (1999) *Psikolojiye Giriş*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Arkanaç, S.-A. (1998) *Psikoloji-Zihin Süreçleri Bilimi*, 2. Baskı, Alfa, İstanbul.
- Atabay, N. ve Özel, S. (1978) *Sözcük Türleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Atkinson, R.- ve HILGART, E. (1995) *Psikolojiye Giriş I*, Sosyal Yayınlar.
- Aydın, O., vd. (2004) *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yay., 3. Baskı, Eskişehir.
- Bahadır, Güler, Algı, *Ders Notları*, İstanbul Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2004) *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Barutçu, S. (1999) “Türk dilinde fiil ve fiil çekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK, Ankara.

- Biray, N. (2006) “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, PAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, Sempozyum Dizisi:1, Cilt II, Denizli.
- Booth, J. R., Hall W. S., (1995), Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental-State Verb Know, *Manuscript received July 28, 1994; revision accepted March 13.*
- Börekçi, M. (2001) Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C: I-II, s. 45-61.
- Carl, N. J. ve Maratsos, M. P. (1977) Early Comprehension of Mental Verbs: Think and Know, *Child Development*, Vol. 48/4.
- Chang, L. vd. (2000), Alternation Across Semantic Fields: A Study of Mandarin Verbs of Emotion, *Computational Linguistics and Chinese Language Processing*, Vol.5, No.1, February.
- Cheung, H., Hsüan-Chih C. ve Yeung W. (2009) Relations Between Mental Verb And False Belief Understanding in Cantonese-Speaking Children, *Journal of Experimental Child Psychology*, Vol. 104/ 2.
- Chomsky, N. (2001) *Dil ve Zihin*, Çev.: Ahmet Kocaman, Ayraç Yayınları Ankara.
- Clifford, T. M. (2006) Psikolojiye Giriş, Hacettepe Psikoloji Yayınları, 17.Baskı, Ankara.
- Corazzari, O. vd. (1996), Speech Act and Perception Verbs: Generalizations and Contrastive Aspects, *Istituto di Linguistica Computazionale, CNR.*

Croft, W. (1993) "Case Marking and The Semantics of Mental Verbs", *Semantics and The Lexicon*, Ed.:J.Pustejovsky, Dordrecht, Boston, London.

Cüceloğlu, D. (1997) *İnsan ve Davranışı*, 7. Basım, Remzi Kitabevi.

Çelik Şavk, Ü. (2001) *Türkçe-Kazakça-Karakalpakça-Rusça-İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Berkay Matbaacılık, Ankara.

Duffield, C. J., vd. (2007) Criteria for Manual Clustering of Verb Senses, *Departments of Linguistics and Computer Science University of Colorado, USA*.

Edebiyat ve Söz sanatı Terimleri Sözlüğü (1948) TDK, Ankara.

Eker, S. (2010) *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker, 6. Baskı, Ankara.

Enç, M. (1974) *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ankara.

Erdem, M. (2003) *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 6, Köksav, Ankara.

Erdem, M. (2004) "Mağrupi'nin Şiirlerinde Metonimi" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, Kasım.

Erdem, M. (2004) "Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin "İstem"e Göre Anlam Değişmeleri", *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK, Ankara.

Erdem, M. (2006) Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin "İstem"e Göre Anlam Değişmeleri, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Haziran.

- Erdem, M. (2007) Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İletişim Fiilleri, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Haziran.
- Ergin, M. (2012) *Türk dil bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Eugene, K., Lee, Y. (2011), The semantic extensions of Korean Verbs Of Perception, *Hankuk Univ. of Foreign Studies*.
- Fidan, D. (2007) *Türkçe Ezgi Örüntüsünde Duygu Durum Ve Söz Edimi Görünümü*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Filizok, R. (2001) *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Gamerschlag, T. ve Petersen, W. (2012) An Analysis of the Evidential Use of German Perception Verbs, *Selected Papers from UK-CLA Meetings* <http://uk-cla.org.uk/proceedings> Vol 1: 1 – 18.
- Goatly, A. (1997) *The Languages of Methapors*, London and New York.
- Guiraund, P. (1999) *Anlambilim*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Günay, D. (2004) *Dil ve İletişim*, Multilingual, İstanbul.
- Günay, D. (2007) *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (1992) *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara.
- Halliday, M. A. K. (1990), *An Introduction to Functional Grammar*, London.

Hare, M., Mcrae, K. ve Elman, J. (2004) Admitting That Admitting Verb Sense İnto
Corpusanalyses Makes Sense, *Language And Cognitive Processes*, 19 (2).

Hengirmen, M. (2009) *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara.

Huber, E. (2008) *Dilbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

İbarretxe-Antunano, İ. (1999) “*Polysemy and Metaphor in Perception verbs: A cross
Linguistic study*, University of Edinburg.

İbe P. (2005) “Türkçede Ruh Durumu Eylemlerinin Biçim ve Yapı Görünümleri”
Dilbilim İncelemeleri, Doğan Yayınları, Ankara.

İsaev, S. (1992), *Qazırgı Qazaq Tilindegi Negizi Grammatikalıq Uğımdar*, Ana Tili,
Almatı.

Jackendoff, R. (1987) The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory,
Linguistic Inquiry 18.

Jackendoff, R. (1990) *Semantic Structures*, MIT Press, Cambridge.

Januzaqov, T. (2008) *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, Dayk-Press, Almatı.

Kamchybekova, K. (2010) *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim
Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kamchybekova, K. (2011) Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri, *Sosyal Bilimler
Araştırmaları Dergisi* ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Cilt 2, Sayı 3,
Ankara.

Kamchybekova, K. (2011) “Duyu Fiillerinin Anlamsal Özellikleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, Ankara.

Karaağaç, G. (2012) *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II, (1992), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kearns, K. (2005) *Telic Senses of Deadjectival Verbs*, University of Canterbury.

Kılıç, F. (2005) “Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2005, Ankara.

Kıran, A. ve Korkut E. (2003), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Kıran, Z. (2010) *Dilbilimine Giriş*, Seçkin, Ankara.

Koç, K. (2004) *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Koç, K. (2007) *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara.

Koç, K. (2007) *Türükşe-Qazaqşa Sözdik*, Almatı.

Koptagel-İlal, G. (1991) *Tıpsal Psikoloji Tıpta Davranış Bilimleri*, 3.baskı, Güneş Kitabevi Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (2007) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 3.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Korytko, R. (1986) *The Complements Of Perception Verbs in English And Polish A Syntacto – Semantic Analysis*, Adam Mickiewicz Universty Poznan.
- Köseoğlu, E. (2004) *Tasarım Girdisi Olarak Algılama: Lobi Mekânının Algılanmasında Kullanıcı Kültürünün Etkisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, FBE Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Levin, B. (1993) *English Verb Classes and Alternations*, The University of Chicago Press, Ltd., London.
- Liu, M. ve Hong, S. (2008) Mandarin Emotion Verbs: A Frame-Based Analysis, *Journal of Chinese Language and Computing* 18 (3).
- Lyons, J. (1977) “*Logical Semantics*” *Semantic: 1-2*, Cambridge University.
- MEB (2008) *Çocuk Gelişimive Eğitimi-Görme Engelliler*, Ankara.
- MEB (2008) *Çocuk Gelişimive Eğitimi-İşitme Engelliler*, Ankara.
- Montgomery, D.E. (2002) Mental verbs and semantic development, *Journal of Cognition and Development* 3 (4).
- Morgan, C. (2006) *Psikolojiye Giriş*, (çvr: Hüsnü Arıcı vd.), Hacettepe Psikoloji Yayınları, 17. Baskı, Ankara.
- Musaev, K. M. (2008) *Kazahskiy Yazık*, Moskva.
- Musaoğlu, M. (2002) “Türkçe Öğretiminde Dil Bilgisinin Yeri Ve Fiilin İncelenme Yöntemleri”, *Türkoloji'nin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler – İncelemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.

- Nasılov, D.M. (1996) “Fiilin Leksik Semantiği ve Kelime Yapım Sınıfları Etkilemesine Dair”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Odabaşı, Y. ve Barış G. (2005) *Tüketici Davranışı* 5. Baskı, Mediacat, İstanbul.
- Oralbaeva, N. ve Esenov, H. (1989), *Kazak Tilin Öğrenemiz*, Mektep, Alma-ata.
- Oraltay, H. (1984) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8, İstanbul.
- Orazbaeva, Ş., Sağıdolda, G., Qasım, B. ve Qobılanova, A. (2005) *Kazirgi Kazak Tili, Almatı*.
- Ozankaya, Ö. (1975) *Toplum Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Özcan, A. (2005) “Özbek Türkçesinde Olumsuz Yapıda kullanılan Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.
- Palmer, F., R. (2001) *Semantik: Yeni Bir Anlam bilim Projesi*, Çev.: Ramazan Ertürk, Kitâbiyat Yayınları, Ankara.
- Patrick, Y. ve Baldwin, T. (2006) Verb Sense Disambiguation Using Selectional Preferences Extracted with a State-of-the-art Semantic Role Labeler, *Dept. of Computer Science and Software Engineering University of Melbourne Victoria 3010 Australia*.
- Pustejovsky, J. (1995) *The Generative Lexicon*. Cambridge: Mass, MIT Press.
- Qazaq CCR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutı (1941) *Qazaq Tiliniñ Orfografiyalık Sözdigi*, Almatı.

Qazaq CCR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutu (1966) *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*, Almatı.

Qazaq CCR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutu (1967) *Qazaq Tiliniñ Grammatikası I Morfologiya*, Almatı.

Qazaq CCR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutu (1967) *Qazaq Tiliniñ Grammatikası II Sintaksis*, Almatı.

Qazaq CCR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutu (1969) *Qazaq Tiliniñ Dialektologiyalıq Sözdigi*, Almatı.

Qazaq Edebiy Tiliniñ Sözdigi XV Tom (2011) Qazaqstan Pespubliykası Mädeniyet Ministrliği Til Komiyetini. Almatı.

Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi (2005) Mädeni Mura, Arıs, Almatı.

Qazaq Tiliniñ Siynonimder Sözdigi (2005) Mädeni Mura, Arıs, Almatı.

Rapoport, A. (1977) *Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design*, Pergamon Press, Oxford.

Sağlık, G. S. (2007), *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar AŞAĞI: YUKARI Sözcükleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Sağlık, G. S. (2009) *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar Aşağı: Yukarı Sözcükleri*, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Ankara.

Samedova, E. (2004) *Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerindeki Basit Fiillerin Karşılaştırmalı Semantikasi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

Sarıbaev, Ş. (2000) *Qazaq Til Bilimi Meseleleri*, Arıs Baspası, Almatı.

Sarıçoban, A. ve Hişmanoğlu, M. (2004) “Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edimbilimi Üzerine”, *Dil Dergisi*, Sayı 123, Ocak.

Sarıyev, B. ve Güder, N. (1998) *Türkmençenin Grameri II (Morfologiya: Şekil Bilgisi)*, Ankara.

Saussure, F. (1998) *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev.: Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yayınları.

Schwanenflugel, P.J., Fabricius, W. V., Noyes, C. R., Bigler, K. D. ve Alexander J. M. (1994) The Organization of Mental Verbs and Folk Theories of Knowing, *Journal of Memory and Language*, 33.

Shatz, M., Welmann, H. ve Silber, S. (1983) The Acquisition Of Mental Verbs: A Systematic Investigation Of The First Reference To Mental States, *Cognition*, 14.

Sirel, Ş. (1973) Aydınlatma Terimleri Sözlüğü, TDK., Ankara.

Smith, C. (1991) *The Parameter of Aspect*. Kluwer: Dordrecht.

Toklu, O. (2003) *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük (2005) TDK, Ankara.

Ünlü, S. (2001) *Psikoloji*, AÜAF, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.

Vardar, B. (1999) *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Vardar, B. (2001) *Dilbilim Yazıları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Vardar, B. (2001) *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Vardar, B. (2002) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Vendler, Z. (1957) "Verbs and Times". *Philosophical Review* 56.

Viberg, A. (1984), "The verbs of perception: a typological study" In B. Butterworth, B. Comrie and O. Dahl (eds.) *Explanations for Language Universals*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Viberg, A. (2001) "Verbs Perception Language Typology and Language Universals", Ed: Martin Haspelmath (ed); Eekkehard Köing (ed.); Berlin, Germany: De Gruyter.

Wellman, H., Estes, D. (1986) Early Understanding Of Mental Entities: A Reexamination Of Childhood Realism. *Child Development* 57.

Whitt, R. (2009) Evidentiality and Perception Verbs in English and German, *German Linguistic and Cultural Studies*; v. 26. Germany.

Whorf, L. (2001). "Dil ve Mantık" *Dil Yazıları*, Çev.: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Yalım, Ö. (1998) *Türkçe'de Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara.

Yaylagül Ö. (2005) "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Ankara.

Yaylagül Ö. (2010) "Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4, Ankara.

Zakıev, M. Z. (1993) *Tatarskaja grammatika II: Morfologiya*, Tatarskoye Knižnoe İzdatel'stvo, Kazan.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Yakup TÜRKDİL

Doğum Yeri : Finike/ANTALYA

Doğum Yılı : 14.05.1986

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2000-2003 : Finike Cumhuriyet Çok Programlı Lisesi

Lisans 2005-2009 : Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi/ KAZAKİSTAN Türk
Dünyası Türk Dili ve Edebiyatı

Yabancı Dil : İngilizce